derzah yayınları
SABAHATTİN ALİ ● MUSTAFA KUTLU
43

Mustafa Kutlu

SABAHATTİN ALİ

derzah yayınları
Türk edebiyatı
inceleme dizisi

SABAHATTİN ALİ
Mustafa Kutlu

Dergâh Yayınları : 43
Türk edebiyatı inceleme dizisi 2

Mustafa Kutlu

SABAHATTİN ALİ

DERGÂH YAYINLARI
P.K. 1240 — İSTANBUL

SUNUŞ

Memleketimizde hal tercümesi ve eser incelemesi sahasında çoğunluğu orta çizgiyi aşmasa dahi pek çok eserin yayınlandığı bir vakıadır. Türk edebiyatı ve Türk edebiyatı tarihi açısından bu yayınların ilgi ile izlenmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu sahada çalışan kişilerin, geçmiş ve günümüz yazarları üzerine yapmış oldukları çalışmalar, onların devirleri, şahsiyetleri ve eserleri üzerine vardıkları sonuçlar, değişik bakış açıları ve çalışma usulleri bakımından öncelikle Türk edebiyatı tarihi için gerekli birikimlerdir. Edebiyat tarihimizin sıhhatli bir muhtevaya kavuşması bu tür çalışmalar ile gerçekleşecektir.

Sabahattin Ali, Türk edebiyatı tarihinde gerek verdiği eserler ve gerekse fikirleri ile söz konusu edilmesi gereken bir yazarımızdır. Hakkında çeşitli bakış açılarından pek çok yazı yazılmış, değerlendirmeler yapılmıştır. Elinizdeki eserde, yazarın öncelikle hikâyelerine dayanarak şahsiyeti ve eserleri ile topluma iletmek istediği fikirler üzerinde bazı hükümlere varılmaktadır.

Yayınevimiz bu kitapla Sabahattin Ali'nin edebiyat tarihimizdeki gerçek yerini bulması için gereken aydınlığın getirildiği kanaatındadır.

DERGÂH YAYINLARI

HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE

Sabahattin Ali 1907 de Gümülcine/İğridere (Bulgaristan) de doğdu. Aslen Of'lu bir aileye mensup piyade yüzbaşısı Ali Selâhattin Bey ile, Hüsniye Hanım'm oğludur. Prens Sabahaddin ve şair Tevfik Fikret'in yakın dostu olan babası, çocuklarına dostlarının isimlerini vermiştir. İlk öğrenimine İstanbul Üsküdar'da Füyuzat-ı Osmaniye Mektebinde başladı. Daha sonra babasının görevli olarak bulunduğu yerlerde (Çanakkale, İzmir, Edremit) öğrenimini sürdürdü. Balıkesir'de Muallim Mektebi'ne girdi, İstanbul'a nakletti ve burada Muallim Mektebi'ni bitirdi (1927). Bir yıl kadar Yozgat'ta öğretmenlik yaptı. Maarif Vekâleti hesabına yabancı dil öğretmeni olarak yetişmek üzere Almanya'ya gönderildi (1928). Bir yıl Potsdam'da kaldıktan sonra Berlin'e geçti. Öğrenimini tamamlayamadan İstanbul'a döndü (1930). Aynı yıl Gazi Eğitim Enstitüsü'ne açılan yabancı dil imtihanını kazanarak Aydın Ortaokulu'na Almanca öğretmeni olarak atandı. Daha sonra tayin

edildiği Konya'da, bir mecliste okuduğu Mustafa Kemal'i hicveden şiirinin ihbar edilmesi sonucu bir yıla hüküm giydi. Konya ve Sinop cezaevlerinde kaldı (1932-33). Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde çıkarılan af ile geri kalan cezası bağışlandı. Bir müddet Neşriyat Müdürlüğü büro şefliğinde memuriyet, Ankara İkinci Ortaokulu'nda Almanca, daha sonraki yıllarda Musiki Muallim Mektebi'nde Türkçe öğretmenlik yaptı (1934-44). 1945 de bakanlık emrine alınarak Musiki Muallim Mektebi (Konservatuar)ndeki işine son verildi.

İstanbul'a gelerek gazeteciliğe başladı. Aziz Nesin ve Rifat Ilgaz'la beraber **Marko Paşa**, **Malûm Paşa**, **Merhum Paşa**, **Alibaba** gazetelerinde çalıştı (1946-47) Daha sonra Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı **Zincirli Hürriyet**'te yazdı. Bu gazetelerdeki çeşitli yazılarından dolayı takibata uğradı. İstanbul Paşakapısı Cezaevi'nde üç ay kadar yattı. Bir müddet nakliyatçılık ile uğraştı. Bulgaristan sınırından yurt dışına çıkmak isterken kendisine kılavuzluk eden şahıs tarafından öldürüldü (2 Nisan 1948). Ölümünden 25 yıl sonra **Yeni adımlar** dergisi tarafından adına **Sabahattin Ali hikâye armağanı** düzenlendi (1973).

Yayın hayatına şiirle giren Sabahattin Ali, ilk eserlerini Balıkesir'de çıkan **Irmak** ve **Çağlayan** dergilerinde yayımladı (1926). Aynı yıl içinde **Servet-i fünun**'da şiirleri ve küçük hikâyeleri çıktı. 1927-28 yıllarından itibaren **Güneş**, Servet-i fünun, Hayat, **Akbaba**, **Meşale** gibi dergilerde imzası görülmeye başladı. Halk şiiri kaynağından beslenen, hece vezni ile kaleme alınmış bu ilk şiirlerini **Dağlar ve rüzgâr** (1934) kitabında topladı. Daha sonraki çalışmaları hikâye türünde yoğunlaştı. Almanya'da bulunduğu yıllarda Turgenyev, Gorki, Heinrich Von Kleist, Kunt Hamsun, E.T.A. Hof-

mann gibi yazarları okudu, onlardan oldukça etkilendi. Yurda döndükten sonra hikâyelerini **Varlık**, **Resimli** ay, Atsız mecmua gibi dergilerde yayımladı. İlk hikâye kitabı **Değirmen** (1935), yayımlandığı günlerde oldukça ilgi topladı. Bir ara **Esirler** adlı üç perdelik bir oyun denedi (Varlık, sayı 70-76 tefrika, 1936). Ancak bu onun ilk ve son tiyatro çalışması oldu. 1935-45 yılları ebedî eser bakımından en verimli yıllarıdır. Daha sonra siyasî muhtevalı mizahî gazeteler çıkarmakla uğraştı. Son eseri Sırça köşk (1947) bakanlık kararı ile toplatıldı.

İnce, duygulu, sessiz, içine kapanık bir çocuk olarak büyüyen S. Ali, fırtınalı bir hayat yaşadı. Çevre olarak yurt dışında geçen seneleri dışında İstanbul, Ankara ve Anadolu'nun muhtelif şehir ve kasabalarında bulundu. Bu hayat çizgisi, dünya görüşünü ve eserlerini oldukça etkilemiştir. Duru bir dille, samimi ve coşkun duyguları anlatan ilk şiirleri, romantik atılımlarla bezenmiş ilk hikâyeleri, bütün eserlerini kapsayan bir ortak özelliği; şahsiyetinden fışkıran kabına sığmaz bir delişmenliği belgeler. Bu dizgin vurulmayan başıboş atılganlık, Almanya'da okuduğu yazarlar, **Resimli** Ay mecmuasında tanıştığı şahıslar (Nazım Hikmet, Sadri Ertem, Zekeriya Sertel) ve bazı çevrelerle belli bir mecraya doğru kanalize edilerek Anadolu'da dolaştığı senelerde bir gözlemci - gerçekçi tavıra dönüşür. Ferdî ve mücerret konulardan sıyrılır, yaşadığı çevreyi, gördüğü meseleleri anlatmaya başlar. Türk hikâye tarihinin 1925-1945 yılları arasında, Anadolu'yu insan ve çevre olarak en çok işleyen S. Ali olmuştur. Bu hikâyeler bariz sınıf çelişkilerine yaslanan bir temelden ziyade, bürokrasi-halk çelişkisini esas alan bir yapıya sahiptir.

1936-1942 yılları arasında yayımlanan hikâyelerin-

de gözlemci gerçekçilik, yerini yavaş yavaş, bürokrasiyi hedef alan bir tenkîdi sosyal - gerçekçilik'e bırakmaktadır. Takibata uğrayarak hapislerde yatmasına sebep olan bu tenkîdi tavır, daha sonraki yıllarda alegorik masallar ve hikâyelerle keskinleşen, acı, hicivci bir noktaya ulaşacaktır (Sırça köşk 1947).

Sabahattin Ali'ye edebiyat tarihimiz içinde bir yer aranmak lâzım gelirse öncelikle bu sosyal gerçekçi tavrından söz etmek gerekecektir. Anadolu'dan derlediği malzeme ile, bazan bizzat yaşadığı, bazan şahit olduğu, bazan da dinlediği olaylardan çıkardığı hikâyeler, kendi hayatından derin izler taşıyan roman çalışmaları, genel hatları ile sosyal-gerçekçi planda·öne çıkmaktadır. S. Ali elindeki malzemeyi, ekseriya çevresi ile uyum kurmak istemediği için toplum dışı bırakılmış bir kahramanın, kendi kişiliğine çok yakın bir kahramanın aracılığı ile hikâyeleştirir. Bu noktada yazarın hikâye ve roman kahramanlarından bazılarına karşı takındığı ve esasen kendi kişiliğinin zaptedilmez yanından gelen tarafgir tutumuna işaret etmek gerekir. Bu tavır yazarın kendini, düşünce ve sanatını, bazı kalıplar içinde şekillendirmeye çalıştığını ve fakat bunda yer yer başarısızlığa düşerek eserlerini yapı, görüş ve üslûp olarak zedelediğini göstermektedir. Klâsik kuruluşlu olay hikâyesini açık ve duru bir üslûpla Ömer Seyfeddin ve Refik Halid'in ardından sürdürerek, sosyal-gerçekçilik açısından kendinden sonra gelenlere yeni ufuklar açan Sabahattin Ali, bu özellikleri ile Türk hikâyesinin önemli isimleri arasında yer alır.

Eserleri. Hikâyeler **Değirmen** (1935), **Kağnı** (1936), **Ses** (1937), **Yeni dünya** (1943), **Sırça Köşk** (1947). Romanlar **Kuyucaklı Yusuf** (1937), **İçimizdeki şeytan** (1940), **Kürk mantolu madonna** (1943). Şiir-

ler **Dağlar ve rüzgâr** (1934), **Kurbağanın serenadı** (Değirmen, **Dağlar ve rüzgâr**, öteki şiirleri ile birlikte, 1973). Oyunlar **Esirler** (Son hikâyeleri ile birlikte, 1966). Ayrıca Maarif Vekâleti tarafından yayımlanan bazı tercümeleri vardır.

İçindekiler

Giriş

İnsan, toplum ve gerçek/11

Sabahattin Ali

Gerçekçilik/39
Romantizm/55
Samimiyet/75
İçlilik - coşkunluk/69
Dengesizlik/98
Çaresizlik/102
Yalnızlık/106
Dürüstlük/109
Ayrıcalık/114

Anadolu

Anadolu/123
Anadolu insanı/132
Aydın - yarı aydın/153
Köy - kasaba - eşraf/173
Şehir/186
Hükümet/197

Hikâyeler

Duvar/209
Ayran/218
Çirkince/228
Hanende Melek/246
Değirmen/257
Kağnı/271
Ses/277

GİRİŞ

İnsan, toplum ve gerçek

İnsanlar gerçeklerden kaçıyor mu? Yahut gerçekle yüz yüze yaşayanlar var mı? Gerçekleri savunmak bir tarafa gerçekle boğuşmak, gerçeği yansıtmak nasıl olur? Hele gerçeğe yaklaşmak, onu tutmak, onu yenmek ona yenilmek ne demek? Hele hele gerçek ne demek?..

Sabahattin Ali insan problemlerine bir hikâyeci olarak değinirken asla filozof tavrı takınmaz. Bu nedenle biz de insan gerçek - toplum üzerine S. Ali'nin hangi kapılardan baktığını belirtirken kılçıklı düşünce ve anlatımı bırakıp yalın bir ifade ile bu kapılara işaret edeceğiz.

«Hayat herhalde bir katakulli değildi. Ama neydi? Bu hayatın bir mânası olmak icap ederdi. İnsan dünyaya sadece yemek içmek, koynuna birini alıp yatmak için gelmiş olamazdı. Daha büyük daha insanca bir sebep lâzımdı.» (İçimizdeki Şeytan).

Hayatın mânasını anlamak, buna göre düşünmek, buna göre yaşamak... Böylece dünyanın nazarboncuğu insan kendine özgü bir biçimde yaşayacak. Felsefe, bilim, dinler ve bütünü ile insanlık tarihi bu meselenin

halli için uğraşanlarla dolu. İnsanca yaşamanın reçetesi bulunmuş mu acaba? Erdemlilikten hür düşünceye, baskılardan sınırsız özgürlüklere kadar uzanan bir sürü değerlendirme cetvelleri. Ve bunların çağlar boyu değişen sayfaları. Biz dönelim S. Ali'ye

«...İnsanlar daha ziyade ne bulacaklarını tahmin ettikleri şeyleri araştırmayı tercih ediyorlar. Dibinde bir ejderhanın yaşadığı bilinen bir kuyuya inecek bir kahraman bulmak, muhakak ki dibinde ne olduğu bilinmeyen bir kuyuya inmek cesaretini gösterecek bir insan bulmaktan daha kolaydır.» (Kürk Mantolu Madonna)

Genel geçer bir kanun bu. Çünkü insanlar yüreksiz, insanlar âciz. Çünkü insanlığa, bu bilgiç bilgiç sırıtan kalabalık yığınına, ışık tutup yol gösteren babayiğitler çağlar boyu birer ikişer görünür ve bu prometheuslar çoğu kez, tanrıların kartallarından önce aydınlattıkları insanların pençeleri altında ezilirler. Büyüklükleri, ömürlerinin uzunluğu, soluklarının yaşatıcı oluşu bundan işte. Her bilinmezlik bir gerçek gizliyor ve her bilinmezliğe saldıran onu yakalayan, kördüğümüne kılıç vuran, bir gerçeği ortaya koyuyor; böylece bir adım daha ileri...

Bütün ağırlık korkmadan çileye talip olmada. Eğilip bükülmekle beraber kırılmamada. Kişi böyle yaşama savaşma girerse ve değerler bu açıdan değerlendirilirse, gözlerini bileyip yüreğini kipelten öne geçecek ve sarsılmadan «Gelin ardımdan» diyecektir.

«Bütün teessürlerimiz, inkisarlarımız, hiddetlerimiz karşımıza çıkan ilk hadiselerin anlaşılmadık, beklenmedik taraflarıdır. Herşeye hazır bulunan bir insanı sarsmak mümkün müdür?» (Kürk Mantolu Madonna).

Sabahattin Ali belki kendi üzerinde, belki de bir genellemede —ki bu bir iç gözleme dayanabilir ve

aksi iddia edilebilir— insanın bencilliğine dokunan, onun ağa kolu rahatını kaçıran, bu yüzden de onu tedirgin eden apacık gerçeklere veya bilinmezlikler içindeki gerçeklere yüz çevirmesini, pısırıklaşıp kuyruğu kıstırmasını kınıyor. Ötesi daha berbat, berbat ki; insan bu aczini örtmek için bir bahane, bir başka affettirici unsur arıyor ve bütün kabahatı ona yükleyerek mesuliyetten, insanca yaşamanın mesuliyetinden kurtulmaya çalışıyor. Sabahattin Ali'nin insan gerçek ilişkilerinde dayanamayıp isyan ettiği yer bu noktadır. O insanları savaşa, iç ve dış savaşa çağırıyor. Öncelikle dünya içindeki yerini bilmeye davet ediyor. Hikâyelerinin çoğunda yaşama kaçkını kahramanların bulunuşu ve her satırında bunların yerilmesi bu yüzdendir.

«İsteyip istemediğini doğru dürüst bilmediğin fakat neticesi aleyhime çıkarsa istemediğimi iddia ettiğim, bu nevi söz ve fiillerin daimî mesulünü bulmuştum. Buna içimizdeki şeytan diyordum. Müdafaasını üzerime almaktan korktuğum bütün hareketlerimi ona yüklüyor ve kendi suratıma tüküreceğim yerde, haksızlığa tesadüfün cilvesine uğramış bir mazlum gibi nefsimi şefkat ve ihtimama lâyık görüyordum. Halbuki ne şeytanı azizim, ne şeytanı? Bizim gururumuzun, salaklığımızın uydurması. İçimizdeki şeytan pek kurnazca olmayan bir kaçamak yolu. İçimizde şeytan yok içimizde acz var... Tembellik var. İradesizlik bilgisizlik, bunların hepsinden korkunç bir şey, hakikatleri görmekten kaçmak itiyadı var.» (İçimizdeki Şeytan).

İçimizdeki Şeytan romanının belli başlı tiplerinin en belirgin özelliklerinden biridir bu. Aslında yazarın bu romanda yapmak istediği insanların belli bir taraflarını bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktır. Yani işin kolayını seçip sıradan olma yolunu tutma alışkanlığı.

Yazara göre bunlar sürü insanıdır. Bencilliğin ve kendini beğenmişliğin süslediği yığınaklar. Hiçbir şey üzerinde düşünmek zahmetine katlanmayan irade yoksunu, —bu irade yoksunu deyimi insanın gerçeğe yaklaşmasında önemli yeri olan bir deyimdir ve S. Ali yer yer buna işaret etmektedir— aynı zamanda kaçışını kolaylaştırmak için meçhul kuvvetler yaratan insan. Başkalarının hazırlamış olduğu ortamları tepe tepe kullanmaya, başkalarının çektikleri çile sonucu ortaya koydukları fikirleri tekrarlamaya ve bilmek arzusu körelmiş olduğu için bilmeden inanmaya alışkın insan.

Yazarın insan gerçek münasebetleri üzerine ortaya koymak istediği şudur: Gerçekle ilişki kurmak çaba isteyen bir iştir. İnsanın öncelikle kafasını çalıştırması gerekir. Bu da ademoğlunun kutsal tembelliğine dokunur. Düşünmeye boşveren insan giderek bedeniyle yaşamaya başlar.

«Yaşadığımızın farkına varmadıktan sonra ne diye yaşıyoruz.» (Kırlangıçlar).

S. Ali zaman zaman bu duygu altında bunalmış ve kendisine çeşitli yollardan bir çıkış aramıştır. Eserlerinde bütün kaçışlarını, güçsüzlük ve hodbinliklerini ortaya koymuştur. Kendi şahsında yaptığı iç ve dış gözlemlerin neticesi olan bu noktalar, bütünüyle insanlığın ortak meseleleridir.

(Isıtmak için) adlı hikayesinde, kapısına kadar gelip ondan yıkamak için çamaşır isteyen bir kadın anlatılır. Yazar o sıralarda büyük bir boşluk duygusunun altındadır.

«Hayatım tasavvur edilemeyecek kadar boş ve mânasız geçiyordu. Sabahları erkenden işime gider, öğle ve akşam yemeklerini küçük bir aşçı dükkanında veresiye yer ve akşamları eğer kahvede kağıt oynayanları

aptalca seyre dalmazsam, erkenden eve dönerdim. Ruhum kütleşmiş, gazeteleri merak etmez, konuşmaktan hoşlanmaz, basık tavanlı bir meyhanede arkadaşlarla bir kaç kadeh içip gevezelik etmekten zevk almaz olmuştum. En boşaldığım zamanlarda bile benim için ehemmiyetlerini kaybetmeyen kitaplarıma sadece alışkanlık yüzünden ve biraz da nefsimden utandığım için el atıyordum.» (Isıtmak İçin).

İşte bu durumda yazar kendisinden iş isteyen kadına kapısını kapatır. Bu kapatışın doğurdukları hikâyenin sonunda çok çarpıcı bir biçimde verilecek ve yazarı sonsuz ıztıraba garkedecektir. Zaten bu hikâye günümüzde hemen her gün binlerce defa tekrarlanan bir olayın muhasebesidir. Bu binlerce kişinin, iş yerlerinden binlerce defa önlerine baka baka, umutlarından bir tanesini daha yitirmiş olarak, irileşmiş gözleriyle yüreklerini tuta tuta geri dönüşlerinin hikâyesidir. Bu, insan bencilliğinin gittikçe genişletmeye çalıştığı ruhsuz çehresidir; her geçen gün hemcinslerinin zararına büyültmeye çalıştığı rahat yaşama çenberinin bir kişinin mutsuzluğu ile bir kaç milim daha genişletilmesidir. İnsanların birbirleriyle alâkalanmaları ustaca bir biçimde «İyilik karşılıksızdır» sözünü «İyilik karşılıklıdır» şekline dönüştürdüğünden bu yana, sevgi kavramından dostluktan bahsetmek mümkün olmuyor. İnsanlar bu noktaya nasıl, neden geldi acaba?

İlişki kurmak için herkes kendi kutsal rahatını kaçırmayacak kişileri seçiyor. Aksi yapıldığı takdirde, fedakârlık gerektiği için kişiler bir türlü «Yaşama zevkini bırakıp, yaşatma aşkına sarılamıyorlar». Ademoğlu etrafına ördüğü demir perdeyi ancak mutluluklar için aralıyor; dışardaki feryatlara, kapısını acz içinde döğe-

rek yardım dileyenlere arkasını dönüp, kulaklarına pamuk tıkıyor.

Hikâyenin başlangıcında yazar büyük bir vurdumduymazlık içindedir. Bu yüzden o da kapısını kapatıverir. Ama ardından kendi kendisi ile hesaplaşacak, yardım dileyen bir insanı geri çevirmekle işlediği cinayeti düşünecektir. Bu iç hesaplaşmadan hamiyet tarafı galip çıktığından deli gibi dışarı fırlayıp kadını arayacaktır.

«İçimde kendi kendime de izah edemediğim karışık ve üzücü bir takım hisler belirmişti. Onun söyleyeceklerinin hoş şeyler olmayacağını, belki de beni utandıracağını tahmin eder gibiydim. Körleşen ruhum rahatının ve muvazenesinin bozulmasından korkuyordu. İnsanlığımın üzerini kaplayan miskinlik ve alâkasızlık kabuğu parçalanmak tehlikesinde idi. Hodbin bir kuvvet beni içeri çekti.

Kadın her uğradığı yerde gördüğünden farklı olmayan bu kaçışı hayretle değil... tasvir edilmez bir yeisle karşıladı.» (Isıtmak İçin).

Gerek tek tek, gerekse toplumsal ilişkilerde insan olarak takınacağımız tavır, bize düşen görevler üzerinde düşünmektir. Egomuzun karşısına dikilecek kuvvet vicdanımızdır. Yazarın hikâyenin özüne oturtmak istediği gerçek, davranışın yakalanması için vicdanî tarafın harekete geçirilmesine yardımcı olmaktır. Aldanışlardan kurtulmak ve insanca yaşamak için vicdanın çizdiği yolu bulmak benliğin demir çenberini kırmak gerekir. «Isıtmak İçin » hikâyesi bir bakıma insanları kendi kendileriyle hesaplaşmaya; gerçeği yakalamak için çabaya, kıpırdanışa çağırmaktadır.

«Aynaya bakmak, oradaki göreceğim zavallı çehreye tükürmek istedim. Bu kadarına cesaret edemedim.

Kendi kendime ne yapabilirdim? Elimden ne gelirdi? Ben kimim ki diyor, fakat yine kendim: Hiç olmazsa dinlerdin, kim olursan ol... Dünyada kendisi için hiçbir şeyi olmayan bir insanın bile başkalarına yardım edecek bir şeyi vardır... Hiç olmazsa bir tek sözü, diye cevap veriyordum. Bütün gün kafam böyle şeylerle uğraştı. Aylardanberi içinde boğulduğum rahat alakasızlık bir anda süpürülüp gitmişti. Bütün insanlar gibi ıztıraba karşı zayıf olan bir insandım. Merhamet azc ve korkudan mürekkep insan.» (Isıtmak İçin).

S. Ali, «merhamet, acz ve korkudan mürekkep insan» derken kendi kişiliğinde yaptığı incelemenin sonucunu veriyor bizlere. Bu kendi kendini tanımak gerçeğine varmaktır. Ama gözlerinizi bir kez toplumlara çevirip, tırnaklarını ve kan emici dişlerini birbirlerinin etlerine geçirmiş kişilere bakın. Bencillik, gurur, azamet ve acımazlıktan kurulu bir insan göreceksiniz. Bu yüzden birbirimizi anlamaya taraftar değiliz ve bu yüzden bütün kavgalar.

İnsanlar yapıları icabı acz içinde olduklarından kuvvete tapar olmuşlar. Kuvveti elinde bulunduranların nefsin her türlü arzularını yerine getirir oluşu, ruh taraflarını köreltmiş olanları kuvveti elde etmeye ve bununla başkalarının mutsuzluğu üzerine bir mutluluk kurmaya yönetmiştir. Böylece insanın hayvan yanının kanunları yürürlüğe girmiş ve insan kendi değerlerinden kopmuştur. Zaten kuvveti elinde tutanlar kendi kanunlarını kendileri koymuş ve bunları diğerlerine kabûlettirme yoluna girmişlerdir. İnsanın kendisiyle hesaplaşması bir yerde ruhsal tarafının harekete geçmesine sebep olmakta ve değerlerinin yeniden gözden geçirmesine yol açmaktadır.

«Görüyorsun ya, hepsi hayata birmiktar kin borç-

lu. Hepsi çocukluklarından itibaren mahrum oldukları kuvvete hasret çekerek ve kendilerini yiyerek bu hale gelmişler. Hakikaten kuvvet sahibi olanlara haset ve imkânsızlıkla baka baka nihayet kuvveti en büyük, en tapılmaya lâyık bir mevcudiyet olarak kabul etmişler. Şimdi öyle bir nazariye yapıyorlar ki anası acz ve mahrumiyet. Bu fikirleri doğuranlar daima ezilmeye ve yok olmaya mahkûm olduklarını hisseden zümrelerdir. Bağırırlar, çağırırlar ellerine fırsat geçerse sun'i olarak sahip oldukları bu iktidarı en vahşî bir şekilde kullanmaya kalkarlar, fakat nihayet hayatın ebedî kanunları altında çiğnenir ve mahvolurlar.» (İçimizdeki Şeytan).

Kuvvetli olmak ve başkalarının üç santim yukarısından bakmak için kuvvete sarılanlar: Eğilmeyenleri ezmeye çalışarak, eğilenlerin sırtına basarak en yükseğe çıkmak isteyenler; sahte kahramanlar, zalim hükümdarlar; Neron, Firavun ve asrımızın kuvvet ilâhları; hepsi de insan düşüncesini, insanca yaşamanın yollarını bir adım ileriye götürmeden ezilen yok olan mağrur kumandanlar...

Oysaki asıl kuvvetli olanlar: Ruhları ile yaşayanlar; asırlar boyu ölümleriyle bile insanlığa ışık tutanlar; zekânın, aklın, ötesinde gönüllere hitabedenler; aşkın ve sonsuzluğun müjdecileri...

«Kuvvetliye ve akıllıya imtiyaz verileceğini düşünenler, mavi boncuğu kendisinde bilerek, veya böyle görünmek istiyerek, bu fikirleri pek doğru buluyordu.» (İçimizdeki Şeytan)

İnsanlar arası ilişkilerde yazarın işaret etmek istediği nokta, gerçeklerle sahteliklerin açığa çıkmasını sağlamaktadır. Kazanmak ve kazandığı ile nefsinin bü-

tün süflî ihtiraslarını tatmin etmek isteyenler devamlı bir şekilde geçerli olan —fakat gerçeklik taşımayan— iktidarların peşinde koşmaktadırlar. Kazanılanlar ruhun isteklerini tatminden uzak olduklarından dolayı, kazanç gibi görünüyorlarsa da aslında aldanıştan başka bir şey değildirler. Bu açıdan insanlar arası ilişkiler, tarih içerisinde iktidara sahip olanlar tarafından bir süre için bir değerlendirmeye tâbi tutuluyorlar ve o devrin düşünmeyenleri tarafından aynen kabul ediliyorlar. Direnenler arasından bu değerlendirmelerin asılsızlığını savunanlar çıkıyor. Fakat kuvveti elinde tutanlar çeşitli vesilelerle bunları susturmayı başarıyorlar. Devirler değişir ve tarih er geç haklı olanı ortaya koyar. Çünkü insan düşüncesi ilelebet aldatılamaz ve gören gözlerin, duyan gönüllerin varlığı inkâr edilemez.

«İnsanlar arasındaki münasebetleri tanzim eden amiller ne kadar gülünç ve nekadar dıştan, nekadar boş ve bilhassa asıl insanlıkla nekadar az alâkası olan şeylerdir.» (Kürk Mantolu Madonna)

İnsanca yaşamanın yolu çizilmiş midir? Bunu nasıl aramalı? İster istemez, insan düşüncesini olumlu yönlere aktarmak için dünyanın tüm basitliklerine sırtını çevirip, ilâhî bir vecd ile kendini insanlara adıyan filozoflara koşuyoruz. Sabahattin Ali'nin onlarda gördüğü sonuç şudur:

«Ebedî hakikate varmak meselesinden, ezelî ve felsefî hayatın lezzet ve feragati ile dünya hayatının zevklerinin süfliliğinden ta belediye reisinin verdiği mükellef ziyafete geç kalmamak için bu asîl konuşmayı kesinceye kadar coşkunca bahsettiler. (Kurtarılamayan Şaheser)

Öyleyse gözlerin bilenmesi, kalbin hassas bir alıcı haline getirilmesi lâzım. Bunun için önce kendinden,

kendi hesaplaşmalarından, şüphelerin kör karanlığından kurtularak inanmak lâzım...

«...İnanmak itimat etmek lâzım... Fakat nasıl inanmalı..? Kendime inanmadıktan sonra. Bir gün içinde, bir kaç saat içinde kendimin ne çirkef olduğunu öğrendikten ve yirmialtı seneden beri saklamaya muvaffak olduğum aşağılık ruhumu bir karış önümde gördükten sonra, kim olursa olsun bir insana inanmak mümkün müdür?» (İçimizdeki Şeytan)

Fakat bilinmezliklerin davetkâr bakışları insanoğlunu hep kendine çekmiştir. Bu nedenle kişiler; pozitif sayılan bilimlerde dahi teorilerin, hayalgücünün ve sezginin bir tarafına yaslanarak gerçeğe limit duruma gelmeye onunla dirsek teması kurmaya çalışmışlardır. Yani açıkcası bir yerde birşeylere inanmak gereği gelip çatmıştır. Burada, «nasıl inanmak» bahsine girecek değiliz. Zaten S. Ali yazılarında konuyu bu açıdan almamıştır. O, gerçeği araştırmanın gerekliliğini savunur.

(Kurtarılamayan Şaheser) ve (Birdenbire Sönen Kandilin Hikâyesi) adlı hikâyelerinde bu konulara değinilmektedir.

«...Hiçbir yazımda bizzat hakikatın bulunmadığını biliyordum. Her güzel yazan gibiydim. Konuştuğum şeyler benden evvel yüzlerce defa tekrar edilen lafların değiştirilmiş şekli idi. Halbuki ben kulaklara bilmedikleri şeyleri söylemek, göz hudutlarının arkasına geçmek istiyordum.» (Birdenbire Sönen Kandilin Hikâyesi).

Aşağıya aldığımız paragraf belki bir başka biçimde de yorumlanabilir. Biz burada kandilleri insan özü, alevlerini de bu özün yaşamı olarak alıyoruz. Bu durumda görünen gerçek ancak bir noktaya kadar gidi-

yor, orada bilinmez bir nedenle birdenbire kesiliyor ve ardından koyu bir karanlık bırakıyor.

Yağları çok, fitilleri kusursuz ve herşeyleri tamam olan kandillerin sebepsiz yere niçin söndüklerini ve kaybolan alevlerin nereye çekip gittiklerini bulmalıydım.» (Birdenbire Sönen Kandilin Hikâyesi).

Metafizik bir görünüm taşıyan konunun çözümü somut bir biçimde gerçekleşmeyecek ve insanoğlunun bu dünyadan eli kolu bağlı olarak çekip gitmesi, bilinmezlikler içine gömülecektir. Ve zaman zaman insanın etrafında dolaştığını hissettiği bu dünyanın en büyük gerçeği, peşinde bir yığın sorular oluşturarak, insanlığın önüne bir heyulâ gibi dikilecektir.

Şurası var ki, son saat çalmadan organizmanın derinliklerinde dayanmanın en korkunç savaşı verilmektedir. İnsan, bu sessizce göçüp gitmeye razı olsa dahi organizma —belki de yapısı gereği— dayanmaya ve ölmemeye kararlıdır. Böylece yine içimizde biriken yaşama arzusunda bir kuvvet buluyor, yeniden kendimize dönerek, gerçeği insanda aramaya çalışıyoruz.

«Gözlerini bir müddet denize bir müddet aya dikti ve sonra birdenbire içini bir sızının kapladığını, ölmek istemediğini anladı. İşte burası sessiz ve kimsesizdi. Bir köşeye arka üstü uzanır ve gözlerini tepedeki soluk yıldızlara dikerek gelecek anı bekleyebilirdi. Buna rağmen sızlayan göğsünün derin ve hayat dolu bir nefes almak için kabarmak istediğini farketti.» (Mehtaplı Bir Gece).

Fakat insanda gerçeği aramak ne kadar güç bir iş. İnsanı tanımak ne yorucu bir gayret. Üstelik her kişi bu konuda usta geçinirken, birbirlerini rahatça damgalayıp sınıflandırırken, ilişkilerin kendileri lehine işlemesini temin için her çareye baş vururken... Sabahattin Ali birçok hikâyesinde insanları tanımanın zorluğuna

işaret ederken, bu gayret içinde samimiyetin rolünü ortaya koymaktadır; gerçeği yakalamak için insandan hareket edildiği taktirde, öncelikle neleri hesaplamamızın gerektiğini öğütlüyor.

«Dünyanın en zavallı en ahmak adamı bile, insanı hayretten hayrete düşürecek ne müthiş ne karışık bir ruha maliktir. (Kürk Mantolu Madonna).

İnsan hakkında hüküm vermek herşeyden önce bir değerlendirme meselesidir. İnsan gibi konkre bir varlığın değerlendirilmesi ise kılı kırk yararak yapılması gereken bir değerlendirmedir. Tek tek hareketlerin değerlendirilemeyişi bizi sürekli olarak aldanışlara itmekte, bu yüzden kişiler arası ilişkilerde anlaşmazlıklar doğmaktadır. İnsanların toplumun belli kademelerinde takındıkları —takınmayı çıkarları için zaruret saymaları—, onları daha bir anlaşılmaz kılmaktadır. Şurası var ki, bir insan ömür boyu maskeli yaşamaz; günün birinde en umulmuyacak bir yerde en umulmayan hareketi yaparak bütün dolandırıcılıklarını ortaya koyar. Bu da büyük gözlemleri, büyük denemeleri, büyük sezgileri gerektirir. S. Ali bu değerlendirme problemine değinirken, çok acı bir dille bütün yüzleklikleri, bütün baştansavmacılıkları, insan karşısında bir eşyaya bakarcasına takınılan tavırları kınamaktadır.

«...İnsan denilen mahlûku, anlaşılması ve hakkında hüküm verilmesi en kolay şeylerden biri zannediyoruz. Niçin ilk defa gördüğümüz bir peynirin evsafı hakkında söz söylemekten kaçarken, ilk rasladığımız insan hakkında son kararımızı verip gönül rahatlığıyla öteye geçiveriyoruz.» (Kürt Mantolu Madonna)

Bazan karşımızdaki kişiden gelecek faydaları düşünür onun bir işimize yarayıp yaramıyacağını tartarız, bazan içinde bulunduğumuz duruma tesir edip den-

gemizi bozabileceğini düşünerek tırnaklarımızı bileriz, bazan da bizle olan ilişkisinde hiç bir olağanüstü durum görmeyerek tamamen ilgisiz kalmaya ve lüzumsuz sayılan bu münasebeti tezden kesmeye çalışırız. Bütün bunların sonucu olarak yazar insan gerçek ilişkilerinin kül olarak yine insanda çözümleneceğine varıyor. Yalnız değerlendirmelerin, sıradan insanın değerlendirmelerinden uzaklaşmasını; uğultulu kalabalığın ötesinde, düşünme, duyma ve görme çabasının zirvesinde yapılmasını istiyor. Bir bakıma insanları —kendileri ve diğer insanlar için— ıztırabın kucağına çağırıyor.

İnsanların kendilerini tanımalarına yine insanlar sebep oluyorlar. Kişi ya kendi içine dönerek ya da başka insanlara eğilerek kendi gerçeğini bulmaya çabalıyor.

«Burada bir kaç aydan beri beni saran hayatı sahici zannetmek, bunun devamına ümit bağlamak suretiyle ne kadar yanıldığımı gayet iyi anlıyordum. Bir taraftan da bu hakikati kabul etmemek için çırpınıyordum. Bunun böyle olmaması lâzımdı. Herhangi bir yerde doğmuş, herhangi bir adamın oğlu olmak bu kadar mühim değildi. Asıl mühim olan iki insanın birbirini bulması, bu derece güç olan şu dünyada nadir saadete ermekti. Öte tarafı hep teferruattı. Bunların kendiliğinden düzelmesi, asıl büyük noktaya, birbirimizi bulmuş olmak hakikatına uymuş olması lâzımdı. Fakat böyle olmadığını gayet iyi biliyordum. Hayatımızın bir takım ehemmiyetsiz teferruatın oyuncağı olduğunu, çünkü asıl hayatın teferruattan ibaret olduğunu görüyordum. Bizim mantığımızla hayatın mantığı asla birbirine uymuyordu.». (Kürk Mantolu Madonna)

Görülüyor ki yazar teferruatın hayatı kaplıyan muazzam gövdesini kabul etmekle beraber, ona veri-

len değeri bir türlü kabul etmek istememektedir. Lâkin teferruat, kanunlarını yürürlüğe koymuştur. Herhangi bir adamın oğlu olarak dünyaya gelmek, para sahibi olmak veya ömür boyu fakir yaşamak mühim olmasına rağmen, insanların hayatın teferruatına yükledikleri yersiz değerden dolayı etkin duruma giriyor. Ve asıl gerçeğin, —insan gerçeğinin— tahtına zorla oturmaya kalkıyor. Bu biraz da insanoğlunun dünyadaki trajik yerinden ileri gelmektedir. Aklımıza ve zekâmıza olan güvenimiz bizi, birbaşına ve özgür olmaya çağırıyor. Bu arada yaratılıştan aciz olduğumuzu unutuyoruz. Yazarımızın bu konuda zaman zaman kaderci olduğu görülmektedir.

«Bir kadın tren penceresinden dışarı bakabilir, bu sırada gözüne bir kömür parçası kaçar, o ehemmiyet vermeden bunu oğuşturur ve bu mini mini hadise dünyanın en güzel gözlerinden birini kör edebilirdi. Yahut bir kiremit, hafif bir rüzgârla yerinden oynayarak devrin gıpta ettiği bir kafayı parçalayabilirdi. Göz mü mühim kömür parçası mı? Kiremit mi mühim, kafa mı? Diye düşünmek nasıl aklımıza gelmiyorsa ve bütün bunları hiç mütalâa yürütmeden kabule mecbursak, hayatın başka türlü bir çok cilvelerine de aynı tevekkülle katlanmaya mecburduk.» (Kürk Mantolu Madonna)

Acaba bu nereye kadar böyledir? Hayatın cilvelerinin bazı kişilerin hep yararına, bazılarınınsa hep zararına işlemesi, işletilmesi ne derece doğaldır? Bir süre için dahi ellerine fırsat geçirenler, senelerce sülâlesini besleyecek bir düzen kurma işini tabiî olarak mı oluşturuyorlar? S. Ali doğuma ve ölüme mümasil, yukarıda verdiğimiz örnekteki olaylarda mantık yürütmenin güçlüğüne inanıyor. Ne varki bazı olayların te-

şekkül ettikleri biçimlerden çok daha başka biçimlerde meydana gelmesi elimizde olan bir şey, diyor. Ve bunu derken de insanların gerçekleri saptırmaktaki ustalıklarına değinmek istiyor.

«Acaba hakikaten böyle miydi? Dünyada önüne geçilmeyecek hadiseler vardı ve biz bunların sebep ve mantıklarını anlıyamıyorduk, bu doğruydu. Fakat bazı mantıksızlıklar ve yolsuzluklar vardı ki, güya tabiatten örnek alınarak yapıldığı halde yapılmaması pek mümkündü.» (Kürk Mantolu Madonna)

Dönüp dolaşıp yine insanda duruyoruz. Hayatın teferruatını da, girdisini çıktısını da, az çok ayarlayan ve bu arada gerçekleri kendi yapısına göre saptıran insana dönüyoruz. Genellikle bu sahte ayarlamaların karşısına çıkanlar, doğallığın hiç de kendilerine sunulduğu gibi olmadığını iddia edenler —yüreği kip, gözü keskin olanlar— zararlı çıkmada. Kendilerine dönüş hareketine giriştiklerinden, kendilerinden uzaklaşmış olanların kalabalığını karşılarında buluyorlar. Bu çatışmada insanın bir başka yüzü daha ortaya çıkmış oluyor.

«İnsanları kendi cinslerinden biri üzerinde kudret ve selahiyetlerini denemek kadar sarhoş eden ne vardır? Hele bunu yapmak fırsatı bir takım ince hesaplar dolayısı ile muayyen bazı kimselere karşı kendini gösterirse.» (Kürk Mantolu Madonna)

Hayatın gerçek yüzü sonsuzluğun içinde bir sırdır. İnsanların çoğu ömürlerini teferruatın esiri veya kendi kendilerinin esiri olarak geçirip gidiyorlar. Moral değerlerden ve kendinden kurtulmaya meyletmiyorlar. Bu işi yapan binde bir kişi olsa bile yine insandır ve onun cevherini saklamaktadır. S. Ali'ye göre gerçek hayatın özünü yakalayan bu insanlar, zaman zaman

karanlıkta çakan bir şimşek gibi ışıldıyor ve ardında bıraktıkları iz ile gidilecek yönü aydınlatıyorlar. Onların çizdiği yol, beden denilen cenderenin çelik parmakları arasında kıvrılıp sıkışan yol değil, ruhun yükselerek vardığı sonsuzluğa yönelen yoldur.

«Muhakkak ki bütün insanların birer ruhu vardı, ama bir çoğu bunun farkında değildi ve yine farkında olmadan geldikleri yere gideceklerdi. Bu ruh ancak bir benzerini bulduğu zaman ve bize, bizim aklımıza, hesaplarımıza danışmaya lüzum görmeden ortaya çıkıyordu. Biz o zaman sahiden yaşamaya —ruhumuzla yaşamaya— başlıyorduk.» (Kürk Mantolu Madonna).

Gerçek yaşamak, ruha inanmakla beraber onu bulmak ve onun sesine uymakla mümkün. Böylece insan duyabilir, görebilir, hissedebilir ve kibirli aklının pençesinden, ince hesaplarının demir çerçevesinden çıkarak; yalın, gösterişsiz fakat alabildiğine coşkuyla yaşar. S. Ali bizi sahte başarıların arkasına attığımız ruhumuzu bulmaya, dizginleri onun eline vermek için yapılacak savaşa —iç savaşa— çağırıyor. Yoksa aldanışların hazırladığı şartları başarı zannedecek, kasıla kasıla ölüp gideceğiz. Yazar bu ruhsuzca yaşayışı hikâyelerinde bol bol göstermede, bu tür yaşamalara acımasız saldırışlar yapmaktadır.

«Pratik hayatın muvaffakıyetlerinden, edebiyat gibi boş şeylerin mektep sıralarından sonra ancak zararlı olabileceğinden bahsetti. Kendisine cevap verilebileceğini, münakaşa edilebileceğini asla aklına bile getirmeden, küçük bir çocuğa nasihat verir gibi konuşuyor ve bu cesareti hayattaki muvaffakıyetlerinden aldığını tavırlarıyla göstermekten de hiç çekinmiyordu. Yüzümde pek ahmakça olduğunu adamakıllı hissettiğim bir gülümseme ile hayran hayran ona bakıyor ve bu ha-

limle ona daha çok cesaret veriyordum.» (Kürk Mantolu Madonna).

Mühim olan ruhumuzu bulmak yolunda verdiğimiz savaştır. Ama karşı tarafın çokluğu ve acımazlığı da su götürmezdir. Kuvvet ve selâhiyetlerini kendi emellerine aykırı düşenlere karşı sonuna kadar kullanacaklardır. Onlara karşı takınılacak tavırda gayet dikkatli olmak gerekir. Aksi taktirde her an o muazzam dişlilerinin arasına çekilebiliriz; bir ucundan tutmaya çabaladığımız gerçek yaşama da bu arada sisler arasında kaybolur gider. Önümüzde koskoca bir tarih ve ruhu ile yaşayanların verdikleri korkunç mücadeleler var. Sanatkârlar, filozoflar, veliler ve peygamberler... Onların savaşlarını düşündükçe aşağıya alacağımız parçalarda olanları yadırgamamak gerekir.

«Zaten işkence nedir? İrademiz ve kafamız bizi küçültecek bir iş yapmadıkça işkence sade bir fizyoloji meselesidir. Etlerimiz sinirlerimiz dayanabildikleri kadar dayanırlar. Sonra tabiat ne emrederse o olur. Ama ruhumuzu kamçılattırmamak elimizdedir. Halbuki ben ruhumun üstüne bir tokat yedim ve bunda kabahatliyim.» (Kurtla Kuzu).

Yaşama alanında yazarın değerlendirmesi, bu işte; hayatın dokunulmaz yanı ruhla yaşanan yanı. Başköşeyi erdemliliğe —ruhsal üstünlüğe— veriyor. Bunun dışındaki değerler sahtedir, aldatmacadır. Ne yazık ki sürü ve sürü başları —oylamanın geçerliği yüzünden— koltukları kapıyor, kuvvetlerini kıyasıya kullanıyorlar.

«Hemen yerinden fırladı, yeleğinin cebinden kibriti çıkardı. O zaman ben büsbütün sırıtarak onun yüzüne baktım.. Evet yüzümü yağlı yapışkan bir şey gibi kaplıyan gülümseme ile onun gözlerinin içine baktım.

Hayatımda hiç bir zaman bir sigara ve kibrite karşı yüzümü kaplıyan sırıtmanın aşağılıklığını unutmayacağım. Hiç bir dayak hiç bir hakaret; suratımdaki o yılışık gerilme kadar, asla görmediğim halde, bir ayna karşısındaymışım gibi şimdi bile gözlerimin önünde duran o sırıtma kadar beni kahretmemiştir. Düşünün; bir insanın celladına gülümsemesi, kendi yumuşaklığı ile onu yumuşatabileceğini sanması kadar gülünç, adi bir şey olur mu?» (Kurtla Kuzu)

Sabahattin Ali başınızı dik tutun diyor. Hayatın cilveleri karşısında eğilmemeyi öngören insan, ruhsal tarafını ezdirmeyen insan, gerçekten kuvveti elinde bulunduran insandır. Aldanışlara sebep olan mesele buradadır. Asıl kuvvetlinin seçiminde... Sabahattin Ali ruhu ile yaşayanları seçiyor; duyanlara, görenlere seslenerek onları ıztıraba çağırarak, kendi kendilerini bulmaları gibi bir gerçeği yakalamalarını öğütlüyor. Biz bu savaşın hikâyesini (Değirmen) de buluyoruz.

«Atmaca» genç bir çingenedir. Yakışıklı, güzel klarnet çalan bir delikanlı. Günün birinde, kondukları yerde bulunan bir değirmencinin tek kollu kızına âşık olur. Kız da onu sevmiştir. Fakat kesik kol, dışarlak gerçeğin sırıtkan yüzü ile aralarında bir duvar gibi yükselmektedir.

«Ağam dedi, ben senden noksanım bana sadaka mı veriyorsun?

Onu nasıl sevdiğimi anlattım.

Bana kolunun yerine kalbini veriyorsun dedim. Bir kalb bir koldan daha mı az değerlidir...

Olmaz dedi, düşün ki her karşına çıktığımda senden utanacağım, başım yerde olacak, beni böyle zelil etmek istermisin? Bırak beni ne olduğumu bilerek ihtiyar babamın yanında yaşayayım.» (Değirmen).

Oysa Atmacanın sevgisi anlatılamayacak kadar derin ve ateşlidir. Gözünün sevgilisinden başka gördüğü şey yoktur. Ruhsal yakınlaşmanın, aşkın karşısında sonradan uydurulmuş değerlerin ne kıymeti olabilir ki? Fakat buna rağmen eşyanın dış yüzünün soğukluğu, alışılagelmiş ve aslı astarı araştırılmamış kabullenişler, zihinlerde fesat karıştırmaktan geri durmazlar.

«Düşünebilir misin, güzel bir kızın bir kolu olmazsa bu ne demektir?.. Derede yıkanamazdı.. Tef çalamaz, parmaklarının arasına bir kaşık alarak oynayamazdı...» (Değirmen).

Atmaca hayatının en büyük rastlantısından, ruhsal yakınlığı olan iki insanın birbirini bulmuş olmasından vaz mı geçecektir? Aldanışlara kapılıp, hayatı boyu sahte değerlerin peşinde koşmağa devam mı edecektir? Yazar bu soruların karşılığını Atmaca'ya yaptırdığı bir jest ile veriyor. Bir gece çılgın bir serenattan sonra Atmaca, değirmenin uğultulu çarklarından birine kolunu tutar; vücudunun bir yanında ansızın beliren boşluktan akan kanlarla sevgilisine doğru ağır ağır yürür...

Atmaca bir şarlatan mı yoksa bir kahraman mıdır?.....

«Ey bir tane sevgilim ben bugün yaşıyorsam
Sanma ki hayat tatlı, insanlar hoş olmuştur.
Dağ başında bir kaya gibiyim şöyle dursam
Etrafım eskisinden daha bomboş olmuştur.»
(Öyle Günler Gördümki)

Dünyada değişen çok şey yok. Hele insanlar bütün bütün aynı gibi. Bu dev şehirler, bu teknik imkânlar, bu parlayan yüzler, gülen gözler. Kalabalıkların değer-

leri her asırda uğradığı nüans farklarıyla ortaya çıkmada. Yine kuvvete tapılmakta, yine hak alabildiğine çiğnenmekte, erdemli yaşamak yine onüçüncü planda... İnsan ne yapsın? Uğruna hayatını ve bütün varlığını koyduğu doğrultular için yalnız kalıyorsa ve bu hep böyle olagelmişse ne yapsın? Sürünün en gerisinde pişmanlık dolu bir yürüyüşe çıkarak, ikide bir geri döndürmeye çalıştığı başını arkada bıraktığı kutsal değerlere çevirmemek için mi direnşin? Yalnızlık sürüden —sürü için— ayrılanların cehennemi. Toplum milyonlarca atın koşulduğu esatir-i evvelin savaş arabası ve Ares, kin dolu gözleriyle evrenin dört bir yanına saldırtmak için gözü bağlı atlarını kırbaçlamada. Dizginler birer kor parçası. Yalnız insan, ne denli güçlü olmalı.

Dünkü toplumun büyük kısmı zalimlerin esiri idi. Bugünkü toplum kendi kendini yemekte.

Sabahattin Ali, toplum kişi münasebetlerini verirken bizim görüntülerimizi yansıtmıştır. Özde beraberlik olduğu için genellemelerinde yanılmaya düştüğü söylenilemez. Ancak, sübjektif değerlendirmelerin öngörüldüğü kişisel olaylar hariç. Öncelikle kendinden bahseden şiirlerinde topluma karşı takındığı tavır, bir hesaplaşmanın neticesiymiş gibi görünür. Toplumu suçlamalarında buruk bir duygulanmanın izleri görülmektedir. Hikâyelerinin çoğunda toplumun dışına itilen, anlaşılmamış kahramanlar bulunur. Sevgi ve merhamet telkin eden havası, kişi - toplum ilişkilerinin olumlu yöne çevrilmesi için bir tutamaktır. Ama çoğu yerde acımasız bir sertlikle karşılanır. Bütün bunların sebebini toplum - kişi münasebetlerini yöneten değerlerin saptırılmış olmasına, kuvveti elinde tutanlar tarafından istismar edilmiş olmasına yükler.

«Öyle günler gördüm ki dost dediğim insanlar
Ben yanma varınca dudağını kıvırdı
Bir zamanlar yanımda ağız açamayanlar
Sırtımı sıvazladı bana öğüt savurdu
Silahsız gördüğüne saldıran kahramanlar
En alçak tekmelerle beni yere savurdu.»

(Öyle Günler Gördüm ki)

Toplum kişiye yaşama hakkı tanımıyor. Ve «Kurtlukta düşeni yemek» kanun oluyor. Ardından her kişiyi tetikte tutmaya çalışan aldatmaca dostluk kavramının atasözleşmiş hali «Düşenin dostu olmaz»

Ona göre önceki bölümde de kaydettiğimiz gibi, hayatın büyük bir kısmı insanın her adımda yolunu kesecek kadar teferruatla doldurulmuştur. Etrafımızda örümcek ağı gibi kısıtlama duvarları bulunmaktadır. Bir yerde kıravat denilen bez parçasına insandan daha fazla değer veriliyor. İnsanoğlu gün geçtikçe doğal yaşamından uzaklaşmaya çabalıyor. Ne için, neden, nasıl yaşadığına eğilmek isteyenler dahi yolundan alıkoyulmaya zorlanıyor. Her geçen kuşak bir evvelkine küflenmiş olarak bakarken, devrini dolduranlar yenileri çılgın olarak görmekteler. Bu ortamdan —kalbimiz ve kafamızla yaşama adına— olumlu bir çıkış yapmak nelere mal olur. Toplum kendi çemberini kırmaya çalışanları aforoz ediyor. Ama S. Ali yapmacık olanların farkındadır:

«Dört elle sarıldığımız birçok kıymetlerin sahici bir insan gibi, kalbimiz ve kafamızla yaşamayı uğruna feda ettiğimiz binlerce sözde mühim şeylerin ne kadar kolay fırlatılıp atılabileceğini bana öğreten Yusuf, benden sana selâm olsun.» (Selâm).

Aslında insanların birbirlerine yaklaşmaları birbir-

lerini tanımaya çalışmaları gerekir. Ahengin kurulması için bu şarttır. Ama teferruat o derece etrafımızı sarmıştır ki buna fırsat bulamıyoruz. Bir arada yaşıyoruz ama birbirimize yabancı olarak. Bu yüzden kişi akıntıya kapılarak ömrünü bir hay-huy içinde geçirip gidiyor. En yakını olanları karısı, kardeşi, arkadaşı bile ona içini gerçek yüzünü açamıyor. Toplumun gözleri kör, kulakları sağır kalıyor.

«...Böyle bir adamın kendisine en yakın insanlardan istiyerek kaçmasına imkân yoktu. Bütün mesele etrafındakilerin onu tanımamasındaydı. Ve o da kendisini tanıtmak için teşebbüste bulunacak adam değildi. Bundan sonra aradaki buzu çözmeye, bu insanların birbirine karşı duyduğu müthiş yabancılığı gidermeye imkân yoktu. İnsanlar birbirini tanımanın ne kadar güç olduğunu bildikleri için bu zahmetli işe teşebbüs etmektense, körler gibi rasgele dolaşmağa ve ancak çarptıkça birbirlerinin mevcudiyetinden haberdar olmayı tercih ediyorlar.» (Kürk Mantolu Madonna).

(Arabalar Beş Kuruşa) adlı hikâyesinde iki çocuk vardır. Biri alabildiğine fakir, diğeri dadılar elinde büyüyecek kadar varlıklı olan bu çocuklar ilkmektep çağmdadırlar. Fakir çocuk annesiyle akşamları caddenin bir köşesinde kendi yaptıkları arabaları satarlar. Zengin olanı bir gün alışverişe çıkan annesiyle sokağın başında fakir arkadaşına rastlar. İki çocuk, çocukluğun bütün safiyeti ile kaynaşır ve anlaşırlar. Ama zengin olanın annesi mağazadan çıkınca iş değişir.

«Küçük satıcının annesi başını kaldırmış yuvarlanır gibi gelen bu kürk mantolu ve yılan derisi iskarpinli kadına bakıyordu.

Kadın yaklaşınca hâlâ şaşkın şaşkın gülümseyen

oğlunu bileğinden yakaladı. Bu ne hal! diye bağırdı. Kimlerle konuşuyorsun?

Ve öteki elindeki şemsiyeyi, elini hâlâ unutarak arkadaşının avucunda bırakan küçük satıcının omuzuna vurdu:

Pis baksana, senin konuşacağın insan mı bu?

Çocukların kolları birbirinden ayrılıp aşağı sallanıverdi...

Arkadaşının gözlerindeki yaşları gören çocuk, henüz birçok şeyleri öğrenmediği için ruhundan fışkıran bir isyanla:

Anneciğim dedi, o benim mektep arkadaşım. Kadının yüzü kıpkırmızı kesilerek oğlunun sözünü kesti:

Ben yarın mektebine de telefon edeceğim. Seni kendi seviyende olmayanlarla temas ettirmeyi gösteririm.» (Arabalar Beş Kuruşa).

Böylece dünyanın en temiz en samimî dostluğu yıkılmış oluyor. Kim için, ne adına? Toplum ve kişi münasebetlerini düzenleyen kaideler adına mı, yoksa geçerlikte olan para mefhumunun yarattığı sınıflamalar adına mı?

Genellikle S. Ali'nin çizdiği tipler, toplum-kişi münasebetlerini düzenleyen bu tür sahte değerlere karşı çıkarlar; yalnız adamdırlar. Yazar onlara kendi kişiliği ve hayatından çok şey katmıştır. İçlerinde baş kaldıranları, kaçanları, olur. Ama S. Ali'nin tuttuğu tipler ekseriyetle diri ve içinde bulunduğu duruma isyan eden tiplerdir. Bu açıdan hikâyeleri isyankâr bir karekter gösterir.

Gözlerimizi toplumlara —öncelikle kendi toplumumuza— çevirip, S. Ali'nin araladığı kapıdan toplum-gerçek ilişkilerine baktığımız zaman, sayın Tahir Alangu'nun aşağıdaki yargısına katılamıyoruz.

«Sabahattin Ali'nin toplumcu gerçekçiliğe bağlı olduğu düşüncesi yaygındır. Halbuki o, bu yola değinen eserlerini ancak hayatının son yıllarında yazmıştır. Hatta onu bu yola hayatının bazı olaylarının sürüklediği söylenebilir. Aslında son hikâyeleri bir yana bırakılırsa, düşlere, duygulara, tasarlamalara, romantik özentilere fazlaca yer veren —tasvirci gözlemci— gerçekçilik basamağını geçememiştir.» (Tahir Alangu —Değirmen Dağlar ve Rüzgâr— Varlık Yayınları 1965 «Sabahattin Ali Üzerine» adlı yazısından).

Evet, S. Ali tasvirci gözlemci bir yazardır ama, acaba Sayın Tahir Alangu, toplumsal gerçekçiliği, (Sırça Köşk) hikâyesinden kasdedilenler biçiminde mi anlamaktadır? Ve yazarın bu yola ömrünün son yıllarında girdiğini söylerken buna mı dayanmaktadır?

Sabahattin Ali'nin 1932 — 1935 yıllarında yayınlanan hikâyeleri arasında gerçi romantik özentilere fazlaca yer veren hikâyeleri vardır ama, bunların yanında (Kağnı, Kafa Kağıdı, Apartman, Arabalar Beş Kuruşa, Bir İskandal) gibi toplumsal gerçekçi hikâyeler de vardır. Bunu ortaya koymak için 1934 tarihini taşıyan (Kanal) adlı hikâyesine eğilerek, yazarın hayatının son yıllarında olduğu kadar önceki yıllarında da toplumsal gerçekçiliğe yönelmiş olduğunu gösterelim.

Bu hikâyede geçen olaylar aynı köyden iki çocukluk arkadaşının arasında oluşmasına rağmen, tüm Anadolu köylülerinin ortak derdi olan su ve toprak kavgası etrafında toplanırlar. Yazarın ifadeye çalıştığı mesele toplumsal bir derttir. Burada toplumsal gerçekçi olmak için illaki çözüm getirmek gerekmez. Bazen meselenin bütün hatlarıyla ortaya konulması da bir çözümdür. Sebep ve neticelerin görünmesi açısından...

Çocuklukları ve ilk gençliklerini bir arada geçiren

Dedemköylü Mehmet'le Zağar Mehmet Konya Ovasının köylerinden birinde oturmaktadırlar. Tarlaları bile birbirine komşudur. Nevarki Konya Ovasında su, kan pahasınadır. Köylüler yaşamak için mahsul yetiştirmeye, mahsul içinde suya muhtaçtırlar. Bir yerde bu ihtiyaç iki Mehmet'leri karşı karşıya getirir. Su ikisine birden yetmemektedir. Verdikleri yaşama kavgasının devamı için suyu ancak birisinin kullanması gerekir. Çünkü, ancak o zaman mahsulü yetiştirip karınlarını doyurabileceklerdir. Bir gün Zağar Mehmet tarlasına akan suyun ansızın kesildiğini görür. Suyu kesen Dedemköylü Mehmet'tir.

«O zaman iki Mehmetler, aralarında yüzelli adım mesafe olduğu halde, birbirlerine şöyle bakıştılar.

Bu bakış birçok şeyler, herşeyden evvel, o günden itibaren aralarında barışması olmayan bir dövüşün başladığını söylüyordu. Bu bakışta kin yoktu çünkü barışması olmayan bir dövüşün başladığını söylüyordu. Bu bakışta kin yoktu çünkü aralarında kini doğuracak bir şey geçmemişti. Bu bakışta yalnız toprak ve su kavgasının gölgeleri, insanların içini kapkaranlık yapan gölgeleri vardı. Hatta ihtimal biraz da teessür vardı: Yaşayabilmek, şu bir karış kireçli, çorak toprağa sarılıp kalabilmek, bu çatlak tarladan bir avuç ekin çıkarabilmek için birbirleriyle ölüme kadar dövüşmeleri lâzımgeldiğini bilmekten doğan bir teessür vardı.» (Kanal).

Aradan çok geçmeden Zağar Mehmet Dedemköylü Mehmed'i tarlasında öldürür. Ve karısına bundan sonra suyu kimseye kaptırmamasını tenbih ederek, ellerini kelepçenin demirine uzatır. Aç kalmak mahpus damına düşmekten baskın çıkmıştır.

Toprak, su, mera, orman; toplumların, toplumumuzun canından öte sarıldıkları değerlerdir. Gelenekler,

örfler, âdetler öylesine. Bunların kendi içlerinde sakladıkları —insan için— gerçekler vardır. Toplumlararası meselelerde, problemin ortaya konulması tek tek motiflerin üzerinde gösterilebilir. Sabahattin Ali çoğu kere bu yolu takip eder. Yani olayların içinden can alıcı bir olay, kişilerin içinden çok önemli bir veya birkaç kişi alarak, vurucu bir biçimde anlatımı tercih eder. (Bir Orman Hikâyesi) adlı hikâyede Anadolu köylüsü ile orman ilişkilerini, bunun yanısıra orman köylüsüne karşı hükümetin güttüğü siyaseti ortaya koyar. (Ses) de ve (Köpek) de batıcı aydınlarımızın o yıllarda bizim insanımıza karşı ne kadar yabancı olduklarını, (Ayran) da Anadolu insanının yalnızlığını ve terkedilmişliğini, (Asfalt Yol) da hükümet adamlarının kendi temsilcileri sayılabilecek olan bir öğretmenle çatışmasını anlatarak, köyün ve şehirin durumunu; hâsılı bir çok hikâyesinde toplumsal gerçekçiliğe yönelerek, zamanın gerçekleri ile toplumumuz arasındaki bağıntıları inceler.

İleride̊ki konularda görüleceği üzere S. Ali bazan gerçekçi, bazan romantik hava taşıyan değerlendirmeler, sahneler verirken, çok yerinde çıkışların yanında çok tutarsız çıkışlarda da bulunmuştur. Biz bu incelememizde bu taraflarının eleştirisine girmeyecek, ancak hikâyelerin işaret etmek istedikleri sorunlara neden ve nasıl eğildiğini araştıracağız.

SABAHATTİN ALİ

Gerçekçilik

Sabahattin Ali'de gerçekçilik genel anlamda Anadolu'ya yönelişinden sonra başlar. Hayatının akışıyla Anadolu'yu kısmen de olsa tanıyınca ve kendi kendine karşı samimî, Anadolu insanına karşı içten, bir sevgi duymaya başlayınca, gerçekleri yazmadan duramadı. Zaten memleketin ve insanımızın içinde bulunduğu problemler o yıllarda görülmeden geçilecek cinsten değildi. Zaman zaman kavgacı ve ateşli mizacından dolayı hükümetin genel politikası ile çatıştı. Biz burada çatışmanın nedenleri üzerinde durmayacağız. Şurası var ki, gerçeklerin anlatılması dahi o yıllarda hassasiyet kesbeden bir mesele idi.

Hikâyelerinin gelişmesi gerçekçilik yolunda bir takım safhalara ayrılabilir. Bu zaten olağan bir şeydir. Şiire ilk başladığı yıllarda tesir altında kalarak veya devrin modasına uyarak yazdığı hikâyeler vardır. Asıl S. Ali bilhassa Almanya'dan döndükten sonra 1930'larda konuşmaya başlar ve en güçlü eserlerini bu devrede tamamlar. Artık gözlerini Anadolu'ya ve Anadolu insanına çevirmiştir. Merhamet ve sevgi içinde bir yanardağ gibi kabarmaktadır. Eserler birbiri peşisıra gelme-

ğe başlar: Kağnı, Ses, Gramofon Avrat, Yeni Dünya...

Hikâyelerini yazarken muhakkak ki kendi kişiliğinden, kendi muhayyilesinden bir şeyler katıyordu. Acaba bu katkı onun gerçekçiliğini nereye kadar zedeler:

«Uzak köşelerden birinde kâğıt oynayan üç memura gözlerimi dikerek, yüzlerinden karakterlerini okumaya çalıştım. Fakat yaptığım işin onların yüzlerini okumak değil, kendi basit muhayyilemin uydurduğu şeyleri o şahıslara yamamak olduğunu pek çabuk farkettim.» (Selâm).

O kuru-sıkı atıcı değildir. Eserleri dikkatle incelenecek olursa kendi kendisi ile daimî bir hesaplaşma içinde olduğu görülecektir. Bu durumda kendini aldatmaya kalkışsa dahi, bunu bile yazmaktan çekinmez. (İçimizdeki Şeytan) ın kahramanı Ömer, fakülte talebeleri ile konuşurken, o yıllarda pek revaçta olan «Köylü efendimizdir.» ve «Köylere ışık tutmak için yapılacak yığınla fedakârlık» sıralamaları karşısında yer alır. Çünkü söylenenler lafta kalmakta, gerçekleşmemektedir. Sürüp giden ise köylünün bahtsızlığıdır. Ömer doldurulmuş talebelere karşı asıl gerçekleri acı acı bağırır:

«Aslında hepiniz bir an evvel okuldan yakayı sıyırıp, gözde bir mevkiye kapağı atıp yükselmek —memleket, ilim, fazilet gözetmeksizin— kazanmak, pek çok kazanmak yanınıza ruhen anlaşabileceğiniz değil de, herkesin güzelliğine gıpta edeceği bir karı alarak yaşamak isteyeceksiniz.» (İçimizdeki Şeytan).

Tekrar konuya dönelim. S. Ali'nin anlatımda kendinden katmalarını, kendi hakkında söylediklerinde aramak belki daha tutarlı olacaktır. Çünkü insanın zaaflarında biri de, her zaman için kendine saklamak istediği bir tarafının olduğu gerçeğidir. Yazar gerçekçilik yolunu tutmuşsa, öncelikle kendine bakışında tutarlı

olmalıdır. Sabahattin Ali'nin kahramanları, bilhassa (Kuyucaklı Yusuf) un Yusuf'u, (Kürk Mantolu Madonna) nın Raif'i, (İçimizdeki Şeytan) ın Ömer'i, kendisinden çok şeyler aksettirmektedirler. Yine bir çok hikâyelerinin kahramanı bizzat kendisidir. (Bir İskandal) gibi. Bu açıdan hikâyelerden aldığımız pasajlar genellikle kendine bakış konularında tutarlıdır. Zaten o kendini okuyucuya vermekten kaçınmamaktadır:

«Bir yabancı ile karşı karşıya oturulduğu zaman âdet olduğu üzere oda arkadaşımı gizliden gizliye tetkik etmek ve kaçamak bakışlarla hakkında ilk —ve tabii yanlış— kanaatler edinmek istiyordum.» (Kürk Mantolu Madonna).

«Meselâ ben güzel bir kadın gördüğüm zaman muhakkak en evvel öpmek arzusu duyarım. Kucaklayıp öpmek ve sonra bırakmak. Şimdiye kadar kadınlara karşı olan hissiyatımda daima biraz da istihfaf ve hâkimiyet karışıktı. İlk defa bu çok güzel kızı öpmek arzusu duymuyorum. İlk defa olarak bu genç kıza karşı içimde hörmete benzeyen bir şeyler beliriyor. Galiba Anadolu, insanı romantik yapıyor da ondan... Gülünç şey...» (Bir İskandal).

Defalarca başımızdan geçen, neticesinden emin olduğumuz birçok olaylar vardır. Ama bakarsınız günün birinde bu olaylardan biri tamamen değişik çehreye bürünür. Belki de farkında olmadan biz değişmişizdir. Gülüp geçenler olur, kabul edenler, isyan edenler olur. S. Ali'nin görüşü aşağıdaki şekildedir:

«Hayat bir kere, verdiği hükümleri biz farkında olsak da olmasak da tatbik eder ve onlara itaatle boyun eğmek lâzımdır.» (Bir İskandal).

Acaba bu görüş nereye kadar gerçekçi olabilir? Ölen bir insanın ardından yaygara basmak neyi halleder ki?

Olayların karşısında eli-kolu bağlı kalmak —bilhassa ruhsal olaylarda— yeteneksizlik ve isyan ruhu taşımamak mıdır? S. Ali'ye göre gerçekçi görüş, durumun sağduyu ile gözden geçirilmesini ve yapılabileceklerin yapılmasını emreder. Aksi taktirde kişisel meselelerde aldanışların ve kendi kendini tatmin komplekslerinin ağına düşmekten kurtuluş yoktur. Göstermelik davranışlar, olağanüstü jestler bir bakıma kendinden ve gerçeklerden kaçışın ifadesidir.

«Niçin bırakıp gidemiyordum? Kırk lira aylığı mı feda edemiyordum? Yoksa Hamdi'ye karşı ayıp bir harekette bulunmuş olmaktan mı çekiniyordum? Hayır. Aylardan beri süren işsizlik, buradan çıkınca nerede iş arayacağımı bilememek ve tamamiyle pençesine düştüğüm cesaretsizlik... İşte beni o loş koridorlarda tutan.» (Kürk Mantolu Madonna).

Kendi kendisine bakışta gerçekçi olmaya çalışan yazar, çevresine ve olaylara aynı bakışla eğilmek ister. İlk denemeleri sayılabilecek 1926 — 1929 yılları arasındaki eserlerinde her ne kadar coşkun bir anlatımla, daha çok içe dönük meselelere yer veriyorsa da, hayal gücüne dayanan bir kaç hikâye hariç, diğerlerine gözlemcilikten gelen bir gerçekçilik vardır. Gerek değerlendirmeleri, gerekse insanlara bakmak tutkusunun güçlendirdiği gözlemler ,hayalî bir hikâyeyi dahi gerçekmiş gibi gösterecek kadar tutarlıdır.

Bu gözlemci gerçekçi tutumu fazla sürmemiş, hayatının akışı onu Anadolu'ya sürüklemiş, böylece olayları şahsında yaşayan yazar; bilhassa Anadolu'ya karşı gerçekçi olmaya başlamış, kendisini gerçekçi olmaya mecbur bir kavganın içinde bulmuştur.

«Dükkân kılıklı pastanenin karşısında ve biraz ilerisinde yeni yapıldığı zevksizliğinden belli beton bir

binanın önünde üzerlerine damalı örtüler serilmiş bir kaç masa vardı. Oturup, yemek istedim. Kalmadı, dediler. Güç halle peynirli yumurta yaptırdım. Bira istedim, çorba gibi çıktı. Rüzgârın getirdiği gübreli tozlarla biberlenen yemekten bir kaç lokma aldıktan sonra oturup pis, pis düşünmeye başladım.» (Çirkince).

«Bozkırlardan mahsul tırnakla kazıyarak alınır. Sapan işlemez topraklar devedikeninden ve iki santimlik otlardan başka bir şeyi üzerinde yaşatmak istemezler; susuzluktan yanan göğüslerini, çırçıplak gökyüzüne açmak isterler.... Bu ovadaki uyuz ağaçlı, kül yığınına benzeyen köylerde insanlar; parça parça elleri, yanık derili yüzleri, kenarları çok kırışık gözleriyle çalışarak inatçı topraktan bir lokma ekmek söküp almağa uğraşırlar.» (Kanal).

Tasvirlerinde bu şekilde bir anlatım tutturan yazar kişilerini elle tutulur bir biçimde somutlaştırmaktadır. Hatta Anadolu'dan alınmış hikâyelerinde kahramanların isimlerini bile değiştirmeden kullanır. Çizdiği tipler çoğu kere içimizde yaşayan alelade kişilerdir. Şurası var ki, bir Kaymakam Selâhattin Bey, bir Candarma Bekir, bir Çineli Kübra toplumun bir kesiminde vuku bulan olayların nirengi noktalarıdırlar. Çoğu kere bir tek tiple bir devir, bir tutum, bir hikâye, bir genel insan tipi çizilmeye çalışılmıştır. S. Ali'nin kahramanlarına dışardan yapıştırılan —bu zannı uyandıran— davranışlar, yazarın toplumcu-gerçekçi çizgide olmasını istediği değişikliklerin gerçekleştirilmesi için gereken başkaldırmalardır. Yazar bu başkaldırmaları öyle bir noktaya getirir ki okuyucu bile artık orada, o kahramanın başkaldırmasını yadırgamaz. (Bir Gemici Hikâyesi) nde yeter derecede gıda alamıyan gemi işçileri kaptan tarafından baskı altında tutulmaktadır. Durum öyle bir

noktaya varır ki, işçilerin içinden genç bir ateşçi çıkar ve şöyle bağırır:

«Genç ateşçi birdenbire küreği ve süngüyü fırlattı, demir merdivenlerden yukarı tırmanmaya başladı.....

Hadi be, ne duruyorsunuz? Gidip kaptandan et isteyeceğiz. Vermezse zorla alacağız... Kuru baklayla ateş yakamayız biz.

O zamana kadar hiç birisi böyle bir şey yapmayı akıllarına bile getirmemişti.....

Ve kaptan, genç ateşçiyi Port Sait'de, diğerlerini İstanbul'da vapurdan attı. Fakat bunlar: Kuru bakla ile ateş yakamayız demesini ve kaptanın yarım koyununu almasını öğrenmişlerdi.» (Bir Gemisi Hikâyesi).

Ayrıca başta (Yeni Dünya) olmak üzere Anadolu'daki düşük kadınların dramlarını veren ve bu hikâyelerde yaşattığı kahramanlarına yöresel denilebilecek karakterler, olaylar, değerlendirmeler isnat ederek hikâyenin akışına katılmamayı ve dışarda kalmayı yeğ tutar. Yalnız (Hanende Melek) hikâyesinde, hikâyenin sonuna doğru okuyucu kadının, kendisine tutkun olan sarhoş dâvavekili Hüseyin Avni'nin ailesine karşı göstermiş olduğu hamiyet, olandan ziyade olması gerekendir.

Yazarın doğal kahramanlarının yanısıra bir de bizatihî karşısına almış olduğu, zaman zaman acımasız hücumlarda bulunduğu —yarı aydın— tipleri vardır. Tanzimat'tan buyana kadrosuzluğun oluşturduğu bu gurup, hikâyelerin yazıldığı yıllarda memleketin kaderine hâkim yerlerdedirler. Batılaşma batağından geldikleri ve bu arada epeyce yozlaşarak kendi insanlarına ve kendi değerlerine yabancılaştıkları için ortada kalmış bu insanlar, yazarın gerçekçi kaleminden kendilerini kurtaramazlar. İleride bu konuya geniş yer vereceğimiz için

burada yazarın onlar hakkındaki görüşlerine kısaca işaret edeceğiz.

«Hiç de fena insanlar değillerdi. Yalnız boş, bomboş mahlûklardı. Yaptıkları münasebetsizlikler hep buradan ileri geliyordu. İçlerinin esneyen boşluğu karşısında, ancak başka insanları istihfaf ve tahkir etmek, onlara gülmek suretiyle tatmin bulabiliyorlar, şahsiyetlerinin farkına varıyorlardı.

Konuşmalarına dikkat ederdim, kendilerinde aynen mevcut olan birtakım giyiniş ve hareket garabetlerini yalnız başkalarında görüp alaya alarak fıkır fıkır gülmekten başka işleri yoktu.

Muallâ'nın, düğününde giydiği o tuvalet neydi ayol? Kih, kih, kih...

Kız bizim Orhan'ı nasıl tersledi bir görseydin. Kah, kah, kah...» (Kürk Mantolu Madonna).

Düşünen insanların gerçeklere yaklaşamamaları veya ondan yüz çevirmeleri imkânsızdır. Oysaki zaman zaman gerçekleri görmek, kişinin rahat koltuğunu sarstığı için onu görmezlikten gelme gafletinde bulunur. İşte o zaman S. Ali'nin karşısına düşmüş olur. Yazar her gittiği yerde, her konuştuğu insana, büyük bir iç açıklığı ile bunları fısıldamış; kimi istihza ile karşılamış, kimi ona nasihat çekecek olmuş, kimisi de ihbar etme yolunu tutmuştur. (Düşman) hikâyesi buna örnektir.

«Yaptığın ve faydalı olduğunu söylediğin şeyleri sana gelinceye kadar geçirdikleri merhalelerde ve senden aldıkları yollarda takip ettin mi? Kimlere ve ne kadar faydalı olduğuna baktın mı?

Ev sahibi üzüntülü bir tavırla elini salladı ve gülmeye çalıştı:

Bırak şu derin lafları canım, dedi.

O zaman misafir ayağa kalktı.

Hiç derin laflar değil dedi, bir kere görebildikten sonra o kadar elle tutulan şeyler ki... Fakat doğru bırakalım, çünkü insanın kafası bir kere bunları düşünmeye başlarsa, bu rahat koltuklarda bu kadar rahat oturmak mümkün olmaz sanıyorum.

Seni böyle düşüncelere götüren sakın bu rahat koltuklara erişemediğinin kızgınlığı olmasın?

Bu sözler üzerine arkadaşının yüzü birdenbire değişti. Dudaklarının ucundaki yumuşak gülümsemenin yerine acı ve yukardan bakan bir sırıtma geldi.» (Düşman).

Sabahattin Ali'nin bu yarı aydın kesiminde gördüğü ve yansıttığı gerçekler memleketin ihtiyacı olan kadronun eksiklikleri, vurdumduymazlıklarıdır. Okullardan mezun olanlar bilgilerinin ne yolda kullanılacağının muhasebesini yapmalıdırlar. Yoksa bir şu kadar para ve emeğe mal olan aydın kişi, memleketin her yerine yapışmış —hatta geleneksel olmaya başlamış— «Devletin malı deniz», «Bu gün git, yarın gel» zihniyetinin yeni temsilcisi olmaya mahkûmdur. Mesuliyet, yazarın ifadesince, gerçeklere eğilmek ve bunun duyurmuş olduğu ıztırabı kavrayarak yüklenilir. Oysaki ortadaki durum, aydın kesiminin bir sürü basit teferruat arasında dolaştığı ve en ufak gerçeklere dahi tahammül edemiyecek hale geldiğidir. Hiç kimse özel hayatından fedakârlık etmemekte, bırakalım feragati, gerekenin yapılmasından çekinmektedirler. Hatta değerler öyle bir hal almıştır ki, doğruluk ve gerçekçilik salaklık olarak nitelendirilmekte, suç olan hareketler herkes tarafından yapıldığından ve maddî menfaat taşıdığından meşru olmaktadır. Rüşvet, iltimas, gayri meşru kazanç o kadar yaygınlaşmıştır ki, bunları yapmıyanlar ve karşı çıkanlar

aptallıkla veya beceriksizlikle suçlanmaktadırlar. Yazara aşağıdaki satırları yazdıran da bu korkunç tablonun ta kendisidir.

«Her şeyi yapan paradır... İnsanları en aşağılara ve en yukarılara çıkaran para.» (İçimizdeki Şeytan).

S. Ali yazmış olduklarının hep acıdan, sefaletten, yoksulluk ve kavgalardan örülü olmasının nedenlerini (Bahtiyar Köpek) adlı hikâyesinde açıklamaktadır.

«Niçin hep acı şeyler yazayım? Yufka yürekli dostlar bundan hoşlanmıyorlar. Hep açlardan, çıplaklardan, dertlilerden mi bahsedeceksin? Geceleri gazete satıp izmarit toplayan serseri çocuklardan, bir karış toprak bir bardak su için birbirlerini öldürenlerden, cezaevlerinde ruhları kemirile kemirile eriyip gidenlerden, doktor bulamayanlardan, hakkını alamayanlardan başka yazacak şeyler, iyi güzel şeyler, kalmadı mı? Niçin yazılarındaki insanların benzi soluk, yüreği kederli? Bu memlekette yüzü gülen bahtiyar insan yok mu?» (Bahtiyar Köpek).

Daha sonra özel bakıcılar elinde, özel yemeklerle beslenen, sosyetik bir köpekten söz açılır. Aylık masrafı ile üç dört çocuklu birkaç ailenin geçinebileceği bir köpek. Yazar bundan sonra, bir köpeğin ülkenin yarısından fazla nüfusundan daha konforlu yaşadığı bir dönemde aydınlık yüzlerden, tatlı şeylerden bahsedemeyeceğini söyler.

«Ben karanlık şeylerden bahsetmek için dünyaya gelmemişim. İçim tatlı, sıcak, neşeli şeyler anlatmak isteği ile yanıyor.

Hele cümle âlem bu köpeğin onda biri kadar rahata kavuşsun, bakın ben bir daha acı şeylerden söz açarmıyım.» (Bahtiyar Köpek.)

İnsanımız ve memleketimizin yazara göre arzettiği

durum budur. Ve o bu manzara karşısında; uçan kuşlardan, açan çiçeklerden, yemyeşil kırlarda şen—şâtır kaval çalarak kuzularını otlatan kaygısız çobandan bahsedemiyor.

Osmanlı toplumunun yıkılan değerleri üzerine yeni bir bina inşa edilmek istenmektedir. Millet fakirdir. Yıllar yılı süren devamlı harpler, hastalıklar, sömürülmeler milletin kanını iliğini emmiştir. Kadrosuzluk alabildiğinedir. Cehalet korkunçtur. Memleketi içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal bunalımdan kurtaracak aydınlar feragat ahlâkından yoksundur. Oysaki milletin yaralarını saracak şefkatli ellere ihtiyaç vardır. Bir süre önce vatanın tehlikede olduğunu sezerek uyanan Kuvayı Milliye ruhu aydınlar ihaneti ile sönmeye yüz tutmuştur. Artık ne hükümet tabibinde, ne muayenehanesi olan doktorda, ne hapishane müdüründe, ne mülkiye amirinde millet menfaatine çevrili bir hareket kalmıştır. Gelir dağılımı korkunç bir dengesizlik içindeyken, memur saltanatı sürüp gitmektedir. S. Ali böyle bir ortamda gerçeklerden bahsettiği için çoklarının uykusunu kaçırır olmuştur.

(Cankurtaran) hikâyesinde Anadolu'nun küçük şehirlerinden birinin devlet hastahanesi başhekiminin serüveni vardır. Başhekim koca hastahanenin tek doktorudur. Geçen yılların verdiği çaresizlik ve yoksulluk tecrübeleri, başhekimin merhamet dolu yüreği ile birleşmiş, ona ebelikten, trahom tedavisine kadar her işi yaptırır her hastanın derdine koşturur olmuştur. Ama günün birinde şehre Mutena Cankurtaran isminde bir doktor gelerek, hususî bir doğumevi açar. Bu doktor, başhekimin yaptığı ücretsiz tedaviyi çekemediğinden onu şikâyet eder. Bundan sonra başhekim için parçalanarak ihtisası dışındaki hastaları kapısından çevirmeye

mecbur kalır. Hikâyenin bundan sonraki kısmında, bir doğum olayının başhekimin kapısına dayandığını görüyoruz. Başhekim doğum olaylarına bakamadığından; ceplerinde kırk paraları olmadığını adı gibi bildiği İbrahim ve Asiye çiftine aşağıdaki sözleri, sabitleşen gözleri ile bir otomat gibi tekrarlar:

«Karını alır istasyon caddesindeki hususî doğumevine götürürsün. Paran varsa çocuğun doğar. Yoksa doğumevinin yanındaki arsaya çekersin, karın ya bağıra bağıra orada doğurur, yahut da köye dönerken arabada doğurur, doğuramazsa ölür.» (Cankurtaran).

Gerçekçi anlatımın yalınlığı zaman zaman o dereceye varır ki, okuyucu kaskatı kesilir. Anadolu söz konusu olunca, büyük şehrin küçük insanları söz konusu olunca, ayaktakımı, sıkıştırılmış kalabalık söz konusu olunca yazarın anlatımı daha bir sertleşir. Aslında bu anlatımın kuvvet aldığı nokta, seçilen konunun ve olayların meseleyi en can alıcı bir biçimde yansıtmasıdır. (Isıtmak İçin) hikâyesinin kahramanı çamaşırcı kadın, kızının ölümünü anlatırken yalın fakat içe oturan bir üslûp içindedir.

«Çok ağladı, zaten aylardan beri durmaz ağlardı ya, bu sefer çok ağladı. Eskisi gibi açlıktan değil bu sefer soğuktan ağladı. Anacığım üşüyorum dedikçe, bağırdıkça divaneye dönerdim. Odunun okkası doksan para; nereden alayım. Haftada bir temizliğe, çamaşıra gidip yirmibeş kuruş alsam onu da yağa, pirince verir; bir sıcak çorba yapsam da yüreğine can gelse derdim.

Oduna para verecek halimiz mi var?» (Isıtmak İçin).

Sabahattin Ali'nin gerçekçiliği, meseleleri ortaya koyarken sağlam temellere dayanmasındadır.

(Çirkince) hikâyesinde Cumhuriyet'ten sonra köy

ve köylüyle ne kadar ilgilenildiğini ortaya koyarken, çok çarpıcı manzaralar çizmiştir. Biz bu manzaralara bakarak, öngörülen reform ve planlamaların ne kadar askıya alınmış olduğunu kolayca anlıyoruz. Hikâyenin konusu, Ege Rumlarının Trakya Türkleri'yle yapılan mübadele ve bu değişmenin doğurmuş olduğu sonuçlara oturmuştur. «Çirkince», evvel eski bir Rum köyüdür. Osmanlı'nın kendi siyaseti içinde Anadolu'da barındırdığı Rumların köyü. Rumlar bu köyde senelerin verdiği tecrübeler, sıkıntılar, emekler sonucu yemyeşil ve pırıl pırıl bir düzen kurmuşlardır. O bölgenin coğrafyası, tarihi, toprağı, onları oralı yapmıştır. Toprakla konuşmanın nasıl olduğunu bilmektedirler. Yollar tertemiz, tarlalar, ağaçlar bakımlı ve düzenlidir. Yazar köyü bu haliyle çocukluğunda birkaç gününü geçirmiş olmasından dolayı hatırlamaktadır.

«Hele Çirkince... Hele bu yedi-sekizyüz hanelik dağ köyü.... Bu kadar güzel bir yere Çirkince adını verdiklerine şaşar dururum. Muntazam kaldırımları, tertemiz sokaklarında Rum çocuklarıyla nasıl koşuşmuş; iğde ve ayva dallarından yaptığımız kağnıları katırtırnaklarıyla nasıl süslemiş, çam kabuklarından kayıkları her köşebaşından şarıl şarıl akan çeşmelerin yalaklarında nasıl yüzdürmüş....» (Çirkince)

Hikâyenin bundan sonraki kısımları yazarın otuz sene sonra tekrar Çirkince'yi ziyareti ile gördüklerini kapsamaktadır. Daha sonra ise mukayese yoluyla gerçekleri göz önüne sermesi gelecektir.

«Bayırı tırmanmaya başlayınca otuz sene evvel geçtiğim yolu hatırladım, fakat o eski taş döşeli yol, şimdi bozulmuş, yer yer diz boyu çamurlarla dolmuştu. İki yanımızda uzanan zeytinlikler yıllardır sürülmediği için her tarafı ot sarmıştı. Dağa doğru yükseldikçe başlayan

çamlıkların bir hayli seyreldiğini, taze kesilmiş dört beş yaşında çam fidanlarının körpe yaralarında reçinelerin pıhtılaştığını farkettim..... Sağ tarafımda kapısız, penceresiz, çatısız yükselen dört duvar; bir zamanlar bahçesinde yüzlerce çocuğun oynadığı mektep olamazdı. Şu ulu çınarın dibinde böyle bataklık ortasında bir taş yığını değil, dört gözlü mermer bir çeşme olacaktı.» (Çirkince).

«Çirkince» nin eski durumu ile yeni durumu arasındaki fark alabildiğine korkunçtur. Yıllar yılı ihmal edilen ve ancak yaldızlı sözlerde kalan köy politikası yerinde yapılmayan yatırımlarla yozlaşmıştır. Üretim araçlarının tekeli bozulmadığı için, Cumhuriyet'ten sonra toprak dağılımı aynı düzen içinde devam etmiş, mütegallibenin nüfuzu daha da artmıştır.

«Bu sekizyüz evli küçük kasabada şimdi belki elli aile bile oturmuyordu. Buraya mübadil olarak yerleştirilen muhacirler tütüncü oldukları için, incirlikleri, zeytinlikleri yok pahasına satmışlar, hatta bir çok ağaçları kışın kesip yakmışlar, sonra her biri bir tarafa dağılmışlardı.» (Çirkince).

Hükümet bu yerleştirme işini hiç bir dayanağa bağlamadan yapmıştır. Köyün önceki durumu ile sonraki durumu arasındaki fark okuyucuya gereken kıyaslamayı vermektedir. Ayrıca açığa çıkan bir başka konu da, hükümetin ister istemez o bölge mütegallibesine yardımcı olduğudur. Köylü kendi toprağına sahip çıkma olanaklarını bulamayınca, daha doğrusu böyle bir imkânı bulamayacağı bir yere yerleştirilince muhakkak ki elindeki —kullanamadığı— malı satacaktır.

«Buraya getirip oturttukları mübadillerin de kabahatı yoktu. İskeçe'nin Kavala'nın tütüncüleri.. Zeytinden, incirden ne anlarlar? Ağaç dediğin bakım ister,

masraf ister. Kıymetini bilmeyene nimetini verir mi? Muhacirler iki sene üst üste mahsul alamayınca, ya kestiler ya sattılar. Cahillikle fakirlik bir olmuş, Sultan Süleyman'ın mülkü dağılmış. Zaten tevfiz işleri de seneler sürdü. Dünyanın dalevereleri döndü. Para yedirip işlerini gördüremeyince hepsi bir yana dağıldı. Ne olacak..... Senin anlayacağın hakkı olan bir, hakkı olmayan binlerce aldı. Buralarda eskiden kalma bir iki derebeyi vardı. Kimi İzmir'de, kimi Ankara'da oturur. Hepsini onlar kapattı. Emval-i Metruke'den ağacı on kuruşa onbeş kuruşa, zeytin, incir bahçesi satın aldılar.. Malımı satmam diye inat edenler en sonunda boyun eğdi. Ne yapsın para da, devlet de ağaların elinde...» (Çirkince).

Yazarın ta Rumlar zamanından beri Çirkince'de kahvecilik eden bir adamın ağzından söylettiği bu sözler çok ilginçtir. Bilhassa paranın ve devletin aynı ellerde toplanması açısından. Demek ki halk, devletini bu şekilde görüyor ve bu şekilde tanımlıyor. Anlatılanların da bu iddiaları doğrulaması ve bir köylünün isabetli görüşleri yanında hükümetin tamamen çıkar zihniyetine dayanarak güttüğü politika, zamanın sosyal gerçekleri açısından çok önemli noktalardır.

«.....Burası eskiden ne idi şimdi ne oldu. Ama sebebi var. Eskiden burada oturan herkesin kendine göre malı vardı. İncirden, zeytinden ne alırsa burada yer, burada bırakırdı. Bütün bu gördüğün dağların ovaların nimeti hep burada kalırdı. Şimdi buraların sahibi olan beyler, ne alıyorlarsa başka yerlere götürüyorlar. Apartman dikiyor, köşk alıyorlar. Otomobillere, karılara yatırıyorlar. İşçilik diye burada bıraktıkları, aldıklarının binde birini tutmaz. Kalanlar da işte bu kadar geçine-

bilir. O senin bildiğin Çirkince de işte bu hale gelir.» (Çirkince).

Hikâyenin sonunda yazarın kara mizahı konuşmaya başlar. Okuru acı acı güldüren bu yergi aslında o devrin köycülük anlayışına tutulmuş bir projektördür:

«Kaza kaymakamı ile parti erkânı, Devr-i Cumhuriyet'te böyle güzel vatan köşesinin adını Çirkince olarak bırakmayı muvafık bulmadılar. Dahiliye vekaletine müracaat ederek değiştirdiler. Şimdi oranın ismi «Şirince» dir. Ya! «Şirince»...» (Çirkince).

Sabahattin Ali'nin gerçekçiliğini tutarlı kılan en önemli noktalardan birisi gördüklerini ve duyduklarını, devrin politikasına ters düşmesine rağmen ortaya koymuş olabilmesidir. O devrede yazılan başka gerçekçi hikâyeler de vardır. Fakat onun anlatımının vuruculuğu, insanı harekete çağıran duyuruculuğu başkadır. Gördüğü manzaralar karşısında gerçekleri aksettirirken, bu manzaraların kendi benliği üzerinde yapmış olduğu tesirlerden kurtulamaz. Bu da onun romantik tarafıdır ki buna ilerde değineceğiz. Fakat meseleleri saptırmadan kendi duygu ve ıztıraplarının tesiri ile daha bir çarpıcı yapmak, yani söylediği şeylerin üstünde durulmasını, okuyucuya tesir etmesini istemesi onu gerçekçilik çizgisinden ayrımamıştır. Bu tutumunu daha çok sosyal gerçekler üzerinde sürdürmüştür. Bu bölümü kapatırken Sayın Tahir Alangu'nun, S. Ali'nin gerçekçiliği üzerine söylenmiş yargılarını aşağıya alıyor ve onlara katılıyoruz:

«Kaynağını Anadolu insanının kapalı ve ezilmiş yaşamasından alan bu hikâyelerin o yıllarda aydınları bile şaşırttığını görüyoruz. Acı gerçeklerin ortaya atılması ile, onu suçlayanlar çemberi daralır ve onun kaçınılmaz sertliği ortaya çıkar.

Gerçekçiliğe yönelince töresel çevre ile sert çatışmalara giriyorlar; bu durum onların hayatlarını engelleyip yollarını kesmeye kadar varınca, o zaman karşılarına çıkan çetin yaşantılarına kendilerini yitirmeden katılma yollarını arıyor, acı gerçekleri taşıyan insanların arasına girince de kaybolma ve erime tehlikesi ile karşılaşıyor, hikâye ve romana bir soy direnme aracı olarak sarılıyorlar.

Bataklıkta yok olmak istemeyen bir aydının direnmesi için bu.» (Tahir Alangu —Sabahattin Ali Üzerine— Değirmen, Dağlar ve Rüzgar. Varlık Yayınları 1965).

Romantizim

Her şair biraz romantiktir. Sabahattin Ali de edebiyata şiirle girmiştir. Zaten kişiliğinde duygulu, hassas, coşkulu taraf ağır basar. Gözleri sulh içinde yaşanılan, mazlumların seslerinin işitilmediği bir dünyaya açılsaydı, herhalde lirik, pastoral, coşkun şiirler yazardı. Onu hikâyeye iten, etrafında gördüğü acı gerçeklere dayanamamaktır. Kuru değildir. Çevresindekilerle çatışması sevgi noksanlığından veya topluma karşı duymuş olduğu kinden değil, haksızlıklara tahammül edemeyişinden, karşı koyma, isyan etme arzusundandır. Tabiat her zaman sığınağı olmuştur. Ancak kişiliğinin sorumluluk duyan tarafı, kendi duygularını yaşayan bir toplum kaçkını olmasını engelliyordu. Hapishanede geçirdiği 1932 — 1933 yıllarında yazdığı şiirler, duygulu yalnızlık şiirleridir.

«Beni en güzel günümde
Sebepsiz bir keder alır
Bütün ömrümün beynimde
Acı bir tortusu kalır» (Melankoli)

İnsanın tabiî haline hayrandır. Bütün sonradan ol-

ma haller, yapmacık ve göstermelik tavırlar bu tabiîliği bozar. Ona göre insan ancak tabiate yaklaştığı, onu anladığı müddetçe safiyet ve iç temizliğine ulaşır. Güzellik ve aşk, tabiatın en ilkel halinin doğurduğu duygulardır. Onun aşkları bu bakımdan engel tanımaz, son derece coşku ve feragat isteyen aşklardır.

«Aklı kafamızdan sürsek
İlmin içine tükürsek
Dünyaya çevirip dirsek
Günümüzü hoş geçirsek» (Günümüz).

Bu şiirler karşısında, bunlar onun edebiyata girdiği ilk dönemin bilinçsiz verileridir diyenler olabilir. Ayrıca onun ilim zihniyetine ömür boyu yüz çevirdiğini söylemek safdillik olur. Bu şiirleri onun kişiliğinin bir parçasını yansıtmaktadır. İlerde «Samimiyet» bölümünde görüleceği üzere, o, bütün zorlamalara, aslında olmadığı halde olmuş gibi gösterilmek istenen şeylere karşıdır. Belki ömürünün son yıllarında içine düştüğü toplumsal ve kişisel açmazlar, onu dengesiz çırpınışlara sert kavgalara götürmüş, bu yüzden girdiği hücûmlarda duygusallığa yer vermeyecek kadar katılaştırmış olabilir. Ama bu demek değildir ki onun duygusal yanı kaybolmuş yahut konuşmayacak hale gelmiştir.

«Mayıs ayların gülüdür
Taze bir çiçek dalıdır
İçerim ateş doludur
Mayısta gönlüm delidir» (Mayıs).

Yukarıda verilen şiir örnekleri 1932 tarihini taşıdığı halde, 1943'de yazmış olduğu (Kürk Mantolu Madon-

na) adlı uzun hikâyesinden aşağıya alacağımız parçalar aradan geçen bu uzun sürenin, onun kişiliğinin romantik tarafını kaybettirmediğini gösterir.

«Köprünün kenarına yaslanarak hareketsiz sulara baktım. Yeni başlayan hafif bir yağmur suyun tüylerini diken diken ediyordu. Ta ilerde büyük ve motorlu bir mavna rıhtımdaki arabalara meyve ve sebze boşaltıyordu. Kenardaki ağaçlardan tek tük düşen yapraklar kıvrıntılar yaparak aşağıya süzülüyorlardı. Bu karanlık ve sıkıntılı manzara ne kadar güzeldi, içime çektiğim bu ıslak hava ne kadar taze idi. Yaşamak, tabiatın en küçük kıpırdanışlarını sezerek hayatın sarsılmaz bir mantık ile akıp gidişini seyrederek yaşamak, herkesten daha çok daha kuvvetli yaşadığını, bir ana bir ömür kadar çok hayat doldurduğunu bilerek yaşamak ve bilhassa bütün bunları anlatacak bir insanın mevcut olduğunu düşünerek, onu bekleyerek yaşamak...

Dünyada bundan daha ferah verici bir şey olabilir miydi?..» (Kürk Mantolu Madonna).

Sabahattin Ali hikâyelerini yaşadığı ve daha çok kahramanlarıyla somut bir münasebet kurduğu için, olayları toplumsal açıdan yansıttığı için gerçekçiydi. Romantik tarafı, onu bu gerçekleri yazmaya zorlayan duygu bolluğu —yazmadan edememe— hikâye kişilerine karşı yer yer duyduğu sevgi, ve kendi öz içliliğinden gelen acımadır.

Sait Faik bir olay ve onun kişileri karşısında genel olarak duygularını yaşar, yansıtır ve biraz da toplumsal yaralara dokunmak lüzumunu hissederdi. Olay daha çok kendine ve yazılarına tesir ederdi. S. Ali'nin değişik tarafı, mizacının yırtıcı ve kavgacı yanıdır. Zulüm gören birinin onda uyandırdığı infial, hemen fırlayıp olaya sebebiyet verenin yakasına yapışıp sarsacak kadar kuv-

vetlidir. Bu yüzden romantik duygularının altında kendisini yaşayan bir ferdiyetçi olamadı. Oysaki kendi maceraları içe dönük, duyguları, aşkları, çatışkıları alabildiğine romantiktir.

«Gözlerinden, bakışlarından her zaman için benimle beraber olduğunu, başkasıyla beraber bulunmasına imkân olmadığını anlıyordum. Bu da bana kâfi idi. Dehşetle romantik olduğumun farkında fakat bundan asla şikâyetçi değildim.» (Bir İskandal).

Romantik olmayı şikâyet edilecek bir şeymiş gibi görmesi duygularına fazla kapılarak gerçeklerden uzaklaşmak korkusundandır. Bu korkuya rağmen romantiklik onun duygusal tarafını tatmin ediyor; bu yüzden de şikâyetçi olmuyor demektir bu.

«Eğer bu kızla buna rağmen hayatımı birleştirmek istiyorsam bu, sebepsiz değildi. Ben bu kızı gördüğüm zaman ona malik olmak, onu öpmek arzularını duymuş değildim. Yalnız bir beraberlik istiyordum, başka bir şey değil. Bilmediğimiz bir kuvvet her ikimizin içine müşterek bir şey koymuştu. Fakat cinsî arzuların üstünde bir şey olduğu şüphesizdi.» (Bir İskandal).

«Ben etrafa ve sana gösterilmek istendiği gibi değilim. Bari sen anla Beria..... Yatağın üzerine kapanıyor, kuru gözlerle ağlıyordum. Ayağa kalkıyor odada aşağı, yukarı dolaşıyor, mütemadiyen onun ismini tekrarlıyordum.» (Bir İskandal).

Demek oluyor ki S. Ali zaman zaman gerek arkadaşları, gerek yorumcuları ve gerekse etrafı tarafından, olduğundan başka türlü gösterilmek istenmiştir.

Nedir bu başka türlü gösterilmek? Her yerde sert, haşin, affetmeyen, zayıflık karşısında yer yer istihza edecek kadar egoist. Fakat madalyonun öte yüzü bambaşka. Yataklara düşüp ağlayacak kadar içli, duygulu

ve romantik. Zaten kendisi itiraf ediyor. İşte S. Ali'nin ağlanacak olaylar karşısında sabit bakışları, acı gülüşü, bir metanet ve mücadele örneği olan yüzünün altındaki gerçek. Zaten asıl romantikler asla sulu gözlü olamazlar. Bu çelişkileri ilerde onun mizacına daha yakından eğilirken, dengesizliklerinin, coşkunluk ve çaresizliklerinin sebeplerini ararken bu yönlerini aklımızda tutacak, daha bir titizlik içinde onu tanımaya çalışacağız.

Sabahattin Ali'nin tabiata yakınlaşması bir tutkunun eseridir. Mücadelelerinde sığınacağı bir dost kucaktır. Çoğu kere duygularını kamçılayan bir araçtır. Tasvirlerinde bu yüzden yer yer ifrata kaçan imajlar olduğu kadar, güzelliği ve doğallığı bozmamaya azamî dikkat sarfederek verdiği parçalar da vardır.

«Bulunduğum kasabanın hemen arkasındaki dağa çıktım. Önce fundalıklar sonra çamlar arasında uzun uzun hedefsiz ve maksatsız dolaştım.» (Sulfata).

Bu hedefsiz ve maksatsız dolaşmanın anlamı nedir? Tabiatı olanca varlığı ile içine doldurmak. Doğallığı içerek, ezerek, sindirerek yaşamak. Bir başına fakat tabiattan bir parça olduğunu duyarak yaşamak. Ona katılmak, varlığı ile onu bozmamaya çalışmak, ondan olmak, onun içinde erimek değil midir?

«Dağın en yüksek yerinde saatlerce kalıp, güzel işlenmiş çiçekli bir bahçe gibi önümde uzanan ' ovaya, dağın eteğinde siyah kiremitli damları, beyaz minareleri, kırmızı tuğladan uzun fabrika bacaları ile kabartma gibi duran kasabaya, gümüşî yapraklı kavak ağaçları arasında kaybolan köylere ve güneşin altında mor bir sise gömülen karşı dağlara baktım..

Bir türlü buradan ayrılamıyordum.» (Sulfata).

İnsanoğlu tabiata neden yaklaşıyor? Bütün bu heyecanlanmalar, duyguyla dolup boşalmalar, tabiatın muazzam

sessizliği içinde saklı ruhtan mı ileri geliyor? Doğal olan; safiyetini koruduğu, orjinalliğini muhafaza ettiği ve insanoğlunun ilk sevgilisi olduğundan kıymetlidir. Ancak bu hali ile içinde saklı olan sırrı verebilir. S. Ali tabiatte ilk insanın ona karşı duyduğu hayranlığın nedenini aramaktadır. Çünkü ilk insan onun doğallığını bozmayacak şekilde yaşıyor ve ona hayran kalıyordu. Belki bu yüzden tabiatın içinde sakladığı ruha daha iyi yaklaşıyor, giderek onu tanrılaştırıyordu. Asrımızın insanı ise kendi kendisini mutlak saymakta ve mini kafası ile bu muazzam görüntüyü inkâr etmektedir. Birbirini tutmayan neticesiz ve çelişik fikirlerle olsa olsa tabiatten uzaklaşılır ve insanlar doğallığı bırakıp, uydurdukları sahte dünyalarına girerek duygusallıktan koparlar.

«Onbin, yirmibin sene evvelki insanlar gibi olabilsek, tabiatı onların gözü ile görsek, muhakkak ki şimdi burada böyle sükûnetle oturamazdık. Onlar güneşi ayı falanca büyük tepeyi veya filan bulutu ve yıldırımı babalarının hayrına mı Allah yaptılar? Onlar tabiatte saklı duran ruhu bizden iyi anlamışlardır. Halbuki bizim bunu anlamamıza imkân yok. Mini mini kafalarımızı; ukalâca kitaplar, birbirinden çürük bilgiler, neticesi olmayan hesaplar ve —Allah kahretsin— karmakarışık menfaat düşünceleri dolduruyor. Söyle hangi ilim, hangi şiir, hangi aşk, hangi devlet bu manzaradan daha güzel daha muhteşemdir. Buna rağmen burnumuzu kaldırmadan bozuk kaldırımlarda yürüyüp gitmede devam ediyoruz. Dünyadaki insanların acaba kaç binde biri şu anda başını aya çevirmiştir.» (Mehtaplı Bir Gece.)

Romantik tasvirler hikâyelerin şurasına burasına serpilmiş olmasına rağmen, bilhassa bitişlerinde —vurucu niteliklerinin arttırılması nedeniyle olacak— biraz abartılmış biçimde, hikâyenin gerçekçi havasına teknik

yönden uymamasına karşılık, yine de inatla işlenmektedir. Belki de bu S. Ali'nin yetişmesinin ilk yıllarından gelen, Kenan Hulusi ve benzerleri gibi devrin gidişatından alınmış bir alışkanlıktır. Ya da hikâyenin ortaya koymaya çalıştığı gerçeğin, kalplere ve beyinlere biraz daha oturması, okuyucunun biraz daha tedirgin olması için kasten böyle yapılıyordu. Biz Sabahattin Ali'nin, okuyucusunu oyalamaktan ziyade harekete çağırmak istediğini iddia ettiğimizden ikinci şıkkı seçiyoruz. (Kağnı) hikâyesinin bitişi gibi:

«Yaz gecelerinin parlak ay ışığı altında çakalların seslerini bastıran bir gıcırtı ile ağır ağır ilerleyen bu kağnı, hiç de bir ölü taşıra benzemiyordu. Öküzler sırtlarına vuran aydınlık altında canlı ve gürbüz, yamalı ve köhne kağnı fevkalâde kıymetli madenden yapılmış güzel ve yeni görünüyorlardı.» (Kağnı).

Bu şekilde biten diğer hikâyeler arasında özellikle (Ayran), (Isıtmak için) ve (Yeni Dünya) dikkate değerdir.

«Sen burada bekle ben lâzım gelenlere haber verir ve yine gelirim dedim. Evden dışarı fırladım. Biraz daha yükselen ayın yarı aydınlattığı sokaklarda bütün kuvvetimle koşuyordum. Gözlerimden süzülen yaşlar rüzgârın yüzüme savurduğu tozlarla çamur oluyor ve yanaklarımda donuyordu. Ben içimde dayanılmaz bir acı ile ve önüme çıkacak bütün insanları yakalarından tutup oraya götürmek arzusu ile artık uyumaya hazırlanan şehrin ortasına doğru koşuyordum.» (Isıtmak İçin).

Sabahattin Ali tabiat tasvirlerinde ayrıca sonsuzluk tem'ası üzerinde durarak, coşku içinde yaşanan aşkla tabiatı birleştirmek ve kahramanlarına bu duyguyu yaşatmak ister. Birbirini seven iki kişinin aşkı, bakir tabiatın ortasında bütün maddî yaklaşımlardan uzak, tamamen insan ruhu ile tabiatta saklı ruhun birbirine

yaklaşması ve birbirini duyarak bu anın derinliğine yaşanması şeklindedir.

Bu açıdan yazarın aşk anlayışı aşırı bir coşkunluk ile aşırı feragat isteyen ve bu ölçüde yükselerek erişilmesi âdeta imkânsız tablolar çizer. Ama aşk, bu romantik sayılan yükselişin nisbetinde büyür ve ulvîleşir.

«Ayakları çam iğnelerinin üstünde kayarak biraz ilerlediler, devrilmiş bir kütüğün üstünde yan yana otururak, uzaktaki denize bakmaya başladılar. Burada önlerinde ağaçsız bir saha bulunduğu için, bakışları hiç bir şeye takılmadan ufka kadar uzanıyordu..... Başlarını şimdi tatlı ve sarhoş edici bir koku sarıyordu. Yarı tıkalı burun delikleri ile bu kokuyu sonuna kadar içmek için derin derin nefes alıyorlar ve ara sıra birbirlerine bakıyorlardı. Bu saatlerin bir daha geri gelmeyeceğini karanlık bir his, ikisine birden tekrar edip duruyor ve aynı zamanda saadetlerinin gölgesiz olması için dimağlarının bu anda başka hiçbir şeyle meşgul olmaması lâzım geldiğini onlara fısıldıyordu. İkisi de ne bir saat önceyi ne bir saat sonrayı düşünmüyorlardı. Bütün hislerden ve düşüncelerden daha kuvvetli olan ve insan hayatında ancak birkaç defa idaresi altına alan tabiî ve hâkim bir duygu şimdi ikisini de avucunun içine almıştı. Bu anda etraflarındaki ağaçlar, karşılarındaki deniz kadar bu kuvvete tâbi idiler. Bir tek üzüntüleri bir tek istekleri yoktu. Hatta her istediğine nail olanların iç sıkıntısı da onlardan uzaktı. Saadetin bu kadar tam ve mükemmel oluşu ikisini de şaşırtmış gibiydi. O kadar ki birbirlerine söyleyecek tatlı sözler bile bulamıyorlar sadece derin derin nefes alarak gülümsüyorlardı. Uzun müddet öylece bekleştiler.» (Kuyucaklı Yusuf).

Anadolu halk hikâyelerinde görülen —bir bakışta âşık olma— motifi ayrıca (Kürk Mantolu Madonna) da

rasladığımız —resimden bakarak âşık olma— onun tuttuğu aşk çeşitlerindendir. Bu, S. Ali'nin evvelce de belirttiğimiz gibi aşkı romantik bir açıdan büyültmesine, alelâdelikten çıkarmasına, hatta ona masalımsı bir hava vermesine yorumlanabilir.

Aşk onda ölçü tanımaz bir yüceliğe ulaşmaktadır. Âdeta doğallığın, safiyetin vecd halidir. İnsanın en büyük ve ulvî yanı...

«Aralarında bir kelime konuşmadıkları halde kendi uğruna adam vuran bu çocuğu, vücudunu satıp kazandığı paralarla besliyor, belki de artık yalnız bunun için çalışıyordu.» (Gramofon Avrat).

Anadolu'nun çeşitli kesimlerinden alınan hikâyelerde, yazarın kahramanlarına karşı duymuş olduğu sevginin izlerini görmek mümkündür. Yazarın Anadolu'nun, insanı romantik ettiğine dair itirafları vardır. Bu daha ziyade, halkın içine giren yazarın onların taşıdığı değerler ile, yozlaşmış yarı aydın tipinin değerleri arasındaki uçurumu görmüş olmasından, halkını tanıyarak ona yaklaşım yolları aramasından ileri gelmektedir. Çünkü halkın karşılıksız iyiliği, safiyeti, çektiği ıztırap yazarı coşturmakta, duygulandırmaktadır. (Bir İskandal) hikâyesindeki «Marangoz Fazıl» bu yaklaşımın ve karşılıklı sevginin sembolüdür.

«Birkaç gün sonra eşyamı marangoz Fazıl'a, kitaplarımı mektebe hediye ederek İstanbul'a hareket ettim. İstasyona yalnız Fazıl gelmişti. Tren kalkıncaya kadar bir şey konuşmadık. Yalnız son kampana çaldığı zaman birbirimizin boynuna sarıldık. Ayrılınca Fazılın gözlerinin yaş içinde olduğunu gördüm. Demek ki bu şehirde beni seven hiç olmazsa bir kişi vardı.» (Bir İskandal).

Sonuç olarak denilebilir ki Sabahattin Ali, romantik yaradılışlı, coşkun mizaçlı bir kişidir. Gerçekçiliğe, gi-

derek toplumsal sorunlara eğilmesi tamamen memleketin içinde bulunduğu çıkmazlar ve bu çıkmazların onun ruhunda uyandırdığı volkan yüzündendir.

Halkın ezilmişliği karşısında duyarlı yüreğinin harekete geçmesi ve tabiî bir oluşla gerçekleri aksettirmesi gerekirdi. Öyle de yapmıştır. Bu yüzden öncüsü sayılan Sadri Ertem'in kuru gerçekçi hikâyelerini geçmiş, kafalara hitabettiği kadar, kalplere de hitabederek etkili olmasını bilmiştir.

*

Burada, S. Ali'nin sanatı hakkında söylenenleri ve bizim ortaya koyduğumuz noktaları açığa kavuşturur dileği ile bir başka paragraf açıyoruz. Fikirlerin çeşitli açılardan yansımalarına topluca bakarak, yazarımız hakkında daha objektif olmamız gerekir.

Her ne kadar Sayın Oktay Akbal:

«Tanıdığımız, bildiğimiz bir yazarın ölümünden onsekiz yıl sonra, birbirini tutmaz bilgiler bu kadar çok olursa bir de yarım yüzyıl öncesini düşünün. Ötedenberi edebiyat tarihçilerinin bir dediğine inanmazdım ya, şimdi bu inancım daha da güçleşti. Bakmamalı tarihçilerin dediklerine, yazdıklarına. İşte öyküler, şiirler, romanlar; okursunuz, tanırsınız o sanatçıyı. Yok babası şuymuş, yok bilmem nerde doğmuş, yok arkadaşları böyle demiş. Nasıl olsa hepsi havada kalıyor, bir temele dayanmıyor.» (Oktay Akbal Sabahattin Ali'yi Tanıyan Aranıyor. Varlık, sayı: 664).

Diye yazarın eserini ön plana alıyorsa da, yine hakkında eleştiriler, anılar, incelemeler yayınlanıyor. Biz bunun faydasına inanıyoruz. Yazarın sanatına etki eden çevre ve yaşama şartlarını çiğneyip geçemiyor;

bunların yazarı tanımaya, eserine yaklaşmaya yardımcı olacağını sanıyoruz.

Yazarın sanat hakkındaki kendi görüşleri ise aşağıdaki şekildedir:

«Benim kanaatımca sanat, insana insanı ve hayatı ve bunların mânasını öğretmekle muvazzaftır. Ancak bu taktirde geniş kütlede daha çok insanî olmak, daha iyi bir hayata varmak için yollar gösterecek kadar yükselmiş, yani yeni birer devir açacak olan büyü dehâlar yetiştirmiş olursa o zaman biz de dünyanın ebedî orkestrası içinde mevkimizi almış bulunuruz. Bütün bir beşeriyeti ve kâinatı içine alacağı yerde kendi cılız ve âmâ benliğine saplanan bir edebiyatın bence psikopatoloji etütlerine mevzu olmaktan başka bir meziyeti yoktur. Sanat, bütün teferruatıyla hayatı ihtiva etmek, insanda yaşamak, insan gibi yaşamak, daha iyiye daha yükseğe daha temize doğru koşarak, yaşama arzusunu, hatta ihtiyacını uyandırmalıdır. Hülâsa sanat, gaye değil vasıtadır. Gaye hayattır.» (Mehmet Behçet Yazar. Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı).

Zamanla eserlerinde de öngördüğü bu görüşün ne şekilde gerçekleştiğini anlamak, yani insanları yükseltmek için neler yazmak lâzım geldiğine işaret etmek gerekirse: «Endividüalizmde mümkün olduğu kadar hayata, muhite dönmek, muhitten birçok şeyler almak ve muhite birçok şeyler vererek yazmak lâzımdır» (Vedat Günyol: Sabahattin Ali'nin Hikâyeciliği ve Romancılığı. Yücel. Sayı: 103).

«Romantizm» bölümünde gördüğümüz üzere S. Ali herşeyden önce yaşamayı şart koşan biridir. Bu onun mizacından gelen bir itilimdir. Gerçeklere ancak onları yaşamak yoluyla gidileceğine inanmaktadır. Belki de

bu, Cevdet Kudret'in dediği gibi Gorki ve Hamsun tesirlerinden ileri gelmektedir. Tahir Alangu ise Sadri Ertem etkisinin fazla olduğunu söylemektedir. Muhakkak ki bütün bu yazarların onda olan etkileri vardır. Gerçekçiliği ve dışa dönüklüğü Almanya'ya gidip geldikten sonra kesin bir hal aldığına göre bu tesirlerin önce Gorki ve Hamsun'dan geldiği, ardından Sadri Ertem'in o yıllardaki toplumcu edebiyat guruplarında saygı duyulan yeri ile pekiştiği söylenebilir.

«Sanat hayatının (1927 1929) bir yandan hayalî olaylara dayanan romantik, bir yandan da gözlemlerden yararlanarak yüzü gerçekçiliğe dönük hikâyeler yazan, Almanya'dan döndükten sonra (1930) gerçekçiliği kesin olarak benimseyen Sabahattin Ali'nin, bu ikinci yola girişini Alangu, Sadri Ertem'in etkisine bağlıyor. Oysa Gorki ve Hamsun'un tesiri ile olmuştur. Sadri Ertem'i mühimsememektedir.» (Cevdet Kudret S. Ali Üzerine Notlar - I Varlık, sayı: 662).

Yazar gerçekçiliğe şu veya bu yolla girmiştir. Fakat yaradılışı romantik olduğundan, duygusallıktan kopmuş değildir. Bu bölümde anlattığımız iddiaları doğrular nedeni ile onu gerçekçiliğe iten sebepleri kendi ağzından verelim:

«Kitle için yazdıklarını zanneden muharrirlerimiz ise en gülünç olanlarıdır. Kitle ile beraber ıztırap çekmeyen, halkın sevinci ile yüzü gülüp, onun isyanı ile şaha kalkmayan, nabzı kitlenin nabzı ile aynı tempoda atmayan adamın kitleye «sen» diye hitabetmesi gülünçten de ileri bir şeydir.» (Sabahattin Ali. Muzaffer Reşit'le Konuşma. Varlık, sayı: 65).

Evvelki bölümde yazarın adım başı sert görüntülerle ve bağıran bir dille insanları kutsal rahatlarından ayırarak gerçekle yüzleştirmek ve dışta olanların görül-

mesi, daha ötede duyulmasıyla harekete geçirmeye çalıştığını söylemiştik. Bu konuda Vedat Günyol da aynı düşüncededir.

«Yalnız şu var ki S. Ali dış ile insanı düşünmeye ve düşünme ile gerçeğe yaklaştırıyor.» (Vedat Günyol. S. Ali'nin Hikâyeciliği ve Romancılığı. Yücel, sayı: 103)

Toplumsal münasebetlerde bizim o zamana kadar ortaya konulmamış problemlerimizi sergilemiştir. Meselenin çözüm yolunu söylememiş olmasına karşılık, en az onun kadar değerli olduğuna inandığımız —problemin varlığını ortaya koyma, insanları bundan haberdar etme, çözümcüleri uyarma— görevini yerine getirmiştir. Toplumcu gerçekçiliğin emekleme devresinde gözlerini bilhassa Anadolu'ya çevirerek oranın gerçeklerini ilk ve tutarlı bir biçimde ortaya koyduğundan, yazarın bu açıdan yeri sağlamca görülmelidir.

«İlk merhale olarak insanları gerçeklerle karşı karşıya bırakmak, onların önünde cemiyetin bozuk taraflarını belirtmek istiyor. Bu merhalede S. Ali'nin propagandası şekil bakımından çok zaman —sergici— kalıyor. Köylü, köylü şehirli münasebetlerini konu alan hikâyeleri, kısmen de romanları ile gerçekleri ham madde halinde önümüze sermekle yetiniyor.» (Vedat Günyol. S. Ali'nin Hikâyeciliği ve Romancılığı. Yücel, sayı: 104).

S. Ali'nin bir başka yönü de, eserlerindeki kahramanlardan bazılarının kendisine çok yakın olduğu hatta kendisi olduğudur. Biz bu incelememizde yer yer bu görüşe dayanarak yargılamalarda bulunduk. Görüşümüzde yalnız değiliz:

«Ailevî sebep sanmıyorum. Seni bu yolda bir izaha belki de (Kürk Mantolu Madonna) nın kahramanı olan

Raif Bey'in macerası götürmüştür. Raif Bey birçok çizgileri ile Sabahattin'in çizgilerini taşır. Hiç olmazsa romanın baş taraflarında. O romanın kadın kahramanı, romanını yazmadan çok evvel anlattığına göre, Sabahattin'in Almanya'da tanıdığı bir kızdır. Onunla macerasını önceleri «Gelirmisiniz» başlığı ile bir hikâye olarak yazmak niyetinde idi. —Yirmisekiz yaşlarında imiş kız, tanıştıkları zaman— Sonradan genişletti hikâyeyi ve romana çevirdi.» (Cevdet Kudret. Aydınlığa Doğru. Varlık, sayı: 672).

«Ancak bütün kahramanları Sabahattin Ali gibi düşünüyor, yahut hepsi de Ömer gibidir. Sanki hepsinin içinde birer şeytan var.» (Şahap Sıtkı. İçimizdeki Şeytan. Varlık, sayı: 167).

«Güzel, şiirli ve sürükleyici bir eser ki muharririn hem müfrit romantizminden, hem müfrit realizminden aynı zamanda müstefid ve mutazarrır olmaktadır. Yusufa fazla muhabbetini esirgemiyen muharrir onun düşmanlarına karşı kininde de ifratlara düşüyor» (Nahit Sırrı. Varlık, sayı: 93).

«Bir yazarın kahramanına kendi duygularını, kaygılarını aktarması kadar doğal bir yazma tekniğini —bir yaratma nedenini— eleştirmeye kalkarak neyi savunmak istiyor Tahir Alangu?» (Demir Özlü. Sabahattin Ali İçin Bir Önsöz. Yeni Dergi, sayı: 17).

Bundan sonraki bölümlerde Sabahattin Ali'nin mizacı ve kahramanlarında görülen özellikler ile bunların toplumdaki uzantıları üzerinde duracağız. Bunu yaparken —söz gelimi, bir Ömer'i, bir Raif'i, bir Yusuf'u anlatırken— S. Ali'ye yaklaştığımızı kabul ediyor, değerlendirmelerimizi buna dayamış oluyoruz.

İçlilik – Coşkunluk

«İkinci şişeyi yarılayan adam elini omuzuma koydu: Siz garip bir insansınız dedi. Konuşmuyor, sormuyorsunuz. Fakat öyle bir haliniz var ki her şeyi anlıyabilirsiniz hissini veriyor.» (Köstence Güzellik Kraliçesi).

Sabahattin Ali zekidir. Ama zekâ her zaman herşeyi anlamaya yetmez. Öyleyse S. Ali bir başka şeydir de. Onda —ince bir duygusallık— vardır. Konuşmadan, anlaşmadan tabiatın içindeki saklı ruha yaklaşmakta, insanlara karşı çevrilen gözleri çok ilerleri görmektedir. Başkalarına karşı olduğu kadar kendine karşı da aynı durumdadır. Bazan alıngan bazan küskün, bazan kaderci, bazan isyankâr veya kavgacıdır. Olaylar onu ta içerisinden yakalar ve olanca gücüyle sarsar. Kendisini içinde bulunduğu hale alabildiğine bırakır. Zamanı ve olayları yeterince yaşamak, içine sindirmek arzusundadır. Yüzlek değildir. Bu yüzden görüp geçici değildir. (Isıtmak İçin) hikâyesinde kapısına gelen çamaşırcı kadını geri çevirir ama:

«Dört-beş günde bir iş bulup alacağı yirmi-otuz kuruşla nasıl yaşıyordu? Kimi kimsesi var mıydı? Nereliydi? Birdenbire bu ve buna benzer sualler kafamda

belirdi. İnsanlara karşı kaybolmaya başlayan alâkam sanki bu kadını düşünürken yeniden canlanıyordu. Onun soğuktan daima mosmor olan sivri burnunu..... hatırladım.» (Isıtmak İçin).

İçlilik asil bir davranıştır. Hassas bir ruhun belirtisidir. S. Ali her hali ile merhamet doludur. Hapishane yıllarında içerdeki insanlar ve konulardan gerçekçi hikâyeler çıkardığı halde, şiirlerinde kendi kendini işlemiş ve bu bir başına kalışın çeşitli cephelerini yansıtmıştır. Biz bu hapishane yıllarını bir mahkûmun aczi, baskı karşısında boyun eğmesi olarak nitelemiyoruz. Çünkü Sabahattin Ali'de böyle bir şey söz konusu değildir.

«Başın öne eğilmesin
Aldırma gönül aldırma
Ağladığın duyulmasın
Aldırma gönül aldırma» (Hapishane Şarkıları).

Buradaki durumu kendi kendisiyle kalmasının sonucu ve mahpusluğun böyle bir «yaşama tutkunu» kişiye alabildiğine dokunmasıdır. İçinde bulunduğu haller, dışarda bıraktıkları, her geçen gün onu bir taraftan yaralamakta ve yazarı içlendirmektedir.

«Bahtım dağları aşırdı
Yad elde dara düşürdü
Yine gözlerim yaşardı
Gurbet hapishanesinde» (Gurbet Hapishanesi).

«Eller araya girdiler
Türlü fesatlar kurdular
Sevdamızı çok gördüler
Seni benden ayırdılar»

Kurban oldum bir hiçin
Görmem yüzünü sevincin
Niçin güzel yarim niçin
Seni benden ayırdılar» (Ayırdılar).

Acaba S. Ali hapishaneye düşmeseydi aynı şiirleri yazar mıydı? Şüphesiz yazılan şiirler aynı olmazdı ama, onların içinde oluşan ruh, hikâyelerini dolduran ruhla aynıdır. Yani yazarın hayatını dolduran ruh. Sonuçsuz düşleri, hayal kırıklıkları, sevinçleri, küskünlükleri, kıyasıya kavgaları arasında kişiliğinin bu yanını her zaman bulmak mümkündür.

«Bu sıralarda insanların birbirlerini aramaları, bulmaları, birbirlerinin içlerini seyretmeleri için konuşmanın neden muhakkak surette lâzım olmadığını, neden bazı şairlerin boyuna tabiatın güzelliği karşısında yanında konuşmadan gidecek birini aradıklarını anladım.» (Kürk Mantolu Madonna).

Tabiattan hoşlanmak, küçük şeylerden ilham almak, bazı sahneler karşısında ağlayacak kadar hislenmek ve sanki bir Servet-i Fünun kahramanı gibi marazlı bir hal almak hiç yakışmıyor, S. Ali'ye. Şimdiye kadar yazdıklarımız ile, onu, bu halde göstermek istemedik. İlk gençlik yılları ve bunu takip eden mücadele yılları içinde Sabahattin Ali metin, savaşçı, sosyal gerçekçi tutumuyla o devrin sarsılmayanları arasındadır. Eserlerinin çoğu da bu yoldadır. Fakat devrin tutumu ve baskısı onu zaman zaman o kadar sıkıştırmış o kadar açmaza itmiştir ki, bu yaradılıştan şair ruhlu kişi bir saldırgan olarak nitelenmiştir. Gerçi biz bunu bir nefis ve toplum müdafaası olarak görüyoruz, o başka.

Bu bölümde kendi kendine derlenip içlenmeleri ile içinde bulunduğu durumlar, kişisel yakınlaşmaları öngö-

ren pasajlar üstüne konuşmak ve S. Ali'nin duyarlı oluşunun içliliğinden geldiğini söylemek istiyoruz. Bu içlilik derinlemesine hissetmek ve duyduklarıyla benliğinin derinden sarsılmasıdır. Önceden anlattığımız «Romantizm» bölümünün tamamlayıcısı olarak, oradaki sahnelerin ilk sebepleri üzerine eğilmek için bu içliliği yakından tanımak gerekir.

«Allahaısmarladık, dedi ve ellerini uzattı. Onları alarak dudaklarına götürdüm. İçimde müthiş bir ağlama ihtiyacı vardı. Kendimi tuttum.....

Bulunduğum yerden kımıldayamıyordum. Tahta merdivenleri koşarak inen ayak sesleri çabucak uzaklaştılar, işitilmez oldular. Ben daha uzun müddet belki yarım saat belki daha fazla aynı vaziyette kaldım ve dinledim. Kanepeye giderek masanın üstünden bir kitap aldım.» (Bir Delikanlı Hikâyesi).

İçliliğin zaman zaman anî görünmeleriyle ruhunda yarattığı fırtınalar ona en olmayacak jestleri yaptırır. «Küçük bir şey onu muazzam heyecanlara götürebilir, küçük bir yaprağın arkasında bir dünya gördüğünü zanneder de koca dünyayı görmeden yaşar..» (İçimizdeki Şeytan).

Anî feveran, hadiselerin tesiriyle birdenbire kendinden geçmek, bu çıkışla fedakârlık jestleri, bütün kahramanlarında özellikle Raif ve Ömer'de görülmektedir. (Kuyucaklı Yusuf) u Anadolu insanının sağlam ve sarsılmaz davranışlarına oturtmak istemişse de, yer yer onda da böyle atılımlar vardır. Coşkunluğun gem almak istekleri kendi kişiliğini roman kahramanına işlemesi Yusuf'un dengesini bozmuştur. Bu coşkunluk şiirlerinde açıkça görülmektedir:

«Yanıyor beynimin kanı
Bilmem nerelere gitsem
İçime sığmayan canı
Hangi rüzgârlara eş etsem» (İstek).

«Ovalar bana çok dardır
Benim meskenim dağlardır» (Dağlar)

Dar muhitlerin sıkıştırmaları mı desek? Hayır. Yalnızlığı, zaman zaman inzivayı özlediğini biliyoruz. Belki bu inziva bile etrafının uyuşukluğundan kurtulmak, coşkunluğunu dindirmek için uydurulmuş bir bahanedir. Dağlara çıkmak, yükseklerde dolaşmak, başını daima dik tutmak, kırılmak fakat eğilmemek, yaşamak, iliklerine kadar titreyerek... Bütün bunlar onun coşkunluğunun karakteristikleridir.

«İçimde boş durmayı hiç istemeyen mütemadiyen kımıldayan bir şeytan vardı. Ve bu şeytan eskiden beri iş bulamadığı ve beni mektepten attiracak veya karakolda geceletecek bir vakaya sevkedemediği zamanlar hiç olmazsa birisine âşık ederdi. Ama kime olursa olsun.» (Bir İskandal).

Onun aşk hikâyeleri coşkunluğun ve zaptedilmezliğin en belirgin örnekleridir. Sevenler hudutsuz bir şekilde sever, en olmayacak davranışlarda bulunulur. Bütün bunlarda haklı mıdırlar? Bu soruya hikâyenin kuruluşu, işleyişi ve kahramanların genel karakterleri öyle ustalıkla cevap verirler ki, okuyucu ister istemez —Evet bu kişiler bu ruh halleri ile bu hareketleri rahatlıkla yaparlar— deyiverir.

«Sizin için ölsem bile bana uğrunuzda ölmek müsadesini verdiğiniz için yine size minnettar olmalıyım.» (İçimizdeki Şeytan).

Gönül meselelerindeki coşkunluk çok fazladır. Bulunduğu çeşitli ortamların ona yüklediği ruh halleri bazan çelişkiler içinde bunalmasına sebep olur. Çaresizlik ve yalnızlık içinde —gerçekçi olmanın lüzumuna yeter derecede inandığı halde— duygularının rüzgârında bocalamıştır. Fakat bu bocalamasında bile yatağından taşan bir nehrin havası vardır:

«Deli gibi olmuştum. Kafamın içi zonklamalarla dolmuştu. Yatağın bir kenarına yığılmış duran yorganı çekerek orada yatan çocuğu kucağıma almak ve öpmek önümde dizleri üzerinde sallanan kadının boynuna sarılarak beraber ağlamak istiyordum.» (Isıtmak İçin).

Olayın gerektirdiğini akıl yolu veya hikâye tekniği ile bulup ona göre davranmak S. Ali için geçerli değildir. O içinden gelene uymaktadır. Gerisi yapmacık ve sahtekârlıktır. Duyduklarının dizginini eline geçiremez. Bu yüzden, hikâyelerinde zaman zaman önceki bölümlerin gerçekçiliği ile arada veya sonraki bölümlerin romantikliği iç içedir. O, iki zıddı bir arada yaşayan ve yazan sanatçılardandır. Yazdıklarının insan ruhuna tesir eden yanları coşkun, içli bir romantizmle yazılmış kısımlarıdır.

Samimiyet

«Beni birazcık anlayanların bana mutlak surette itimat etmelerine alışmıştım. Herkes bilirdi ki benim sözlerimin daima bir tek mânası vardı. Ve her sözüm dinleyenlerin anlayabileceği kadar sarih söylenmiştir. Bende dalevera olmadığını ve olmayacağını bilmeyenler yalnız uzaktan bakıp hükümlerini veren kısa görüşlülerdi.» (Bir İskandal).

Samimî olmak zor kazanılır bir yetenektir. Hayat boyunca çeşitli etkenlerin tesiri altında kendi kendine ve diğer insanlara karşı samimiyetini muhafaza etmek, ancak kendi kendini bilmek —kendi gerçeğini kavramış bulunmak— suretiyle kazanılır. Davranış ve değerlendirmelerin sonuçlarını, kendi kendisi ile hesaplaşmalardan sağlam çıkan kişiler muhasebe edebilir. Bu, ayağını sağlam temellere basmak, aldanışlara düşmemek için gereklidir. İnsanın kendi içinde vereceği savaşların sonucu olarak ihtiraslarından ve ince hesaplarından kurtulması kendini tanımasına yardımcı olur. İrade kuvvetinin zayıflaması ile devamlı bir şekilde kendi gerçeklerinden kaçan kişiler hem kendilerini hem karşısındakileri aldatacaktır. Bunun arkasından güvensiz-

likler, şüphecilikler, yalnızlıklar ve karamsarlıklar gelir. Ne istediğini bilmek, ne için çabaladığının ve nasıl yaşadığının şuuruna varmış olmak, değerlendirme problemini halletmiş olmak, kişiyi doğrulara —aklın ve bilginin alanlarına— itecektir. Biz samimiyetin ilk kez kendi kendini bilmek, zayıf ve kuvvetli olunan noktaları tanımak, bunların doğuracağı tezahürleri kesenkes kabul etmekle gerçekleşeceğine inanıyoruz. Bu noktaya varışımızın asıl nedeni, S. Ali'nin samimiyetinin analizi açısından söyleyeceklerimizi temellendirmektir. Ortaya koyduklarımız onun samimiyetten anladıklarıdır.

Samimî kişi kendi kendini inkâr yoluna sapmaz. Şurada şöyleydim, bunun için, burada böyleyim şundan dolayı diyebilir. Başkalarını aldatmayı iğrenç sayarken, kendi kendini aldatmayı düşünmez. Değerlerine, değerlendirmelerine inanır. Olduğundan başka türlü görünme eğiliminde değildir. Kaytarmacı olmadığından samimî kişi aynı zamanda kuvvetli kişidir.

Bizim S. Ali'nin eserlerinin tümünde gördüğümüz önemli özelliklerden biri de samimiyettir. Kahramanlarının iç muhasebelerine girerek kendi kendilerini tahlilleri, zaman zaman suçlamalara gitmeleri yazarın bu konuda gösterdiği titizliğin işaretidir. Mücadele edilen ve yerilen kişiler, ilk önce samimiyetsiz oluşlarıyla okurun gözünden düşerler. Her halleri ile çıkarcıdırlar. Nefis muhasebesinden yenik çıkmış, ihtiraslarının ve süflî emellerinin esiri olmuşlardır. Yazarın bu gibilerin karşısına çıkardığı olumlu tipler oldukları gibi görünen, yapmacıklardan sıyrılmış, özlerini muhafaza eden kişilerdir.

Sabahattin Ali'nin doğallığa hayran olduğunu evvelce de söylemiştik. İşte insan münasebetlerinde hep bu arayışı sürdürmektedir. Çünkü ona göre, bir kişi

diğer bir kişiye yakınlık duyacak olursa onun her şeyini bilmek ister. Bu yüzden kendini karşısındakine nasıl çırılçıplak sunarsa aynı davranışı karşıdan bekleyecektir. İki taraftan birinin maske takmış olması, bu insanca yaklaşımı elbet bir yerde baltalayacaktır. Maske düştükten sonra dostlukların, aşkların devamı düşünülemez.

İnsanların bütünü ile, bir samimî olmak eğitiminden geçmediği düşünülürse ve topluma çoğunlukla ihtirasların hâkim olduğu kabul edilirse, doğal olmak, çok değerli, az bulunur bir meziyet olur. Menfaatlarından arınmış ve kendini yenmiş insanlar bu yüzden kıttır. Sabahattin Ali'nin devamlı olarak böyle kişileri aradığını görüyoruz.

«İhtimal etrafında bu kadar tabiî mahlûklar görmüş olmadığım için bu kızın yanı bana ılık ve gürültüsüz bir köşe gibi görünüyordu» (Köstence Güzellik Kraliçesi).

Samimiyet denince akla iki insanın yakınlaşması ve çoğu kere karşılıksız birbirlerine kendilerini vermeleri gerekir. Bunun biraz daha girift hali «Aşk» tır ki S. Ali bu konuya çok çok değinmiştir. Biz de ilerde bundan bahsedeceğiz. Değinmek istediğimiz husus arkadaşlık mefhumuna gelip dayanıyor. Bu, daha çok insanların birbirlerine olan ihtiyacından doğarak, gitgide özelleşen bir kavramdır.

«Bir insana bir insan her halde yeterdi» (Kürk Mantolu Madonna).

İnsanın diğer bir insana yetmesi. Onu tamamlaması veya onu doyurması. Varlığı ile karşısındakini mutlu kılması yahut davranışlarıyla ortaklaşa bir dünya kurması. Değer hükümleri aynı olan bir dünya... Çok kişi kendi değerlendirmelerini bir başkası ile paylaşmayı

yahut da kendi hislerini bir diğerinde bulmayı mutluluk sayar. Bu arkadaşlıkların çok bilinen bir yanıdır. Aynı şeyleri yapmaktan, aynı görüntüleri seyretmekten, aynı şeylere karşı nefret veya sevgi duymaktan doğan bir mutluluk. Bunun izahı nedir? Buraya geçmeyi bırakarak biz Sabahattin Ali'nin bir diğer insana yaklaşmada öngördüğü yargılarına bakalım.

«İnsanlar birbirlerinin maddî yardımlarına ve paralarına değil, sevgilerine ve alâkalarına muhtaçtırlar. Bu olmadıktan sonra aile sahibi olmanın hakikî ismi Bir takım yabancılar beslemekti.» (Kürk Mantolu Madonna).

Demek ki sevgi ve alâka her şeyden önde geliyor. Bunların dışındaki yakınlaşmalar çoğunlukla çıkar zihniyeti taşıyor. İnsan sevgisi geniş anlamı ile bir çok yazarlar tarafından derinliğine işlenmiş bir konudur. Burada Sait Faik'in adını anmak gerek. O, tek tek yakınlaşmalardan ziyade isim zikretmeksizin bütünüyle insanımıza, oradan insanlığa açılan sevgi dolu bir kucaktır. S. Ali'de yok mu bu? Var ama belirgin değil. Anadolu insanına bakışında bütünü ile yenilmişlerin ezilmişlerin yanında, onlarla iç içe durur. Ne var ki, hikâye ve romanlarında göze batan yakınlaşmalar tek tek yakınlaşmalardır.

«Sabahattin Ali'nin ilk hikâyelerinde saf biçimi ile ortaya çıkan —Sevgi— yazar gerçekçileştikçe iğrenç bir çevre ile çerçevelenir ama kendi saf biçimini kendi içinde saklar gene» (Demir Özlü. Sabahattin Ali'nin Kitapları. Yeni Dergi, sayı: 18).

Bizim ortaya koymak istediğimiz de budur. (Bir Siyah Fanila İçin) adlı hikâyede tayin olduğu kasabada bir türlü mevkisini ve yerini sevemeyen bir kaymakamın serüveni anlatılır. Kaymakam günün birinde

burada, bu memuriyet hayatı ile yaşayamıyacağını anlar. Çünkü kaymakamın doğal yapısı buna elverişli değildir. Onun ruhu kapalı odalarda evrak tanzimleri ile tatmin bulamaz. Burada S. Ali'nin mizacına has bir özelliği —Hür ve istediği gibi yaşama özelliğini, yani toplumun belli kademelerinin belli bir yerine geçen insan için ölçüp biçerek standart hale koyduğu kalıplaşmış davranışları benimseyemediğini— görüyoruz.

Omuzunda ceketi, siyah fanilası ve sakallı yüzü ile bir gün yüzünü yıkamak için lavaboya giden kaymakam, aynada gördüğü hayal ile gerçek benliğini kavrar. Onun yaşayabileceği hayat, işte o hali ile aynada gördüğü insanın yaşayacağı hayattır. Kaymakamlığı bırakıp bıçkın bir boyacı olarak İstanbul'da yaşayacağı hayat.

«Gafil seni sıkan halk, muhit değil. Burada seni sıkan kendi mevkiindir. Sen efendi olmak kabiliyetinde değilsin. Sen nizam kanun gibi kayıtlara uyamıyacak kadar serserisin. Muayyen bir daire, muayyen bir ikametgâh seni sıkar, sana hergün değişen bir iş, hergün değişen bir yatak lâzımdır. Artık yapacağın, mukadderin olan yaşayışa avdettir. Bunun için evvelâ başından melon şapkayı, sırtından kolalı gömleği çıkarmalı, siyah fanilanla tam bir uçarı olmalısın. Göreceksin ki hayatın zevki değişikliktedir. Ama öyle elbise değiştirmek kadar basit olanlarında değil, hayatına yeni bir istikamet verecek kadar büyük tenevvürlerde.» (Bir Siyah Fanila İçin.)

İnsan olabileceği, yapabileceği, doğal haline uygun yerleri ve davranışları seçmelidir. Üzerimize bol gelen elbiseler gibi zoraki uyulmaya mahkûm —bin icaplı— bir mevkiin adamı olmak, adım başı işten reddedip dıştan sırıttığımız samimiyetsiz hareketler zincirine katlanmaktır. Bir başkası olarak yaşamak, ömür boyu rol

yapmak, içinde zoraki hapsedilmiş tatmin edilmeyen duygularla kausalitenin emirlerine gözü kapalı uymak, kendi kendini aldatmak demektir. Bu, kişiliğin oluşmasında devamlı boşluklar, sakatlıklar doğuran bir gidişe katlanmaktır. Bile bile cendereye girmektir. Ve insan ömür boyu rol yapamaz. Günün birinde maskenin düşmesi kaçınılmazdır. Biraz daha işin kurnazlığını kavrayanlar ikili bir yaşama tutturacak, toplumun ayrı ayrı kesimlerinde ayrı benliklerle bir yarım fonksiyon yaratacaklardır. Arkasından kişiliğin doldurulamayan boşlukların ört-bas edilmesi için egonizmin kurduğu düzenler: Şarlatanlık, gaddarlık, küçüklük, büyüklük kompleksleri.

«Bana vatanperverlikten, oraların tenvire olan ihtiyacından bahsetme. Söyleyeceklerin doğrudur. Lâkin —burada sesini alçalttı— lâkin bizim için, yani benim içinde yetiştiğim gençlik için, memleket muhabbeti bir fantezi; feragat lûgatten silinmiş bir kelime, hodbinlik en makul seciyedir.

Benim başkalarından farkım, samimiyetim, düşüncelerimi açıkça söyleyip yapmamdır.» (Bir Siyah Fanila İçin.)

Sabahattin Ali'nin gençlik üzerine söylediklerinin özeti, samimiyetsizliğin doğurduklarında saklıdır. Bir çok hikâyelerinde zaman zaman değinilmiş, (İçimizdeki Şeytan) da bizzat üstünde durulmuş bir konudur bu.

Ona göre genç, ilk ve orta eğitim döneminde mânasını pek iyi kavrayamadığı birtakım parlak laflarla doldurulmaktadır. Bu dolduruşun tatbikatı ortada yoktur. Önüne getirilen sonuçların en parlağı üniversiteden mezun olma ve diplomaya kavuşmadır. Kendinden önce aynı okullardan mezun olanların hayattaki durumları gence en güzel örnektir. Son yılların mühen-

hendis olma furyası, aslında memleketin ihtiyacı olan teknik eleman sıfatından ziyade gençleri bol parasından ve yaşamalarındaki konfordan dolayı çekmektedir. Eğitim sistemi feragat ahlâkını tatbikatıyla birlikte hiç bir kuşağa malemediğinden, gençleri okulda ayrı fikirlere —yapacağız edeceğiz v.s.— hayatta ayrı fikirlere itmektedir. Yazar gençlik üzerinde oynanan bu samimiyetsiz oyuna karşıdır. Genç nesil eğitimi boyunca kendisine söylenenlerle, hayatta olanları şöyle bir kıyaslamaya götürünce-gençliğin verdiği heyecanla-bir dönem için başkaldırmaya geçer. Fakat kurulu düzenin dişlileri kısa zamanda temelinde sağlam dayanaklar olmayan genci içine çekecek ve bir sonra gelen nesil bir evvelkine benzemekte devam edecektir. Bunun sebebi S. Ali'ye göre toplum düzenine yerleşmiş olan samimiyetsizliktir. Gerçekleri savunanlar karşılarında menfaatçıların geniş kalabalığını buluyorlar. Dayanmak hayli güç bir mesele oluyor böylelikle. Ve yazar kahramanlarını çoğunlukla dayananlardan seçiyor. Onun kahramanları güçlü de olsalar, güçsüz de olsalar kendilerini ve toplumu aldatmayan samimî kişilerdir.

Sabahattin Ali'nin insanda aradığı, iç temizliği ile yalınlıktır. Bunlar insanlar arasındaki yakınlaşmayı sağlayacak ilk şartlardır. Kişilerin birbirlerini anlamaları, birbirlerini tamamlamaları aslında mütekâmil olmayan insan varlığı için ne bulunmaz mutluluktur. Ömrünce bir insana yaklaşmamanın ızdırabını duymak, veya ömür boyu yaklaşacak bir insan bulamamak ne büyük bir acıdır.! Bütün mutluluklar bir sevinci, bir fikri, bir acıyı bir görüntüyü, bir anlamı beraberce paylaşmanın üzerine kurulmuyor mu? Bu, eşitlik mevhumunun temellerini dayayacak ne güzel bir ortaklık!

«Her zaman karşılaştığımız insanlar, manzaralar bize düşüncelerimizi söylemek ve bunların birbirlerine ne kadar yakın olduğunu tesbit etmek imkânını veriyordu. Bu fikir yakınlığı her noktada aynı şekilde düşünmenin neticesiydi. Gerçi bunda bir tarafın fikrini kabul edip kendisine maletmeye diğer tarafın evvelden hazır bulunmasının da tesiri vardı. Fakat karşısındakinin her kanaatını doğru bulup benimsemek için vesile aramak da bir nevi ruh yakınlığı alâmeti değil miydi.?» (Kürk Mantolu Madonna)

Ruh yakınlığı dostluğun temelidir. Maddî çıkarların, iş hayatının, ince hesapların yönettiği dostluklar, daire mesai arkadaşlıkları, hatta aile bağları, ruh yakınlığının olmaması halinde zoraki götürülen arkadaşlıklardır. Bu arkadaşlıklarda mutluluk aramanın, ruhî tatmine ulaşmanın imkânı yoktur. Karşılıklı alış veriş havasından çıkmak, birbirinin iç hayatına girmek, birbirini tamamlamaktan öteye gayelerin sonucudur. Alışveriş bittimi arkadaşlık da bitmiş demektir. Buluşmalar, konuşmalar, sahte gülümsemelerin ötesine geçemez. Oysa yazarın istediği dostluk, kişilerin ruhsal isteklerinden gayrısına teferruat nazarı ile bakmaktadır.

«Ruhlarımız için en lüzumlu en kıymetli olan şeyleri birbirimizde bulduktan sonra, diğer teferruatı görmemezlikten gelmek, daha doğrusu büyük bir hakikat için küçük hakikatleri feda etmek insanca ve daha insaflı olmaz mı?» (Kürk Mantolu Madonna).

İç temizliğinin ve samimiyetin bilhassa insanın kendisine karşı duyduğu hislerde ve kendisini toplumsal ilişkilere hazırlamasında derinlemesine yeri vardır. Öyle anlar olur ki, samimî olmayarak toplumu veya karşımızdakini aldatabiliriz. Bu işi ömür boyu sürdürenler de olabilir. Fakat er-geç karşılaşacağımız, tedirgin olmadan dura-

mayacağımız, hayatın en büyük gerçeği olan ölüm karşısında bu samimiyetsizlik sürüp gidecek mi acaba? O anda etrafa karşı olmazsa bile kendi kendimize karşı bir şeyleri itiraf etmeden dayanabilecek miyiz? Ölüm hayatın bırakılması olduğundan insan onun karşısında aldatmacılığa cesaret edemiyor. «Kuyucaklı Yusuf» da ölen Kaymakam Selâhattin Bey'in ardından romanın kahramanı Yusuf, ölüm hakkındaki hislerini açıklamaktan çekinmez. Yusuf'un kendi kendine ettiği bu itiraflar yazarın düşünceleridir.

«Yusuf'un camiyle, namazla, din ve imanla pek alışverişi yoktu. Hele babası, Şahin Dede'nin tabiriyle —Kızıl gâvurdu—. Fakat minareden kopup o meydanlardaki insanların yüreklerine bir kanca gibi takılan bu feryat onu kendinden geçirdi. Bu sesle dinin bir alâkası yoktu. Böyle olmasa Sarı Hafız da, pek dinibütün olmadığını bildiği, ancak bayramdan bayrama camide gördüğü Selahattin Bey için bu kadar candan haykıramazdı. Burada Allah filan da yoktu. Ölen bir insana ölümü bütün dehşetiyle duyan bir insanın hitabı vardı. Arasıra yeisle incelip titreyen, bazan tevekkül ve teslimiyetle ağırlaşan, ve pesleşen bu sesleri şimdi evin bahçesinde dimdik uzanan Kaymakam muhakkak işitiyor ve anlıyordu. Yusuf bundan emindi. Ve Sarı Hafız bunun için arasıra böyle daha ateşli daha mânalı haykırıyordu. Yusuf yanıbaşındaki kavak ağacının kütüğüne dayandı. Her tarafı titriyor ve şu anda ölüm karşısında ürperen bütün dirilerin tercümanı olan Sarı Hafız'la bahçedeki ölü arasında cereyan eden mükalemeyi dinleyerek dehşete düşüyordu.

.....Yusuf bazı sabahlar erken kalkınca gene Sarı Hafız'ın salâ verdiğini ve ezan okuduğunu duymuştu. Fakat bunlar onun üzerinde güzel bir şeyin yapacağı

tesirden başka bir intiba bırakmamışlardı. Halbuki şimdi dinledikleri şey büsbütün başka idi. Burada sesin hiç rolü yoktu. Burada mühim olan ifade edilen şeylerdi. Ve bunlar yerlere kapanıp yüzünü topraklara gömerek düşünmeye sürükleyecek kadar büyük, umumî ve bilhassa insanca idi.» (Kuyucaklı Yusuf).

Sabahattin Ali yazılarının çoğunda kendini vermekten çekinmez demiştik. İç muhasebelerinde değerlendirmelerinde bu samimiyet devam eder. Hayatın yaşanan ve duyulan yanları karşısında bazan akılcı, bazan gönülcü davranmaktadır. Bu onun çelişkiye düştüğünü değil, değerlerinin analizine gittiğini gösterir. Meselâ bazan zekânın her şeyi halledeceğini söylerken, bir bakarsınız onun karşısında tavırlar almaya başlamış. Hissettiklerinin tezahürlerini aynen aksettirmek de dürüstlüğünden ileri gelmektedir. İnandığımız değerlerin yaşanan hayatta, okuyup öğrendiklerimiz gibi olup olmadığı zihnini karıştırmaktadır. Bu, akılcılığın duygu adamlarına pek yaramadığına işarettir bu. Kalbi başka konuşurken, dilinin ayrı şeyler söylemesini istemez.

«Deli gibi yaşıyordum o zamanlar... Ve başka türlü yaşamak aklıma gelmiyordu. Etrafımdakileri hayrete düşüren bir zekânın imtiyazlarından istifade etmekten başka bir şey istemiyordum.» (Bir İskandal).

Yapı itibarı ile başka insanlardan zekâca üstün olmak bazan kişiyi hodbinliklere sürükler. Karşımızdakilerin kavrama yetersizliklerinden istifade ederek onları açmazlara sürüklemek, çelişkilere düşürerek alay etmek, veya toplum içerisinde küçük düşürerek kendimizi yükselmiş görmek egoistçe bir davranıştır. Kafaları paralelinde kalpleri çalışmayan kişiler bu hataya çokca düşerler. Bu; başkalarının mutsuzlukları, kalp bur-

kuntuları, küçük düşme utançları, gülünç olmaları üstüne kurulmaya çalışılan üstünlük kompleksidir.

«En büyük zevklerimden biri mütefekkir geçinen bir çok adamları, saçmalığını kendimin de bildiğim fikirlerle susturmaktı. Onlar bu doğru görünen fakat mânasızlığını aklı selimin derhal anlaması mümkün olan lakırdı kalabalığı karşısında hayret ve takdirle ağızlarını açarken, deli bir kahkaha sağanağını zor zapteder, biraz evvelkinin tamamen zıddı, yeni bir takım mütealâlar beyanına başlardım. Bunlar bana zekânın en tabiî hakları gibi geliyordu..... Budalalarla alay etmeyecek olduktan sonra niçin zeki oldum, diyordum. Ve etrafımdaki insanlar arasında bir parçacık olsun budala olmayanlar nadirdi. Aklıma eseni yapıyordum, çünkü etrafım her yaptığımı hoş görmüş, beni hareketlerime gem vurmamaya alıştırmıştı. Başkaları için ayıp olan şeyler bende affediliyordu. Gerçi hareketlerimin iyi veya fena olanlarını ayırmakta güçlük çekmiyordum fakat etrafımın bana vermiş olduğu bu fazla nefis itimadı en kötü vaziyetlerden bile kurtulmanın kabil olduğuna beni inandırmıştı..... Hiç düşünmeden yaşıyor her şeyi kapryslerime bırakıyor ve bol bol âşık oluyordum.... En ilerlemiş vaziyetlerde bile derhal toparlanacağımdan emindim ve kalbim aklımın itaatli bir uşağı idi. Eğer istediği gibi at oynatıyorsa, kafamın bu işte bir mahzur görmeyerek bunlara müsaade etmesi ile oluyordu. (Bir İskandal).

İşte alabildiğine yaşayan aklm ve zekânın sınır tanımazlığına inanan S. Ali. Ve arkasından akla, zekâya tanıdığı bu serbestinin sonuçları:

«Zekânın bazan kendisinde söz söyleme iktidarı görmeyerek susabileceğinden ve dünyanın en kuvvetli adamının bile bazan eli ayağı bağlanmış gibi acze düşe-

bileceğinden habersizdim. İrademizin ve dimağımızın karşılaşmadığı meçhul kuvvetlere dair, içimizdeki namütenahi yanardağlara dair bir fikrim bile yoktu. Etrafımda yalnız acz ve hamakat gördüğüm için, kendimi olduğumdan çok kuvvetli sanıyordum; —budalalar— beni haddinden fazla şımartmışlardı..... Zekâyı ve aklı en büyük kuvvet farzediyoruz. Fakat bakalım bazı akıllıların kendilerine göre verdikleri bu kıymet hükümleri doğru mu?

Eşyaya kendi dimağımızın mikyasları ile kıymetler veriyor, bunlara körü körüne inanıyoruz. Halbuki tabiatı asıl idare eden kuvvetin verdiği kıymet hükümleri bizimkilerden kimbilir ne kadar ayrıdır.» (Bir İskandal).

Sabahattin Ali'nin bütün eserlerinde, bu samimî olmanın o kadar elle tutulur tarifleri yapılmıştır ki, her şey açık seçiktir. Bu zorlamasız, gürültü-patırtısız bir oluştur. Kendinden olmuşluğun en sade biçimidir. Benliğin süssüz olarak kendini göstermesi, teslimiyet içinde ortaya çıkmasıdır. Yazarın bu türlü davranışların tutkunu olduğu anlaşılıyor:

«Evet hiç mübalağaya kaçmadan, hiç sırıtmadan eski bir dost gibi beni selâmladı... Bütün yüzüne yayılan açık, temiz yalansız bir gülüşle güldü. Eski bir dosta güler gibi güldü.» (Kürk Mantolu Madonna).

İnsanoğlu büyük aldanışlar içinde... Yazarın düşüncesi, yaratılışın muazzam safiyetinin insan aklı tarafından süsleneceği vadiyle bozulduğu yönündedir. Sonradan konulma kaideler bir yerinden kişilerin veya belli zümrelerin çıkarlarına dayanıyorlar. Hayatın çeşitli yerlerine göre, meslek, toplantı, karşımızdaki kişinin mevkii veya dostluk derecesine göre davranış kalıpları icadediyoruz. Kişi bunlara —çıkarı için— uymak zorunda kaldığından dolayı gerçek yüzünü saklamak durumunda

kalıyor. Böylece kendimizi kaybedip —durumun gerektirdiği— adam olmaya doğru gidiyoruz. Bu da kişilerin birbirini tanımalarını giderek imkânsız kılmaktadır. Herkesin yerine göre kullandığı binlerce maskesi oluyor. Bu arada yalınlık ve kendinden olmalık kayboluyor tabii.

«Karşımızda her şeyi ile çırılçıplak serilen bir insanın, üzerimizde yaptığı mukavemet edilmez tesir onu da yakalamıştı: Maskesini, gizli maksatlarını ve bütün rollerini bir an için bile olsa üzerinden atmış biri ile yanyana bulunmak.» (İçimizdeki Şeytan).

Doğal davranışlara rastlamak zamanla azalıyor. Çünkü toplumda geçerlik kazanan görüş —maskelerini iyi kulananların— yükseldiği yönündedir. Bu yükselişin göstermelik bir mahiyette olduğu, aslında alçalmanın vukubulduğu hayat hakkında düşünenlerin aşikârıdır. Bu ancak ihtiraslarının esiri olmuş sürüleri cezbedecektir. Fakat toplum belli kanallara sürülmüş olduğundan öyle haller olur ki dobra dobralık kabalık, zoraki incelmeler nezaket olarak kabul edilir.

«Yalnız bu iç samimiyeti çok zaman içte boğulup kalmaya mahkûm oluyor. Çünkü şahıslar samimiyetin geçmez akça olduğu bir cemiyetin aksülamellerini hesaba katıp âdeta bukalemun gibi —nefislerini koruma, kaygusu ile— çevrenin rengine bürünüyorlar. Yani -yapmaoluyorlar. Ne yapsınlar, cemiyetin yaşayışa verdiği kalıplaşmış katı şekillere karşı onların samimiyetleri çok zaif bir silah.» (Vedat Günyol. S. Ali'nin Sanatı Hakkında. Yücel, sayı: 104).

Sanatçıya göre insanlar aslında iyidir, onları cemiyet, kötü düzenli cemiyet bozmaktadır. İnsanları iç temizliğinden, gerçek yüzlerinden ayırarak kendi dişli

çarkları arasında kendi emellerine göre bir değişime tâbi kılarak onu makine haline sokan cemiyetlerin yapıları bozuktur. Çünkü insanı asıl varlığından uzaklaştırmaktadır. Makinalaşma bir yerde kişinin içsel değerlerinin hapsedilmesine veya baskı altında tutulmasına yol açtığından, tatmin edilemeyen veya dışa vurulamayan duygular zamanla ruhî bozukluklara sebep olacaktır. Böylece o cemiyetin fertleri ruhsal sağlamlıktan uzaklaşacaklardır.

«.....Madem ki insanlar aslında iyidir, kendi kendine samimîdir, o halde bütün mesele onun bu iç samimiyetini, iyliğini serbestçe dışa vurmasını sağlayacak bir cemiyet kurabilmekte. Samimiyet üzerine kurulu, insanları kendi içlerine değil, birbirlerinde yaşatabilecek yapıda bir cemiyet; insanı taassuptan, makinalaşmaktan kurtaran, Ömer'in istediği daha olduğu gibi bir muhit, daha tabiata uyar bir cemiyet yaratabilmekte..... Ömer çorap çaldığı zaman vicdanının muhasebesinden suçlu olarak çıkıyor. Beraat kararı almak için vicdanını kandırmaya yanaşmıyor, ve bize derin bir iç samimiyeti gösteriyor. İşte kendi kendine karşı böyle bir iç samimiyeti temyiz kudreti gösterebilen bir insan, aslında iyi bir insan sayılır.» (Vedat Günyol Sabahattin Ali'nin Sanatı Hakkında. Yücel, sayı: 104).

Samimiyet bahsine girmişken S. Ali'nin «aşk» hakkında düşündüklerini ve onun aşk anlayışını vermeden geçemiyoruz. Diğer meselelerde olduğu kadar belki daha fazla olarak yazar bu konuda kendi duygu ve düşüncelerine geniş yer vermiş, değerlendirmelerde bulunmuştur. Biz bu bölüme girerken onun özellikle «kadın» hakkındaki fikirlerini ve ardından «aşk» hakkında düşündüklerini yansıtmaya çalışacağız. Aldığımız parçalar yazarın değişik ruh halleri içindeki değerlendirmelerini

göstermektedir. Birbirinden farklı çeşitli görünümlerin birleştiği ortak çizgi samimiyet çizgisidir.

«Kadını hiç bir zaman inkâr etmedim. Hatta geceleri beni odama o kadar karışık bir halde yollayan ekseriya bir kadın muvaffakiyetsizliğidir. Ve ben biliyorum neden hiçbir kadından aşk iltifatı görmüş değilimdir. Kadınlar benden hoşlanıyorlar, fakat beni sevmiyorlar. Ben onlarda herhalde ya pek çok çocuk, yahut pek ukalâ tesiri yapıyorum.» (Bir Delikanlının Hikâyesi).

Yazarın bu sonuca nereden geldiğini şu satırlardan çıkarmak mümkün olabilir:

«Gayet iyi bilirim ki, gayet zeki ve münevver kadın bile, meselâ bir —Balzac romanlarının kıymeti— bahsini ancak yirmi dakika dinliyebilir. Halbuki ben en güzel bir kadını bile bir —Balzac romanlarının kıymeti— muhasebesine feda edebilirim. Ve bende onların asıl bayıldıkları gurur ve teenniden, ağırlıktan eser yoktur.» (Bir Delikanlının Hikâyesi).

Bu değerlendirmelere göre kadın onun nazarında hiç bir zaman ciddî fikirlerin adamı olamamaktadır. Oysa yazar birlikte bulunduğu kadından kendi fikrî hayatına ortaklık beklemektedir. Yani kadında aradığı düşünme, muhasebe etme yetenekleridir. Onları mizaç ve yapı itibarı ile havaîliğe yatkın görmekte, hislerinin esiri saymaktadır. Cinsî isteklerinin tatmini için ise kadınlar arasında bir ayrım yapmamaktadır. Herhangi bir kadın bu insanî olmayan istekleri karşılayabilir.

«Öyle zamanlarım olur ki —bunun için de meselâ bir kitabın çok masum bir cümlesi, veya sokaktan gelen bir kadın sesi kâfidir— o zaman benim için yalnız bir kadın vardır. Yani bütün kadınlar benim için birdir. O zaman genç, ihtiyar, güzel, çirkin herhalde bir kadına

malik olmak benim için su içmek gibi bir şeydir.» (Bir Delikanlının Hikâyesi).

Fakat bu coşkun hislerin, boşalma arzularının sonuç olarak yazarı götürdüğü nokta enteresandır:

«Onlarla beraber olduğum zamanlar donuk, ihtirassız, adeta cinsî hislerden uzaklaşmış bir adam oluyorum... Bilmem bunun sebebi bir utanma bir korku mu? Fakat dimağımın; içimde kabarmak isteyen bu ihtiyacı bana âdi, pis ve gülünç göstererek beni susturduğunu biliyorum.» (Bir Delikanlının Hikâyesi).

S. Ali insanca olan —yani insanı hayvandan ayıran— hareketleri benimsemektedir. Aklı bu doğrultu üzerinde olduğu için, bir anlık da olsa isteklerinin esiri olmaktan kaçınıyor. Bu kaçmanın belki biyolojik sebepleri, psikolojik nedenleri olabilir. Fakat yansıtmak istediği tahliller onun kendi kendisi ile yaptığı hesaplaşmalarda, isteklerini aklı ile dizginleyerek şuursuzca davranışlardan kaçmak istediği doğrultusundadır. Aynı birleşme ve yakınlaşmalar hayvanlarda da vardır. Öyleyse bu yakınlaşmaların insana has bir yönleri olmalıdır. Yazar burada insana has davranış ve değerlerin peşindedir. İnsanın ikili yapısının gereği olan girişimlerinde akıl ve ruhun ağır basmasını istemektedir. Ama gelgelelim kendi yapısı bu doğrultuda işleyebilecek midir? İnandıkları ölçüsünde hareket edebilecek midir?

«Bütün bunlara rağmen kadın gene benim en zayıf tarafımdır. Fena bir zamanımda bana her haltı ettirebilirler. Kadın benim etimin, kemiğimin, kanımın ve muhayyilemin müthiş ihtiyacıdır. Buna mağlup olmak hayvanlık, bunu inkâr etmek daha büyük bir hayvanlıktır. (Bir Delikanlının Hikâyesi).

Bu da yazarın yapısının gerçekçi görüntüsüdür. Kadını inkâr etmektense onun kişi hayatında aldığı yeri

sağlamca belirlemek gerekir. Çünkü zaman zaman bu yaratıklar karşı cinsten olanlara çok şeyler yaptırmaktadırlar. İhtirasların, aşkların, yükseliş ve alçalışların müsebbibi durumundadırlar. Bazan güven ve ilham kaynağı, bazan aldatmacalar ve ihanetlerle kötümserlik kaynağıdırlar.

Yazarın «Kurtarılamayan Şaheser» hikâyesi buna güzel bir örnektir. Hikâyede bir şair vardır. Sevgilisinin beğenebileceği bir eser vücuda getirmek ister ve bu uğurda büyük mücadelelere girer. Sonuç olarak yazıp getirdikleri bir türlü sevgilisini tatmin etmez. Fakat şair yılmaz. Günün birinde öylesine bir eser vücuda getirir ki artık sevgilisi bu eseri eksiksiz bulmuştur. Ama asıl hesaplaşma geriden gelecektir. Sevgilisi şairi bütün varlığı ile istemektedir. Onu hiç bir şey ile bölüşmek istememektedir. Şair eseri ile sevgilisi arasında kalmıştır. Tercih durumu yoktur. İki değer de birbirine eşittir. Fakat sevgilisi buna tahammül edemez.

«Yalnız, dedi yalnız bu kitap dehânı ve kudretini bana gösterdikten sonra aramızda lüzumsuz olmaya başladı. Ve görüyorum ki o seni benim kadar alâkadar edecek...

Hiç buna imkân var mı şair?» (Kurtarılamayan Şaheser).

Kadın, şairin yıllar yılı binbir zahmet ve ıztırapla vücuda getirmiş olduğu eserini tuttuğu gibi mercan alevleri ile yanmakta olan ocağa fırlatır. Şair eserini kurtarmak için ocağa doğru koşmak ister. Fakat sevgilisi daha atik davranmış ve ocağın önüne gerilmiştir. Aralarında korkunç bir mücadele başlar. Artık kendilerini kaybetmiş, ayrı ayrı ihtirasların kabarmasıyla şuurlarının ötesinde bir boğuşmaya girmişlerdir. Neticede şair sev-

gilisini, başını taşlara vura vura öldürür. Ocağın alevleri arasında yarı yanmış eserini eline alır.

«Kavrulan, şeklini kaybeden bu ateşten cildi eline aldığı zaman yere ancak mavimtırak bir avuç kül döküldü. Bunu gören şair oraya, boylu boyunca yatan ölünün üstüne —bir kadının elinden kurtarılamayan şaheseri ile beraber— cansız yıkılıverdi.» (Kurtarılamayan Şaheser.)

Bundan sonraki satırlarda S. Ali'nin «Aşk» hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz. Bu görüşler dikkatle gözden geçirilecek olursa görülür ki yazar samimiyet konusunda söylediklerinin özünü aşka saklamıştır. Erkek ve kadının birbirine yaklaşmasındaki en yüksek, en asil, en temiz duyguyu baş köşeye oturtmuştur. Sınırları kaldırmanın, zincirleri kırmanın en son kertesidir aşk.

Aşkları, bizim halk hikâyelerimizde görülen bir bakışta âşık olma veya ezelden birbirine yazılan kişilerin birbirini bulması yahut artistik fedakârlıkların gayet normal addedildiği hikâye örgüsü içinde verilmektedir.

Kendi ruh yapısına yakın bir kadın, S. Ali için —onun gerçek yaşama dediği «Ruhuyla yaşama» için— gereklidir. İnsan ancak bu şekilde doğal ve kendine yakışan bir yaklaşım ve sevgi çemberi içine girebilir. Aşkları onu coşturur, olmayacak şeyleri yapmasına sebep olur. Yüksek ve sarsıcı jestlerin çıkış noktasıdır. Şiirlerinin halk deyişine en yakın olanları da aşk üstüne söylenmiş olanlarıdır.

«Hangi derdini sayayım
Aşka nasıl dayanayım
Yandım daha mı yanayım
Yetmez mi gönül yetmez mi?» (Yetmez mi?)

«Bilmem sihir mi büyü mü
Çözülmez aşkın düğümü
Ben sende istediğimi
Buldum ağlayı ağlayı.» (Ağlayı Ağlayı).

«İçimizdeki Şeytan» ve «Kürk Mantolu Madonna»daki aşklar, yukarıda bahsettiğimiz halk tipi aşklardır.

«Müthiş bir şey oldu veya olacak. Şurada gördüğüm genç kız bana daha dünyaya gelmeden, daha dünyanın, daha kâinatın teşekkül ettiği sıralardan tanıdığım birisi gibi geldi. Sana nasıl anlatabilirim? —ilk görüşte deli gibi âşık oldum, yanıyorum, tutuşuyorum— gibi lâflar mı edeyim? Fakat işin tuhaf tarafı bunlardan başka söyleyecek şeyim yok.» (İçimizdeki Şeytan).

Aslına bakılacak olursa yazarın burada söylemek isteyip de söyleyemediği şey, doğal olandır. Aşkın ilk uyanışı, ilk gerilimidir. Fakat bu olay insanoğlu tarafından çeşitli sınırlandırmalar ve şartlandırmalar arasına sıkıştırıldığından bu yana, dobra dobra itiraf etmek ortadan kalkmıştır. Muhakkak bir takım yaklaşım metotlarının ve ilân-ı aşk cetvellerinin sıralanması lâzımdır. Kibar çevreler bu metodları geliştirerek iyice inceltti̇ğinden bir görüşte âşık olmak sadece halka münhasır banal bir davranış haline gelmiştir. Yazarın tırnak içinde çekinerek söylediği cümleler bu değerlendirmenin açık delilleridir.

«Yalnız orada, kürk mantolu bir kadın portresi önünde, mıhlanmış gibi durduğunu hatırlıyorum... Bu portrede ne vardı?... Bunu izah edemiyeceğimi biliyorum... Bu çehreyi veya benzerini hiç bir yerde, hiç bir zaman görmediğimi ilk andan itibaren bilmeme rağmen onunla aramızda bir tanışıklık varmış gibi bir hisse kapıl-

dım... Bu ifade bana asla yabancı olamazdı.» (Kürk Mantolu Madonna).

Burada da resimden âşık olma olayını görüyoruz. Bir öncekinde olduğu gibi aşkın başlangıcı, elde olmadan evvelden yazılmışçasına bir kendinden oluştur. Bunun izahını S. Ali'de göremiyoruz. O, aşklarını bu ölçüler içinde işlemeyi yeğ tutmuştur. Biz buna sebep olarak S. Ali'deki doğallık tutkusunu görmekteyiz. O, bu duygunun bütün zorlamaların ve sonradan katmaların dışında kendi halinde oluşmasını diler. Belki de ancak bu hali ile arılığa kavuşacak, bütün hesapların dışında samimiyetin zirvesine tırmanacaktır. Çünkü o, aşkı dünyanın en harikulâde hadisesi olarak kabul etmektedir. İnsanın aşk hakkındaki tutumunu şöyle izah eder

«Hiçbir insan seven bir insanın karşısında lâkayt olamaz. Dünyanın en harikulâde hadisesi karşısında kimse hareket ihtiyarına malik değildir. Buna hakkı yoktur. Nasıl muhtaç olduğumuz havayı istemem demeğe, mekân içinde bir yer işgal etmekten vazgeçmeye kuvvetimiz yoksa, bize verilen bir aşkı almamaya da iktidarımız yoktur.» (İçimizdeki Şeytan).

Aşka inanmayanlar, onu aklın sükûtu sırasında ortaya çıkan fırsat düşkünü bir tavır olarak sayanlar için S. Ali'nin yargıları enteresandır. Zaman zaman hikâyenin akışı ve anlatmak istedikleriyle yetinmeyerek kendisi araya girer, hikâyenin akışını bozmak pahasına, iddialarını pekiştirici sözler sıralar. Samimiyetin temeline, karşılıklı birbirine inanmayı veya beraberce birşeylerin varlığına inanmayı koymuştur. Öncelikle insanların art düşüncelerinden uzakta birbirlerine inanmayı...

«Bende inanmak noksanmış... Beni bu kadar çok sevdiğine bir türlü inanamadığım için, sana âşık ola-

madığımı zannediyormuşum. Bunu şimdi anlıyorum. Demek ki insanlar benden inanmak kabiliyetini almışlar... Ama şimdi inanıyorum. Sen beni inandırdın. Seni seviyorum.. Deli gibi değil, gayet aklı başında olarak seviyorum...» (Kürk Mantolu Madonna).

Bir insan diğer bir insana bazan hayatından daha fazla bağlanabiliyor. S. Ali böyle yakınlaşmaların insan hayatındaki yerini, altını çizerek belirlemektedir. Zaten ona göre, insanların ruhları ve bütün benlikleri ile hayatı sevmeleri ve onu kıyasıya yaşamaları bir başka insanın varlığıyla mümkün olmaktadır. Bir yere gelinceye kadar geçen günler o başkasının varlığıyla birdenbire değişiyor; canlanıp renkleniyor. Hayata mâna veren o başka kişi, hayatın mihveri ve melikesi kesiliyor. Onu kaybetmek en büyük korku, ondan ayrı geçen anlar kâbus oluyor. Yazar sevgili ile beraber geçen saatleri şöyle değerlendiriyor:

«Kendisini gözümün önüne getirince yalnız bu güzel çehre ile karşı karşıya oturmak, onu uzun uzun seyretmek istiyorum. O zaman adetâ bir yorgunluktan dinleniyormuşum gibi olacağım. Hatta şimdi bunları düşünmek bile bana tatlı bir sükûnet hissi veriyor.» (Bir İskandal).

Bütün hayvanî hislerden uzak, biraz estetik, daha çok romantik, en çok da samimî bir görüşle birbirlerinin her şeyden önce varlığına ihtiyacı olan iki kişinin yakınlaşması... Ruhlarının ve iç temizliklerinin bütünü ile birbirlerini tamamlamaları... Eşsiz bir sükûnun esiri olmaları... Böyle anlar (Kuyucaklı Yusuf) da «Yusuf» ve «Muazzez» arasında geçen aşkın genel görünümüdür.

«Ayakları çam iğnelerinin üstünde kayarak biraz ilerlediler, devrilmiş bir kütüğün üzerinde yanyana otu-

rarak uzaktaki denize bakmaya başladılar..... Bu anda etraflarındaki ağaçlar, karşılarındaki deniz kadar bu kuvvete tâbi idiler. Bir tek üzüntüleri, bir tek istekleri yoktu. Hatta her istediğine nail olanların iç sıkıntısı da onlardan uzaktı. Saadetin bu kadar tam ve mükemmel olması, ikisini de şaşırtmış gibiydi. O kadar ki, birbirlerine söyleyecek tatlı sözler bile bulamıyorlar, sadece derin derin nefes alarak gülümsüyorlardı. Uzun müddet böylece bekleştiler.» (Kuyucaklı Yusuf).

«Değirmen» Sabahattin Ali'nin romantik çağlarının en delişmen hikâyesidir. O, bu hikâyede bazı okurlara çok mübalâğalı gelebilecek bir aşk hikâyesi vermektedir. Biz bu abartmayı, gerçek sevginin icaplarından olan feragat ve fedakârlığın yerinin sağlamca belirtilebilmesi ve aşkın olanaklarının açığa çıkartılması için işlendiğini sanıyoruz. Yazarın değerlendirmeleri gözönüne getirilip de bunlar arasında aşkın yeri aranacak olursa ve hikâyenin başındaki açıklama niteliğinde olan paragraflar üzerinde düşünülürse, hikâyenin sonucuna hayır demek uygun düşmeyecektir.

«Çiçeklerin açtığı mevsimde senin kollarına yaslanan ve çiçekler kadar güzel kokan bir vücutla uzak su kenarlarında oturmak ve öpüşmek hoş bir şeydir... Seni görünce zalimce başını çeviren zalim bir dilberin kapısı önünde ve ay ışığı altında sabaha kadar dolaşmak, bunu candan arkadaşlarına ağlayarak anlatmak —söz aramızda— gene hoş şeydir. Fakat sevgili bir vücutta bulunmayan bir şeyi kendisinde taşımaya tahammül etmeyerek onu koparıp atabilmek, işte adaşım yalnız bu sevmektir.» (Değirmen).

Aşklarda samimiyet.. Nefis muhasebeleri içinde aşkın yerini ve değerini doğru belirleyebilmek ve bunun denemelerine girişmek. Deli gibi âşık olduğunu söyleyen-

lerin, aradan bir ay geçmeden bir başkasına tutulma hikâyeleri nefsin bu alandaki tutarsızlığı neden acaba? Sevmenin yetersizliğinden mi? Yoksa aşkı anlayamamaktan mı?

«Sen sevgiline ne verebilirsin sanki? Kalbini mi? Pekâlâ ikincisine? Gene mi o? Üçüncü ve dördüncüsüne de mi o? Atma be adaşım, kaç tane kalbin var senin? Hem biliyor musun o, aptalca bir laftır... Kalbin olduğu yerde duruyor, sen onu falana filana veriyorsun.... Göğsünü yararak o eti oradan çıkarır ve sevgilinin önüne atarsan o zaman kalbini vermiş olursun..» (Değirmen).

Yazar, sevmekte sınır tanımaz. Aşkı ancak bütün zincirlerin kırıldığı, bütün köprülerin atıldığı alanlarda arar. Yücelttiği aşkla halk arasında oluşan katıksız aşklardır. Belki bu yüzden (İçimizdeki Şeytan) ile (Kürk Mantolu Madonna) da yaşattığı aşklar halk tipi sevmeye yakındır. Katışıksız, doğal, nefsin ve varlığın ötesinde adetâ kutsallaştırılmış sevgiler... Normal addedilen düşüncelerin, akılcı ve akılcı olduğu kadar çıkarcı davranışların ötesine geçer. Genel geçer yargılarla delilik olarak nitelenen davranışları tercih ederek, aşkın enginliğini ortaya koymaya çalışır.

«Çırılçıplak soyunarak şehrin sokaklarında koşabiliyor musun? Bir bıçak alarak kolundaki veya bacağındaki adalelere saplamak ve böylece bir nehre atılarak yüzmek elinden geliyor mu? Bir şehrin adamlarını öldürmek cesareti sende var mı? Bir minareye çıkarak bütün dünyaya işittirecek kadar kuvvetle bağırabilir misin?

Aşk sana bunları yaptırabilir mi?
İşte o zaman seviyorsun derim...» (Değirmen)

Dengesizlik

Sabahattin Ali'nin çizmiş olduğu tiplerde yer yer ortaya çıkan, varlığı ile, kahramanların hareket ve tutumlarını epeyce etkileyen bir unsur da dengesizliktir. Belli başlı kahramanların hepsinde görülen bu özellik en fazla Yusuf, Ömer ve Raif'de yoğunlaşmıştır.

«Omuzları üzerinde benimki kadar hummalı bir baş taşıyan insanlardan korkulmalıdır. Onlar dünyanın en iyi, en fena mahlûklarıdır. (İçimizdeki Şeytan).

Bu davranış ve değerlendirmelere elbette bir sebep arayacağız. Fakat şurası var ki zıt davranışların insan ruhundaki çıkış noktaları, karmaşık bir yapı arzettiğinden karara varmak için acele edilmemelidir. Biz bu sebepleri yine yazarın eserinden göstermeyi yeğ tutuyoruz:

«Ben ikide bir böyle oluyorum, bazan bütün insanların boyunlarına sarılıp öpecek kadar seviniyorum, bazan da hiç birinin yüzünü görmek istemiyorum. Bu nefret falan değil, insanlardan nefret etmeyi falan düşünmedim. Sadece bir yalnızlık ihtiyacı.» (İçimizdeki Şeytan).

Aynı yargılara (Kuyucaklı Yusuf) için yaptığı incelemede Yaşar Nabi de varmaktadır:

«Bazan bütün evdekilere hatta şirret analığına tahakküm edecek kadar metin bir irade gösteren Yusuf, bazı da içinden sıyrılmak için en basit bir gayreti kâfi gelecek müşküllere kendini kapıp koyveren bir mütevekkildir. Kâh hiç kimseden korkusu olmayan bir yiğittir, kâh hakkında alçakça yapılan tecavüzleri kabul edecek kadar çekingen.» (Yaşar Nabi. Bir Kitap Hakkında İki Tahlil. Varlık, sayı: 93).

Yalnızlığın yanısıra yazarı dengesizliğe sürükleyen bir başka unsur da, bir şeye tam olarak inanıp bağlanamamanın vermiş olduğu korkudur. Tedirginliklerin ve içte meydana gelen mânâsız boşlukların yaratıcısı olan bu korku Ömer'de —içinde barınan şeytanın— marifetidir. Önceden de belirtmiş olduğumuz üzere Ömer, bu şeytan hikâyesini kendi güçsüzlüğünü örtbas etmek için uydurmuştur. Ama yine de onun etkisindedir:

«Evet evet... İçimizde bu ürkek dünyayı yaratan, onun korkusu... Ben bu değilim, ben başka bir şeyler olacağım. Yalnız bu korku olmasa. Hiç bir şeyi bana tam ve iyi yaptırmayacağına emin olduğum bu şeytandan korkmasam..» (İçimizdeki Şeytan).

Dengesizlik sebeplerine eğilirken S. Ali'de sık sık raslanan —iradesizlik— konusuna değinmeden geçemiyoruz. Onda görülen bariz özelliklerden —birdenbire patlamak, ani çıkışlar, aşırı heyecanların sürüklediği abartılmış jestler— birçoğunun süreksiz oluşu, daha açık bir deyimle ilk çıkış hızlarını devam ettiremeyişleri, bu irade zafiyetine bağlanabilir. Ömer'de bunu açıkça görüyoruz:

«Çıplak ve kirli ayaklarını dubadan aşağıya salla-

yan ve gözlerini oltasının ipinden ayırmayan çocuğun sebat ve iradesi, Ömer'i düşündürdü. Kendisi hiçbir işe kendini bu kadar vererek sarılamayacağını zannediyordu..» (İçimizdeki Şeytan).

Vedat Günyol bunu, yazarın kahramanlarını oluşturan muhitlere bağlıyor. «Kuyucaklı Yusuf» için aynı yargılara varıyor. Bizce bu yargı sakıncalıdır. Bilhassa Kuyucaklı Yusuf için. Çünkü ilerde görüleceği üzeze Yusuf, yazarın en çok tuttuğu tiplerden biridir. Onu beğenmesi ve romanında onun tarafını açıkça tutmasının nedeni, S. Ali'nin halk içinden sağlamlığı ve kararlılığı ile göze batan bir kahraman çıkarmaktır. Yusuf'da böyle özellikler sezilir. Fakat bunun yanında tezat teşkil eden dengesizlikler de vardır. Öyleyse yazar farkında olmayarak, kendinde olan bir takım özellikleri kahramanına aktarmıştır ki bu da olağan bir haldir. Yani biz Yusuf'un iradesizliğini biraz da yazarın kişiliğine bağlıyoruz.

«Sabahattin Ali'nin şahısları muhitlerinin mahsülüdürler. Birçoklarının müşterek tarafı şu: İradesizlik... Kuyucaklı Yusuf çok zaman müteredditve iradesizdir. Kaymakam Selahattin Bey, İçimizdeki Şeytan'ın Ömer'i hep irade noksanından malûl kimselerdir.» (Vedat Günyol. S. Ali'nin Hikâyeciliği ve Romancılığı. Yücel, sayı: 103).

Yukarıdaki hükümler Kaymakam Selahattin Beyin ve Ömer'in muhitleri ve yapıları açısından doğru olabilir. Fakat Yusuf —babasının ve annesinin gözleri önünde öldürülmesini serinkanlılıkla karşılayan Yusuf— bu yapısı ile iradesizlikten malûl olmamalıdır.

S. Ali'nin özelliklerini, eserlerinin dışında incelemeyi öngörmediğimiz için bu tür yargılara varmaktan kaçınıyoruz. Fakat bu bölümü ilgilendirdiği ölçüde ve

meseleye iddiamız açısından ışık tutacağını düşünerek, Cevdet Kudet'in yazar hakkında söylediklerini aşağıya almayı uygun buluyoruz:

«Hiç bir zaman kişisel rahatın ve konforun tutsağı olmamış, gerektiği zaman bir anda hepsini silip halkın yanma inmiştir... Sosyalist olmanın sefil yaşamak anlamına gelmediği, tersine bütün halkın bu düzeye yükselmek istediğini belirtiyor —Aynı zamanda—..... Temiz giyinme merakının yanında birinci sınıf lokanta ve gazinolarda görülmekten hoşlanırdı.» (Cevdet Kudret. S. Ali Üzerine Notlar. I. Varlık, Sayı: 662).

Sabahattin Ali'de coşkunluk vardır demiştik. Hayatı kıyasıya yaşamak isteği vardı demiştik. Bütün bunların uyarıları ile görünürde olan gerçeklerin karşılaşması, yani klasik bir deyimle —hayal hakikat çarpışması— ona dengesiz haller yüklemektedir. İçinden zaman zaman yanardağlar fışkıran bir adamın çok şeyler yapmayı istemesi normaldir. Ancak bütün bunların olanağa kavuşturulamaması sevincin ardından yeisi, öfkenin ardından sükûnu getirecektir. Ve yazarın kahramanları kararsızlıklar içinde bocalayacaklardır.

«Onun kafasında bir müddet yaşamak için neleri feda etmem ki? Herşeyi. Bana şimdi bir işaret versin, derhal hiç düşünmeden şu tramvayın altına atlarım... Acaba atlar mıyım?» (İçimizdeki Şeytan).

Çaresizlik

Hayatının akışına paralel olarak vermiş olduğu eserlerinde gerek içinde bulunduğu ruh halinden ve gerekse bu ruh halini doğuran ortam ve çevre nedeni ile S. Ali yer yer çaresizlik içinde görülmektedir.

«Öğleyin eve gelirken aklına çocukların kovaladıkları arı geldi. Bu anda kendini ona o kadar benzetti ki gözleri yaşardı. Tıpkı arı gibi hem kuvvetli hem zayıftı. Tıpkı onun gibi etrafını insafsız kimseler sarmıştı. Zehrini akıtmasına imkân vermeden onu kıskıvrak yakalıyorlar ve müdafaa vasıtalarını elinden alıyorlardı. Önüne bir lokma ekmek tutuluyor ve bunun geri alınması tehdidi ile en olmayacak şeyler yapılıyordu. İstihfaf ettiği, kendisinden zayıf bulduğu mahlûkların mahkûmu olmak çok kahredici bir şeydi.» (Kuyucaklı Yusuf).

Yazıda bahsi geçen arı, bir gurup çocuk tarafından yakalanarak iğnesi alınmış bir arıdır. Çocuklar peşine takılarak ona işkence ederler. Yazarın Yusuf'un şahsında belirttigi husus —yani kendinden zayıf kişilerin mahkûmu olmak— birçok yerde kendi başından geçiyormuş

hissini vermektedir. Ve zannımızca yazar hayatında bunu bizzat yaşamıştır.

«Çenelerin yorulmak bilmeyen insafsız makinası hiç durmadan işliyor ve bana bulunduğum yeri cehennem ediyordu. Bir köpek sürüsü tarafından kovalanarak bir köşeye sıkıştırılmış ve etrafı sarılmış bir geyik gibi şaşkın, meyus, fakat mağrur ve çetin, kendimi müdafaaya çalışıyordum.» (Bir İskandal).

Bu; hayatın maddî sıkıntılarından ve çevrenin etkisinden gelen bir çaresizlik olduğu gibi ruhî bir bunalım, hayatın mânâsı ve özü üzerinde fazlaca durmanın, düşünmenin doğurduğu mistik bir çaresizlik de olabilir. Nitekim şiirlerinde de bu hava sezilmektedir.

«Zannediyorum ki tasavvuru bile baş döndüren bir süratle hiç durmadan koşup giden bu hayat ve bir avuç toprağının bile doğru dürüst esrarına varamadığımız bu karmakarışık dünya, beni bir buğday tanesi, bir karınca gibi eziverecek. Böyle acz içindeyken herşey bana küçüklüğümü ve zavallılığımı haykırıyor.» (İçimizdeki Şeytan).

«İçimi yakan derdimi
Sağır göklere anlatsam» (İstek)

«Beni yaradanı bulup
Malını başına atsam» (İstek)

«Anlayamam kaderimi
Bir ateş yakar derimi» (Melankoli)

«Vücut cevhersiz bir kalp
Hiçe gider hiçten gelip» (Günümüz).

«Toprağa girince dek
Esrarı görünceye dek» (Günümüz)

Görülüyor ki yazar zaman zaman yaradılış, kader, hayat, insanın dünyadaki yeri ve durumu gibi metafizik konularla başbaşa kalıyor ve bu ezelî sorulara verecek cevap bulamadığından tatminsizliklere itiliyor; bunun sonucu olarak çaresizlik içinde kalıyor. Hapisane şiirlerinin çoğunda ise mahpusluktan dolayı kendi uçarı ve özgür yaradılışını, bir kafese kapatmanın verdiği çaresizliği anlatmaktadır.

«Yâr olmadı bana devir
Her günüm bir başka zehir
Hapishanelerde demir
Parmaklıklara sarıldım» (Hapishane Şarkısı I)

«Ey gönül kuşa benzerdin
Kafesler sana dar gelir
Bir yerde durmaz gezerdim
Hapislik sana zor gelir» (Hapishane Şarkısı II)

«Dışarda mevsim baharmış
Gezip dolaşanlar varmış
Günler su gibi akarmış
Geçmiyor günler, geçmiyor»
(Hapishane Şarkısı III)

Bir başka husus da, yazarın toplumumuzda sürüp giden hayat hakkındaki fikirleri ile kendi hayat telakkisinin bir yerde çatışkıya düşmüş olmasından doğan çaresizliktir. S. Ali, toplumumuzda yaşanan hayatın —belki de dünyada insanların genel anlamda benimsedikleri hayatın— teferruat tarafından çepeçevre kuşatılıp anlamsız bir biçime getirilmiş olduğunu kabul ediyor. Bu varsayım ile toplum içindeki kendi yaşamı da

teferruattan kurtulamamış oluyor. Oysaki kendisi alabildiğine doğal bir yaşam taraftarıdır. İşte bu çelişki de onu açmazlara çaresizliklere itmekte, sık sık bu durumdan yakınan pasajlar vermektedir:

«Dostlarımız, amirlerimiz, işlerimiz, derslerimiz var? Allah kahretsin hayatımız var.» (İçimizdeki Şeytan).

Bu hayat, doğal seyrini takibeden bir yaşama biçimi değil, toplumun sınırlandırıp biçimlendirdiği bir hayat olduğundan yazarın özgürlüğünü kısıtlıyor ve onu yer yer çaresizliklere itiyor. Böylece öyle anlar oluyor ki kahramanlar hayatlarından bıkıp nefret edecek hale geliyorlar.

Yalnızlık

«Bütün yakınlaşmalar, bütün birleşmeler yalancıdır. İnsanlar ancak muayyen bir hadde kadar birbirlerine sokulabilirler. Üst tarafını uydururlar ve günün birinde hatalarını anlayınca yeislerinden her şeyi bırakıp kaçarlar. Halbuki mümkün olanla kanaat etseler, hayallerini hakikat zannetmekten vazgeçseler bu böyle olmaz. Herkes tebiî olanı kabul eder, ortada ne hayal sukutu ne inkisar kalır... Bu halimizle hepimiz acınmaya lâyıkız, ama kendi kendimize acımalıyız. Başkasına merhamet etmek ondan daha kuvvetli olduğumuzu zannetmektir ki, ne kendimizi bu kadar büyük ne de bizden başkalarını daha zavallı görmeye hakkımız vardır.» (Kürk Mantolu Madonna).

İnsanlar dostlarından ister istemez birşeyler umudediyorlar. Ve kişileri olduğu gibi kabuletmek hiçkimsenin işine gelmiyor. Bu yüzden umduğunu bulamamak kişileri dostlarından ayırıyor, yalnızlığa itiyor. Yukarıdaki parçada S. Ali insanların birbirlerine yaklaşmalarını bir açıdan merhamete bağlıyor ki, sonunda insanın buna da hakkı olmadığını iddia ediyor. Böylece özde insanların yalnızlığı kabul edilmiş oluyor. Bu yalnızlık kompleksi yazarın eserlerinde çok görülür. Kah-

ramanlarının içinde kesin bir biçimde bu şekilde düşünenlerden biri de Ömer'dir:

«Herkesin bir tek dünyası vardır, o da kendisi... Üst tarafı ile alâkadar olmaya bile değmez...» (İçimizdeki Şeytan).

Yazar şiirlerinde ise zaman zaman herkesten kaçan bir münzevi havasına bürünmektedir. S. Ali'nin yalnızlığını —yani eserlerinde görülen yalnızlığı— hayatına bağlamak, en doğrusu olacaktır. Dostlarından gördüğü muamele onu zaman içinde açmazlara itmiştir. Bir başka sebepde muhitin ve zamanın tesiri ile insanların iki yüzlü görünüşü, büyük şehirlerin kokuşmuş havasıdır. Yazar çeşitli ruh halleri içinde şehirlerden kaçmaya, tabiata sığınmaya, dağlara çıkmaya, kısaca yalnızlığa çekilmeye mecbur kalır.

«Etrafımız o kadar çirkefle dolu ki, temiz kalmak için tek yol kendi dünyamıza çekilmek, hiç olmazsa muhitle manen alâkamızı kesmektir.» (İçimizdeki Şeytan).

«Şehirler bana bir tuzak
İnsan sohbetleri yasak» (Dağlar).

«Ne bir dost ne bir sevgili
Dünyadan uzak bir deli» (Melankoli)

Sabahattin Ali Anadolu'da geçirdiği süre içinde de yalnız kalmıştır. Bilhassa Anadolu'ya çıkışında aydın çevrelere girmiş, buralarda avunmaya çalışmıştır. Çünkü konuşup dertleşmeye, fikrî, edebî, estetîk mevzuları tartışmaya isteklidir. Ne var ki o yıllarda Anadolu yarı aydın takımının tekeli altındadır. Bu kişilerse onu tatmin etmekten uzakta, ona eziyet etmekten öteye bir şey yapamazlar. Yazar halka gitmeye çalı-

şır. Fakat bu da uzun süreli değişimlerin, tecrübelerin neticesi olmalıdır. Çaresiz yalnız kalacaktır.

«Konuşacak, dert yanacak bir adam diye kendi kendime haykırdım... Yoktu. Malûmat sahibi derin, muğlak bir kimseye rastgelmek mümkün değildi. Müthiş surette yalnız kaldığımı hissettim. Ah, bilhassa bu kadar kalabalığın arasında yalnızlık ne acı oluyor yarabbi!» (Bir Siyah Fanila İçin).

Aynı sıkışma bazan şehirlerin kalabalık havası içinde tekrarlanır.

«Kaçacak bir yer aradım. Girmek isteyerek koştuğum gazinoların içinden doğru fışkıran kalabalık kokusu ve insan gürültüsü beni geri fırlattı... Büyük şehir beni sarmıştı. Onun içinde, uzun zamandır alışık olmadığım midesinde biraz daha kalırsam boğulacaktım.» (Köstence Güzellik Kraliçesi).

Özet olarak S. Ali'de yalnızlık; gerek insanlardan gördüğü ihanet, gerek kişilerin birbirlerine yaklaşmalarındaki art niyet ve gerekse yaradılışının romantik tarafının yalnızlığa yatkın oluşu ile, bazan kendinde, bazan da kahramanlarında bariz olarak ortaya çıkan bir tutum olup, onun eserlerinde belli bir yer kapsamaktadır.

Dürüstlük

Kendi hareketleri, davranış ve düşünüşlerini sıkı sıkı eleştiren yazar, kendi kendisine karşı son derece samimi olduğu için, içi dışı bir olmaya dikkat eder. Onun eleştirici gözleri topluma ve kişilere aynı gözle baktığı, bilhassa ruhî meselelerde, psikolojik tahlillerde çok başarılı olduğu için, dürüstlüğü ve riyakârlığı birbirinden ayırmaya önem vermiştir. Kişinin en çok yaklaşabileceği ve dikkatle izleyebileceği ruh, öncelikle kendi ruhudur. Ve kişilerin çeşitli durumlarda göstermiş oldukları reaksiyonlar insanın yapısını teşkil eden ortak özelliklerden dolayı bir yerde aynıyet gösterdiğinden, yazar kendine yönelmiş, içinde bulunduğu durumlarda vicdanının muhasebesi ile hareketlerini değerlendirmeye çalışmıştır.

«Hiç bir telkin, hiç bir nasihat beni biraz olsun sükûnete getiremezdi .En akıllıların sözlerinde bile zayıf ve alay edilecek taraflar bulmakta büyük bir maharet sahibi idim.» (Bir İskandal).

Bu ince sık dokuma merakını en fazla (İçimizdeki Şeytan) m Ömer'inde görüyoruz.

«Seyyar fazilet abidesi halinde gezmek istiyor.

Belki de iyilik etmek ihtiyacını duyan ve bunu hasbî olarak yapan biridir... Kendimiz iyi olamıyoruz ve başkalarının iyiliğini küçük görmek için onlara reklamcı, hayır dua avcısı hatta riyakâr diyoruz..» (İçimizdeki Şeytan).

Yazar, hareketlerin çıkış noktalarını yakalamak ve bunların geçerlikte olan morallerin dışında hür bir değerlendirmesini yapmak istiyor. Ama içinden geldiği gibi hareket eden bir insanın bu hareketlerinin gerçek değerlendirilmesi o kadar zordur ki, yanılmalar alabildiğine olur. Ömer müteredditttir. Sonunda kabahatı kendisinde bulur. Oysa bütün bunlar çelişkilerinin sonucudur. O, değerler sistemini kuramamış, S. Ali'nin marazî tiplerinden biridir.

«.....Ömrümde yapmadığım şey. Ne kimse beni teselli etmeli, ne ben kimseyi. Riyakârlık tesellide son haddini bulur. Bu arada çehrelerin aldığı teessür ifadesi, o biraz yukarı kalkıp birbirine yaklaşan kaşlar, o hafif hafif anlayışlı bir tavırla sallanan baş ve o derinden çıkarılmaya çalışılan matemli ses insanı deli eder.» (İçimizdeki Şeytan).

Bu moral dışı değerlendirme tutkusu, daha doğrusu yazarın olay ve hareketlerin dibinde yatan gerçeklere eğilme alışkanlığı (Çilli) hikâyesinde de açıkça görülmektedir. Hikâyenin kahramanı «Nigâr» sevdiği tarafından aldatılmasını dürüstlük açısından şu şekilde değerlendirmektedir:

«Babamdan izin çıkarsa nikâh edeceğim deyip tutturdu. Canım keyfine kalmış bir şey, ister etsin ister etmesin vız gelir. Ama günün birinde baktım gebeyim, hemen çocuğu aldır dedi. Ne lüzumu var diyecek oldum; olmaz olmaz, nikâhsızken çocuk istemem dedi. Baktım asıl korkusu çocuk olursa balta olurum diye;

bana namus numarası yapıyor. Bir gözümden düştü, bir gözümden düştü...» (Çilli).

Sabahattin Ali'de dürüstlük belli bir sebebe dayanmayan, tamamen vicdanî bir meseledir. Onun en düşmüş addedilen kahramanları bile iç temizlikleri, vicdanlı oluşları ve merhametleri ile pırıl pırıldır. Buna en güzel örnek (Hanende Melek) hikâyesidir. Melek, Anadolu'da dolaşan bir gurupta şarkı söylemektedir. Yıllar boyu Anadolu'nun ücra kasabalarının karanlık ve köhne kahvehanelerinde sarhoş avutmak, eline geçenleri patronuna vermek, ömrünü bu çark içinde tüketmek bahtsızlığına düşmüştür. Halkın nazarında düşük bir kadındır. Bir gün bulunduğu kasabada her gece kendisini dinlemeye gelen alkolik dâvavekili Hüseyin Avni Bey ile karşılaşır. Dâvavekilinin Melek'e verecek hiçbir varlığı yoktur. Üstelik bir meczup gibi Melek'le buluşmakta direnir. İşi, karısının sandığında son kalan mücevher kırıntılarını getirip vermeye kadar götürür. Nihayet bir gün müşterilerin alayları arasında sarhoş dâvavekili kahvehaneden dışarı atılır. Yağmur alabildiğine yağmaktadır. Dâvavekili çamurlar içinde sızar kalır. Bu sırada küçük kızı babasını götürmek için kahvehanenin önüne kadar gelmiştir. Babasını o durumda görünce ağlaya ağlaya eve götürmeye çalışır. Ama koca adamı kaldırmaya bir türlü gücü yetmez. Program bitmiş, müşteriler dağılmıştır. Melek kaldığı otele gitmek için çıkar. Çamurlar içinde kalan Hüseyin Avni Bey'i görür. Aslında adamdan tiksinti duyduğu halde, özünde yaşattığı erdemlilikten ötürü adama merhamet duyar. Hem çantasında onun verdiği bir kaç mücevher kırıntısı da bulunmaktadır. Adamı kaldırır, küçük kızı da alarak evine götürür. Dâvavekilinin karısı ile ayak üstü konuşur. Sonunda çantasından çıkardığı mücevher-

leri iade eder:

«Alın bunları... Bunlar sizin galiba...» Sonra başını azıcık önüne eğerek:

Bana bunları boşuna vermişti diye ilâve etti...

Gitmek için döndü. Kapının kenarına dayanmış duran küçük kızı gördü. Kendisini tutamayarak onu kolundan çekti, sırılsıklam saçlarından tuttuğu başını göğsüne bastırdı. Sonra eğildi, şaşkın şaşkın kendisine bakan kızın yaşlardan ıslanmış yüzünü sıkı sıkı öptü...» (Hanende Melek).

İnsan dürüst olmayı çoğu kere arzu eder. Fakat içinde bu şekilde düşünme ve davranmaya karşı koyan kuvvetler de vardır. Mücadele kaçınılmazdır. «İçimizdeki Şeytan» ın Ömer'i sık sık bu nevi durumlara düşmüştür.

«Zavallıcığın daha haberi yok... Bir türlü söyleyemiyorum, bir hafta evvel babası öldü... Ne yapacağım bilmem, diye mırıldandı.

Ömer, içinde birdenbire sevince benzer bir şey parladığını hissetti ve gene bir anda bu histen dolayı müthiş bir utanma duydu. Bu ölümü kendisine yardım edecek bir hadise olarak telakki etmenin pek dürüst bir şey olmadığını düşündü. Fakat içimizde ahlâk tarafımızla hiçbir şekilde münasebete geçmeyerek, hadiseleri muhakeme eden, neticeler çıkaran ve tetdbirler alan bir hesabî tarafımız vardı ve lafta değilse bile fiilde daima o galip çıkıyor, onun dediği oluyordu.» (İçimizdeki Şeytan).

Burada Ömer'in -insanın hesabî tarafının- fiilde galip çıkmasını kabul etmesinin sebebi evvelce de söylediğimiz gibi onun zayıf yapısından ve irade noksanlığından ileri gelmektedir. Ömer roman boyunca bir çok kereler ahlâkî davranışların hangi yönde gelişmesi lâzım

geldiğini belirlemesine rağmen, bunu gereği gibi yerine getirememekte ve suçu içinde bulunan gizli bir kuvvete yüklemektedir. Daha sonra bu içindeki şeytanı inkâr edecek ve dürüstlüğün gerçekleştirilememesini insan yapısının aczine, bencilliğine, hakikatleri görmekten kaçma alışkanlığına bağlayacaktır.

Bu bölümün «Samimiyet» ile iç içe olduğunu bildiğimiz halde ayırmayı uygun gördük. Çünkü yazarın bütün eserlerinde —hikâye olsun roman olsun— olay ve kişilerin içine girdikleri entrikalar çoğunlukla psikolojik çözümlemelerin götürmesi ile belli başlı insan meselelerinin ortaya çıkmasına vesile oluyor. Dürüstlük ise en çok kullanılan sonuçlardan biridir. Biz de «Dürüstlük» başlığı altında bir bölüm yaparak «Samimiyet» ile sebep netice bağlantılarına işaret etmek istedik.

Ayrıcalık

Şimdiye kadar olan bahislerde Sabahattin Ali'nin bir takım özelliklerini göstermeye çalıştık. Bu bölümü incelerken, ortaya koymuş olduğumuz noktaların ışığı altında tiplerin alışılmışlıkların dışındaki görünümlerini vererek, bunların nedenleri üzerinde duracağız.

Ayrıca S. Ali'nin kendisine has ince, hafif küçük noktacıklar halinde başkalığını, kendine haslığını gösteren paragraflara, değerlendirmelere, hareketlere yer vererek, onun düşünüş şekilleri ile karakter özelliklerine eğileceğiz. Bütün tiplerin ortaklaşa bölüştüğü bir özellik olan —herkesin dışındalığı— böylece ortaya çıkacak.

Konuya (Cankurtaran) hikâyesindeki doktor tipi ile giriyoruz.

«Her sabah kapının önüne ve bazan sayısı yüze varan dertlileri hep başhekim muayene eder, uzun senelerin ve çaresizliklerin verdiği tecrübelere dayanarak her hastalığa çare bulmaya uğraşır, sırasına göre trahom tedavisinden ebeliğe kadar her işi üzerine alırdı. Bekâr olduğu için hastahanede yatıyor, bütün gecelerini koğuşları dolaşmak, tıp dergileri okumak ve Alman-

ca'ya çalışmakla geçiriyordu. Başka doktorlara benzememek, kitaplarda okuduğu —insanlara hizmet eden— soydan bir hekim olmak onda bir inat haline gelmişti. Fakat bütün diğer meslektaşlarından bu şekilde ayrılması, kendi hakkında birçok tezvirlerin yapılmasına sebep olurdu. Bekâr yaşadığı için dedikodu olmasın diye, hastahaneye elli yaşından küçük hademe ve hemşire almazdı, fakat bu yüzden adı şehirde oğlancıya çıkarılmıştı. Hiç bir hastayı kapıdan çevirmek istemediği için doktorlar arasında, bilmediği işlere burnunu sokan, gösteriş meraklısı bir ukala diye şöhret almıştı. Hastahanenin küçük bir odasında, içkisiz, sigarasız pek az masrafla yaşar, masasının bir kısmını yabancı dillerdeki kitap ve dergilere bir kısmını da hastahane tahsisatıyla alınmasına imkân olmayan bazı ilâçlara sarfederdi. Bu yüzden pintiliği dillere destan edilmiş, hırsızlığı bile söylenmişti. Bankada seksen - yüz bin lirası olduğu herkesçe muhakkak sayılıyordu.

Doktor bütün bunları duyar, en iyi konuştuğu ve işin içyüzünü bilen kimseler tarafından bile budala yerine konulduğunu bilir, eskisi gibi yine işine devam ederdi. Bütün bunları büyük bir ideal sahibi olduğundan, yahut insanlar için derin bir sevgi beslediğinden değil, başka türlü olanlara karşı âdeta bir tiksinti duyduğundan yapıyordu. En çok hastalık halinde şefkat gösterdiği hastalarına muamele edişinde bile —Sizin de elinize fırsat geçse ötekiler gibi namussuz olursunuz... Ben bunu pekâlâ biliyorum. Fakat ben sizin gibi olmadığım için işte sana karşı da bütün vazifelerimi fazlasıyla yapıyorum— demek isteyen insanlara inancını kaybetmiş acı bir hali vardı.» (Cankurtaran).

Burada önemli olan doktorun vazife anlayışıdır. Bilindiği üzere iki türlü vazife anlayışı vardır. Bunlar-

dan birincisi —vazifeden dolayı—olan öbürü —vazifeye uygun— olan harekettir. İki bakkal düşünelim: Bunların ikisi de pirinci dört liraya satıyorlar. Aslında da pirinç dört liradır. Birinci bakkal pirinci dört liraya, zaten fiyatı dört lira olduğu için satmaktadır. İkinci bakkal ise, pirinci dört liradan aşağı satarsa kalitesinden şüphe edilip satılamayacağını, fazlaya satarsa müşteri kaybedeceğini düşünerek dört liraya satmaktadır. Bu iki anlayıştan birincisi vazifeden dolayı yapılan doğru hareket, ikincisi ise vazifeye uygun harekettir:..

Doktorun anlayışı —vazifeden dolayı— vazife anlayışıdır. Bu yüzden etrafı ile çelişki halinde olup, aslında yücelmesi gerekirken kötülenen, kıskanılan, çekilemeyen, ayağı kaydırılmak istenen bir tiptir. S. Ali doktoru yüceltmekle onunla birlikte ayrıcalık sayılan tutumunun nedenlerini işaret ederek, toplumun vazife anlayışındaki tutarsızlıklara dikkati çekmekle, toplumun değer yargılarını eleştirmektedir.» (İçimizdeki Şeytan) ın «Macide» si de aynı tutum içerisindedir.

«O müziği diğer arkadaşları gibi bulacakları kocanın seviyesini bir derece tutmakta yardımcı olur diye heves etmemişti. Ona evlendikten sonra bir kenara atılacak bir genç kızlık elbisesi gözüyle bakmıyor, bütün ömrü müddetince bu ömrün mânası olarak yanında götüreceği bir arkadaş diye sarılıyordu.» (İçimdeki Şeytan).

Kuyucaklı Yusuf ise gerek geldiği çevrenin özelliklerini gerekse yetiştiği aile ve muhitin genel karakterlerini yüklenmiş olmasına rağmen yine de S. Ali'nin onu tabiiliğinden çıkararak istediği biçime soktuğu bir tiptir. Raif'i, Ömer'i, diğerlerini birbirine yaklaştıran bütünü ile Sabahattin Ali'yi veren davranışlar Yusuf'un asıl benliğini ortaya koymakta ve romanın içinde

olmasına rağmen âdeta ondan ayrı müstekil bir kişilik kazanmaktadır. Bu kişiliğin en belirgin tarafı Yusuf'un, doğru dürüst bir kimseyle anlaşamaması ve etrafı tarafından —başka— olarak görülmesidir.

«Yaşlı erkeklerin lafları, şakaları, zevkleri Yusuf'a gülünç ve mânasız geliyor, gençlerin sonsuz boşluğu onu yabancılaştırıyordu. Bütün gayretine rağmen, rakıyı içip avaz avaz bağırmaktan veya arkadaşlarına bıçak çekmekte zevk bulamamış, altmışaltı veya tavla oynamayı bir türlü öğrenememişti.» (Kuyucaklı Yusuf).

Yusuf romanın bir yerinde üvey babası Kaymakam Salâhattin beyin delâletiyle vilayette bir vazife alır. Oysaki Yusuf'un bu vazife ile uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Bunun için içinde bulunduğu duruma yabancılaşmıştır. Buradaki vazife anlayışında (Cankurtaran) daki doktorun vazife anlayışını görüyoruz.

«Senelerden beri, rendelenmemiş ve yer yer mürekkep lekelerine bulanmış olan masanın üzerinde beyaz ve yuvarlak bir hokka, tuzluğa benzeyen bir rıhdan ve uçları kırılmış iki kamış kalem duruyordu. Yusuf elini uzatıp bunlardan birini aldı ve oynamaya başladı; birdenbire bu ince kamışın parmakları arasında dağıldığını gördü. Korkuyla etrafına baktı ve avcundakileri tuttu. Bu âdeta herşey ona bilmediği bir dinin mabedine giren bir adam gibi anlaşılmaz ve korkunç görünüyordu. En ufak bir hareketinin bu mukaddderata bir tecavüz ve hakaret olacağını sanıyor, kamış kalem parçalarının avcunu yaktığını hissediyordu.» (Kuyucaklı Yusuf).

Yusuf'un romanın sonundaki —atını tek başına dağlara doğru sürmesi— de içinde bulunduğu duruma karşı çaresiz, fakat S. Ali'ce yüceltilmiş bir başkaldır-

madır. Tahir Alangu bunu —belki bir kaçış saydığı için— kurtuluş olarak vasıflandırıyor:

«....kurtuluşu başını alıp dağlara gitmekte bulan bir kişiliği var Yusuf'un (Tahir Alangu. S. Ali Üzerine. Değirmen Dağlar ve Rüzgâr. Varlık Yayınları, Sayı: 28)

Tahir Alangu bir bakıma bu davranış ile yazarın —Dağlar— şiiri arasında bağlantı kurarak, Yusuf'la S. Ali'yi yakınlaştırmak istemiş olabilir. Ama biz bu yargıya katılmıyoruz. Çünkü (Kuyucaklı Yusuf) romanı bitmemiş bir romandır. Yusuf'un dönüşü ve kasaba eşrafına karşı başlattığı mücadele bir başka biçimde, bir başka romanda devam edebilir.

Ömer ise, toplumdaki herhangi bir kişi gibi yaşamak istememekte, alelâde olmaktan tiksinmektedir.

«Büsbütün başka bir hayat, daha az gülünç ve daha çok mânalı bir hayat istiyorum... Belki bunu arayıp bulmak da mümkün. Fakat içimde öyle bir şeytan var ki... Bana her zaman istediğimden büsbütün başka şeyler yaptırıyor.» (İçimizdeki Şeytan).

Bu herkesten ayrı olma, yazarın bir çok hikâyesinde görülmektedir. Hatta (Bir İskandal) da açıktan açığa itiraf edilmektedir. S. Ali'nin gerçekçiliği yanında romantizmi, samimiyeti, yalnızlıkları, çaresizlikleri, sıkıştırılmaları, içinde bulunduğu ortam ve durumlarla istemiş, arzu etmiş olduklarının tezatları, memleketin ve insanlarımızın —bilhassa aydın kesiminin— genel gidişatı karşısında takındığı tavırlar ona başkalığını yükleyen sebeplerdir.

«Muhakkak ki o da benim gibi bu dünyaya yabancı idi.» (Bir İskandal).

«Kafama düşünmeyi, gözlerime görmeyi yasak ede-

bilirsem senin çıktığını zannettiğin yere varmanın bana güç gelmeyeceğini bilirsin.

— Bilmem; mektepte en ilerimizdin.

— Şimdi?

— En ayrımız.» (Düşman)

İşte Sabahattin Ali'nin, verebildiğimiz kadarıyla anatomisi bu merkezdedir. Bundan sonra bu yapı içindeki bir yazarın Anadolu'ya bakışını, onun problemlerine eğilişini, bunları değerlendirişini vermeye çalışacağız. Yazarı hikâyeleri ile karakteristik özellikleri bakımından tanımaktan öteye, onu Anadolu'ya, yaşadığı yıllardaki bakış açısı bakımından önemli buluyor ve ilerdeki bölümlere ağırlık tanıyoruz.

ANADOLU

Anadolu

Anadolu'yu ilk anlatan hikâyecilerimiz arasında —Nabizade Nâzım, Refik Halit, Reşat Nuri, Sadri Ertem v.s.— onlardan daha sonra gelmesine rağmen, gerek hikâyelerini yazdığı ortamı yaşayarak oralardan aldığı tipler, gerekse toplumsal gerçekçiliğin ilk örneklerini verirken olaylara ve çevreye büyük bir içtenlikle eğilmesi bakımından S. Ali'nin —Anadolu'yu anlatan— hikâyeciler içinde ön sırada bulunduğuna inanıyoruz.

Bilhassa 1935'den sonraki hikâyeleri, kaynağını Anadolu insanının ezilmişliğinden alması dolayısıyla ve toplumsal eleştiriye yönelmiş olmasıyla dikkati çekmektedir. Bizim insanımıza, hikâye yazmaktan çok problemlerinin halledilmesi için eğilen, okuyucuyu harekete çağıran, onu tedirgin eden bir üslûpla yaklaşan bir hikâyecidir. Onun hikâyelerini yazdığı yıllarda «Köylü efendimizdir» sloganı ile hareket edip «Şirin Anadolu» manzaraları çizenlerin yanında Sabahattin Ali yer yer bakımsız, kıraç, suya ekmeğe muhtaç haliyle ve bazan da insana yaşama tutkusu aşılayan ırmakları, ormanları, dağları, aşkları gökleriyle Anadolu'yu olduğu gibi güren anlatan yazardır.

Onun bu hikâyeleri şimdilerde pek tutulan Anadolu'yu çorak, sıtmalı, yoksul, yıkık, abus suratlı, ağalı, eşkıyalı, birbirinin kanma susamış insanlarla yaşanmıyacak derecede bayağılaştırılmaya çalışılan ve güya bu yoldan gerçekçi edebiyat yaptıklarını zannedenlerle kıyaslanırsa, toplumsal gerçekçiliğin objektifliği yönünden değeri ortaya çıkar.

Gerçi Sabahattin Ali köy romanı, köy hikâyesi yazarı olarak, geniş anlamda bu konuları işlemiş sayılamaz. Hatta bu açıdan bakılacak olursa başarısız ve yamalı bir tutum içerisindedir. Şurasını belirtmek istiyoruz ki, Anadolu'yu konu edinenler içerisinde öncü olarak problemleri çözümlemekten ziyade, problemlere işaret edici olmuş, yazdığı eserlerle bu alanda çığır açıcı sayılmıştır.

Biz burada, onun Anadolu'nun tasvirci tarafından çok —ki zaten bu tarafı ile tutarlı değildir— Anadolu insanına bakışını ve Anadolu'nun o yıllara kadar konu edilmemiş meseleleri üzerindeki görüşlerine dikkati çekmeğe çalışacağız.

«Mektep kitaplarındaki hatıralarda bir insan eli kadar görünen kapanmış birer çeşit, benzemez insanlarla doludur. Öbek öbek kasabacıklar kendi içlerine kapanmış birer küçük noktadır. Kendi içlerine kapanmış, gerçi bozkırları altmış kilometre ile geçen trenin arasıra durduğu tenha istasyonlardan veya tenezzüh otomobillerinin yarım saat için mola verdiği ağaçlı hükümet meydanlarından bu dünyayı görmek kolay, hatta mümkün değildir. Fakat yirmibeş yolcu taşıyan bir Şevrole kamyonla buralara gelip üç dört gece kıraathanenin üstündeki otel kılıklı yerde yahut avlusu çamur ve benzin kokan handa kalanlar, eğer gözleri kör değilse, hayatın akışına sessizce uyup giden başlıbaşına bir

dünya görürler. Fakat bu da görmek değildir. Oralarda uzun zaman oturmak, akışa kapılarak yaşamak lâzımdır.

Birkaç büyük şehrimizi dolduran ve dünyayı oradan ibaret sayanlar, bu kasabalara geldikleri zaman ne kadar ayrı bir âlemin insanları olduklarını anlarlar. Kendileri için ehemmiyetli olan bir takım şeylerin buralarda adı bile anılmadığını, senelerin burada ancak resmî bir kaç binada ve kahvenin mermer masasının üzerinde çay lekeleri ile yatan bir - iki gazetede yürüdüğünü, yaylı arabanın yerini tutan otomobilin küçük bir daire üzerinde ağır ağır dönen hayatta bir değişiklik yapamadığını farkedince şaşırır hemen kaçmak isterler.

Bilmezler ki bu donmuş sayılan hayatında büyük dalgaları, şehirlerdekine nazaran daha az aktörce, daha çıplak ve içten ihtirasları, daha sarsıcı macaraları vardır. Bu maceralar büyük bir olağanlık içinde geçip gittiğinden roman veya piyes haline konulamazlar, pek seyrek olarak bazı gazetelerde bir taşra muharririnin mektubu olarak çıkar ve unutulurlar.» (Arap Hayri).

Bu satırlardan Anadolu'yu yazmak isteyen veya onu öğrenmek istiyenlerin onu yaşamak zorunda olduklarını çıkarıyoruz. S. Ali'ye göre ona dışardan bakmak hayatının akışına girmeden, hatta daha ileriye giderek onlardan biri olmadan onu anlamak mümkün değildir. Sorunlara eğilecek olanları aydınlatmak isteyen yazarlar veya bizzat meseleleri çözmek isteyenler, önce Anadulu'yu yakınen tanımalı bunun için onun ruhuna inmeli, ona gerçekten yaklaşmalıdır. Ne yazık ki bunu göze alacak aydınlar S. Ali'ye göre, ilerdeki bahislerde görüleceği gibi, Anadolu'da yaşamalarına rağmen yine ken-

di aralarında kurdukları yakınlaşmalar ile kulüpleri, aile toplantıları ve muhitlerinin kopyası olan küçük eğlenceleri, partileri, balolarıyla Anadolu'da kendilerini Anadolu'dan ayırmakta ve etrafını şeffaf bir duvarla çevirerek halktan ayrı düşen bir görünüm içerisindedirler. Sabahattin Ali'nin Anadolu'ya bakışını kısaca belirttikten sonra —Anadolu İnsanı— bahsine geçmeden onun bir kaç pasajı ile Anadolu'nun tabiî yapısına peysaj ve manzaralarına eğilişini görelim. Çocukluğunun geçtiği Edremit kasabasının genişçe anlatıldığı (Kuyucaklı Yusuf) romanından alınan aşağıdaki parçalarla onun eski Anadolu kasabalarını tatlı bir yerlilik havasıyla nasıl anlattığına ve (Hasan Boğuldu) hikâyesinde daha bir açığa çıkan halk tabiat ilişkilerine geçelim:

«Her taraf yıkanmış gibi parlak ve aydınlıktı. Gök yüzünü kaplıyan ve güneşi örten bulutlar karşısındaki dağların tepelerine kadar uzanıp orada sis halinde yerleşiyor.

.....Damların yosun tutan ve kararan kiremitlerini nihayetsiz dut, erik ve iri yaprakları ile incir ağaçları örtmeye çalışıyor, derelerin kenarlarını beyazımtırak yapraklarıyla uzun kavaklar bazı yerlerde kopan bir şerit halinde ve yalnız kenar mahallelerde takip ediyor, bunların arasında belki yirmiden fazla minare bembeyaz yükseliyor ve uzaktan bakan bir göze tıpkı kavak ağaçları gibi hafif hafif sallanıyor hissini veriyordu. Yukarıdaki kurşunlu caminin iri kubbesi daima donuk bir ışıltı ile parlıyordu. Kasabanın panoramasında, bir tablodaki kadar ahenk ve uygunluk vardı.

.....İki büyük dere, kasabanın içinden ve kaldırımlı sokakların ortasından geçerek Ağaçarşı dedikleri yer-

de birleşiyor sonra biraz ilerde kasabayı yalayıp geçen büyük çaya kavuşuyordu.

.....Şehrin içerisi orta halli bir esnaf manzarası gösterirdi. Dar sokakların iki tarafındaki ahşap fakat oldukça biçimli ve aşağı yukarı birbirine benzeyen evlerin hepsinde muhakkak bir bahçe vardı. Bunların arasında bazen sivriliveren büyük esnaf evleri beyaz badanaları, çifte kanatlı sokak kapıları ve ikinci katın sokağa bakan kesimindeki tozlu kalyon ve muharebe resimleri ile insana küçükken dinlediği masalları hatırlatırdı.» (Kuyucaklı Yusuf).

(Hasanboğuldu) floklör ve tabiatla iç içe yaşayan Anadolu insanının Kazdağı yörelerinde barınan yörüklerin hikâyesidir. Yazar bu hikâyede bilhassa tabiat tasvirlerindeki şiirsel ifadesi ve folklör unsurunun ağır basmasıyla başarılı oluyor.

«İkibuçuk metre çapında bir borudan fırlıyormuş gibi bol ve coşkun akan sular bembeyaz bir kayaya varınca birdenbire boşlukla karşılaşıyorlar. Bir an, bir küçük an sanki duralıyorlar, sonra geldiklerinden daha müthiş bir hızla derin bir çukura sade köpük halinde dökülüyorlardı. Orada bir müddet kaynaşıyorlar ve çalkalana çalkalana sağa kıvrılıp, beyaz taşlar üzerinde sekerek yollarına devam ediyorlardı. Kenara kadar sokulup aşağıya bakınca insanın yüzünü serin bir buğu sarıyor. Ardıarası kesilmeyen bir gökgürültüsü iki yanda yükselen kayalık dağlarda uğultulu akisler bırakıyordu. Bu çağlayanlardan bahseden bir şiirin ilk satırları hep dudaklarımda idi:

Bir kayadan duman duman
Onyedi metre atlayan
Dağ kokusu ile yüklü su.

Akması tel tel ince saç
Düştüğü yerde üç kulaç
Mavi su ak köpüklü su.

Akşam yaklaştığı için aşağıdan doğru derenin uğultusu daha çok duyuluyordu. Kalkıp yürümeye başladık. Güneş sarıkızın arkasına girmiş, bulunduğumuz yeri serin rüzgârlara bırakmıştı. Eteklerine kadar çam, oradan denize kadar zeytin ormanlarıyla örtülü olan Kazdağı'nın bu yamacında saatlerce süren bir akşam başlamıştı. Güneş binyediyüz metrelik dağın arkasına âdeta vaktinden evvel saklanmakla, günün en güzel zamanını sanki isteye isteye uzatıyordu. Midilli tarafından esen bir rüzgâr, körfezin girinti çıkıntılarında kırılarak boyuna yolunu değiştiriyor, suların üzerinde ayrı ayrı taraflara koşuşan dalgacıklar meydana getiriyordu. Güneşin Madra dağlarının üstündeki bulutlara vurarak onları kızıllaştıran ve oradan tekrar denize akseden son ışıkları, başka başka istikametlerde kırışan sularda türlü renkler yaratıyordu. Dağın eteklerine sıralanan ve bazen hemen önümüze kadar yükselen tepeler, birbiri üzerine yığılmış karanlık bulut kümeleri gibi görünüyordu. Daha uzaklarda Ayvalık'ın karşısındaki Cunda adasının alçak tepeleri, Kazdağı oralara siper olmadığı için, hala güneşin kıpkırmızı ışıkları içinde yanıyor, biraz daha ilerde Midilli'nin o taraflara uzanan kollarına karışıyordu. Rüzgâr çamların dallarında uğulduyor, önümde giden Hacer kızın etekleri ve ince örülü saçlarını öne doğru savuruyordu. Saatlerce beraber geldiğimiz bu kızın ne kadar güzel ne kadar ahenkli bir yürüyüşü olduğunu ilk defa farkediyordum. Olgun bir buğday tarlasında ilerliyormuş gibi hafifce dizlerini kaldırarak ve başını ileri geri sal-

layarak adım atıyor, çimenlerin ve renk renk çiçeklerin üstüne çıplak ayaklarıyla basarken vücudunun ağırlığı olmadığı hissi veriyordu.

Yanına sokuldum:

«Hacer kız» dedim, «Emine'nin Gök Büvet'te oturup söylediği koşmalardan bildiğin var mı? Obaya varmadan bana bir tanesini söyleyiver.» arkasındaki çam ağacına sırtını dayadı, heybesini sağ omuzundan yere düşürdü, gözlerini yere dikti, hafif fakat tüyler ürpertecek kadar içli bir sesle şu koşmayı okudu.

Uzaklardan sesin aldım
Çevreni derede buldum
Nereye gittiğini bildim
Hasanım ardından geldim.

Sarı kâküllü dal boylum
Saz benizli ayva tüylüm
Tatlı sözlü melek huylum
Hasanım ardından geldim.

Köyden obadan kovulan
Duru sularda boğulan
Toz köpük olup dağılan
Hasanım ardından geldim.

Sarp dağlara getirdiğim
Kavuşmadan yitirdiğim
Ak kefensiz yatırdığım
Hasanım ardından geldim.

Emineyi yaslı eden
Kerem olup Aslı eden
Dağı taşı yaslı eden
Hasanım ardından geldim. (Hasanboğuldu)

Bütün bu manzaraların yanında Anadolu'nun bakımsız, buruşuk, kıraç, çorak köşelerinin gerçekçi tasvirleri de vardır. Bu türlü açıklamalara yazar, çoğu kez çevre ile uyuşamadığı, bulunduğu yerde tedirgin olduğu zamanlar giriyor ve zaten hikâyenin havasından da, bir an evvel bulunduğu yerden uzaklaşmak istediği anlaşılıyor.

(Bir Siyah Fanila İçin) hikâyesi bunlardan biridir. «Tabiatta hiçbir değişiklik yoktu... Oh, birbiri arkasından uzanan sıra dağlar... Gerçi kasabanın karşısında herkesin ilk vesile ile methini yaptığı bir çamlık vardı, güzeldi ama buraya yakışmıyordu. Bu esmer dağların ortasında kirli bir bakkal önlüğüne yamanmış yeşil kadifeyi andırıyordu. Dağların üstünde ne bir ağaç ne bir iri kaya vardı. Yalnız ufak ufak çakıllar, hani şose yollarına dökerler en büyüğü yumruk kadar taşlar olur ya, sanki onları almışlar, avuç avuç serpmişler... Neye benziyordu biliyor musunuz?.. Zımpara kâğıdına, ömrümüzü, zevklerimizi törpüleyecek zımpara kâğıdına...

Köyler bilmem neden, dağ köşelerine çukur vadilere yapılmıştı. Kireçli beyaz dağların dibine sığınan mamureler, insana çirkinlik köşelerindeki tahta kurusu yuvalarını hatırlatıyordu.» (Bir Siyah Fanila İçin).

Sabahattin Ali bir Refik Halit gibi Anadolu'nun peysajına, manzarasına yeterince eğilip bu görünümlerin sanatkâr bir üslûpla verilmesinden ziyade, Anadolu'dan bahsederken insanımıza ve onun meselelerine

eğilmeyi yeğ bulduğundan biz de daha çok yazarın toplumsal ilişkiler üzerindeki görüşlerine yer vereceğiz.

İlerideki bahislerde insanımızdan bahseden yazarın, onu çerçeveliyen yerel ve toplumsal şartları göz önüne koyarken, bu şartların —yol, su, sosyal ihtiyaçlar v.s.— yalın çizgilerini vermekte ne kadar usta olduğuna dikkati çekmek isteriz. Bu çizgilerde sanat yapma kaygusu varsa o bile asıl problemin daha bir açığa çıkması için kullanılmıştır. (Kanal) hikâyesinde olduğu gibi.

Anadolu insanı

Sabahattin Ali Anadolu'ya ilk olarak gerçekten eğilmiş bir hikâyecimizdir, diyoruz. Ondan evvel kahramanlarını bizzat Anadolu köyünden, Anadolu kasabasından seçip roman ve hikâyesini toplumsal sorunlar, gelenekler, Anadolu insanının aşkı üzerine kuran bir başka yazarımız yok mudur? Şüphesiz vardır. Fakat ona öncelik tanımamızın sebeplerine bir göz atacak olursak, içliliği, samimiyeti, gerçekçiliği, romantizminin vuruculuğu ve asıl mesele getirir olmak için —sorumluları bu açıdan kırbaçlayıcı olmak için— eserine kattığı iğneleyici unsurlardan dolayı, bu önceliği haketmiş olduğu ortaya çıkar. Bilhassa devrinin siyasî havası içinde toplumsal sorunlara tarafgir olmayan tutumu ile eğilmesi ve bu yüzden hayatının akışının değişmesi de yabana atılmayacak bir özelliktir.

O, Anadolu insanını bütün cepheleri ile göstermek istemiştir. Bunda muvaffak olmuş mudur? Biz onun Anadolu insanına nereden, nasıl, neden yaklaştığını ve öz olarak onun meselelerini hangi açıdan yansıttığını göstermeye çalışacağız.

Göze batan bir özelliğini şurada kaydetmeliyiz ki,

derinlemesine bir su, bir orman bir toprak meselelerinin bütün cephelerini onun hikâyelerinde bulmak imkânsızdır. Kahramanı bir Anadolu genci olan (Kuyucaklı Yusuf) romanı bile, içerisinde silik kalmış kasaba aydınlarının varlığı, eşraf ailelerinin durumu, yer yer gelenek görenek ve toplumsal ilişkilerle yazarın ortaya koyduğu bir aşk hikâyesi ile Anadolu insanını tüm olarak vermekten uzaktır. Ancak şurası var ki, hikâyesi ile Anadolu insanını tüm olarak vermekten uzaktır. Ancak şurası var ki, hikâyelerde olduğu gibi, romanlarda da plansız bir biçimde bazı meseleler yeri geldikçe verilmek istenmiştir. (Kuyucaklı Yusuf) un önemli bir özelliği de orijinal oluşudur.

«Kuyucaklı Yusuf'la bize ilk defa merkezî kahramanı bir halk adamı olan orijinal bir memleket romanı okumak fırsatını vermiştir. Gerçi şimdiye kadar vakası memleket içinde geçen bazı romanlar okumamış değiliz. Bunlar arasında- (Yeşil Gece) ve (Yaban) bilhassa hatırladığımız isimlerdir. Ancak bunların hemen hepsinde vaka halkın ve hatta köylünün arasına karışmış bir veya birkaç aydının miharrir tarafından iyi tanınan şahısları mensurundan yürütülmüş ve bunlarda entellektüelle halkın ve cahilliğin tezatları çarpıştırılmıştır. Kuyucaklı Yusuf'da ise entellektüel hiçkimse yoktur. Mevzuun içinde bir Kaymakam, avukat, v.s. gibi bazı kaza aydınları karışmasa da bunlar ya entellektüel düşünce veyahutta bu cepheleri muharrir tarafından kasten ihmal edilmiştir. Bütün şahısları halk tabakaları içinden alınmış roman olarak ancak Mahmut Yesari'nin (Çulluk) unu hatırlıyoruz. Fakat bu roman vakasının İstanbul'da geçmesi dolayısıyla (Kuyucaklı Yusuf) la bir mesbak teşkil etmez.

Şu halde S. Ali'nin ilk romanında herşeyden evvel

dikkatimizi çeken nokta orijinalliğidir.» (Yaşar Nabi. Bir Kitap Hakkında İki Tahlil. Varlık, sayı: 93).

Sabahattin Ali dolamaçlı anlatımdan, örtük ifadeden kaçınmaktadır. Hikâyeleri bir an yanan meşaleler gibi meseleleri aydınlatıp geçerler.

(Köpek) hikâyesinde bir çoban tipi çizilmiştir. Yazar çevreyi birkaç paragrafla belirttikten sonra çobana geçiyor.

«Yaşı daha onsekiz ya var ya yoktur. Buğday yüzlü açık kumral saçlı ve kahverengi gözlü idi. Biraz ileri fırlak dişleri ve gözlerinin üzerine çökmüş kaşlarıyla kendisine pek güzel denilmezdi, fakat duruşunda insanın hoşuna giden bir ağırbaşlılık, bir ciddilik vardı» (Köpek).

O yıllarda otomobil Anadolu'da yeni yeni görülmeye başlayan bir vasıtadır. Çoban ovada yılan gibi kıvrılan otomobil tekerleklerinin izlerine bakar bakar düşünür. Bir gün gelir bütün ova bu izlerle kaplanırsa keçilere ot kalmazdı.

«O zaman ağa keçileri satar herhalde» dedi..... Ağa koyunları satar, beni yolcu ederse acaba yıllığımı tam verir mi? Senede on iki lira alacaktı, ekmekle katık ağadandı, fakat iki senedir on para aldığı yoktu. Ağası:

Parayı nideceksin? Bende biriksin, toptan veririm diyor, üstü başı perişan ise eski bir pantolonla mintan vererek savıyordu.» (Köpek).

Çoban daha sonra köydeki bu tutarsız yasanın dışına çıkmayı, başka yerlerde nasibini aramayı düşünür. Fakat henüz büyük göçlerin başlamadığı, şehirlerin pek gelişmemiş olduğu o devirlerde gurbete çıkanların da durumları pek parlak değildir.

«Bizim kocakarı olmasa şehre gider birkaç kuruş yapardım, dedi; fakat bu da ona pek tatlı bir ihtimal

gibi görünmedi. Şehre gidip üç dört sene kaldıktan sonra daha perişan, daha bitkin ve ümitsiz köye dönen birkaç kişiyi hatırladı. Bunlar orada hamallık, kara amelelikten başka bir iş bulamadıklarını, günde yirmibeş-otuz kuruş kazandıkları zaman kendilerini zengin saydıklarını ve kaldırımlardan geçerken köyün sıcak samanlıklarını anlatıyorlardı.

— Neylemeli? dedi.» (Köpek).

Anadolu'da ağalık düzenin geçerli olduğu bölgelerde toprak edinmenin ev-bark sahibi olmanın zorlukları bugün dahi sürüp gitmektedir. Biraz toprak, bir çift öküz sahibi olmak için, senelerce çalışmak gerekir. Üstelik böyle bir parça tarlası, bir çift öküzü olanların hali, mevsim biraz kurak gidince yine iç açıcı değildir. Bu açıdan o yıllarda şehirde de köyde de milletin büyük çoğunluğu sürünmek zorunda, şuna buna, özellikle şehir ve köy ağalarına el açmak mecburiyetindedirler.

Yazar daha sonra yüzyılların oluşturduğu bir dostluğu, köpek-çoban arkadaşlığını söz konusu eder.

«Çoban elini uzatarak hayvanın ön bacağından yakaladı, kendine doğru çekti. Üç ayağının üzerinde sekerek yaklaşan köpek başını delikanlının kucağına koydu, ve uzandı. İri vücudu keyfinden sarsılıyor, kuyruğu iki tarafa gidip gelirken yerin küçük çakıllarını yuvarlıyordu.

Çoban ve köpeği hiç ses çıkarmadan birbirlerinin gözüne bakıyorlardı. Ta içlerine, en derin yerlerine kadar anlaştıkları ve birbirlerine en iptidaî, en köklü bir sevgi ile bağlı oldukları görülüyordu. Çobanın ileri fırlak beyaz dişlerinin arasından çıkan müsterih bir nefes, hayvanın yüzüne yayılıyor ve onun pembe dili bu nefesi emiyormuş gibi titriyordu.» (Köpek)

Hikâyenin sonuna doğru çoban, ovadan tsadüfen ge-

çen bir otomobil ile karşılaştırılır. Otomobilden Amerika'da tahsil görmüş bir mühendis, nişanlısı ve kayınvaldesi inerler, çobanla konuşurlar. Bu münasebet ilerdeki bölümlerde görülecektir. Son paragraflarda çobanın köpekleri arabalarına atlayıp giden mühendis ve avanesini takip ederler. Mühendis bir ara çıkardığı tabancası ile pencereden uzanıp köpeklerden birini öldürür. Yazar burada aynı milletten, aynı memleketten, aynı memlekette yaşayan iki tip insanın birbirine karşı olan yabancılığının sonuçlarını belirtmiş ve bununla Anadolu insanına karşı yüzyıllardır süren aydın ihanetinin örneğini vermek istemiştir. Hikâyedeki —çoban— tipi bütün boyutları, davranışları ve değerlendirmeleri ile tipik bir Anadolu insanıdır. S. Ali bu hikâye ile Anadolu insanına yaklaşmasının ip uçlarını veriyor.

(Bir Orman Hikâyesi) Anadolu'da bir orman köyünün hazin hikâyesidir. Hikâye öz olarak Anadolu coğrafyasının bir kesiminde yaşayanların bu coğrafyaya bağlılıklarının somut örneğini vermekte, çevre —insan ilişkilerine eğilmektedir. Bir başka açıdan Anadolu insanının, onu kuşatan tabiatla kurduğu karşılıklı dostluğun, derin sevgi ve içli-dışlılığın ortaya çıkmasına, bununla birlikte ekonomik bağlılığın tabiat-insan alışverişinin ahenkli akışının belirtilmesini öngörmektedir. Şurası var ki, yine bu hikâyede Anadolu insanının kendi dışından gelen bir etkenle bir başka insan gurubu tarafından asırlık ıztıraplarından birini yaşamaya mecbur edilişi ortaya konuyor. Amaç olarak; memleketi idare edenlerin Anadolu insanının ruhuna karşı davranışları, onu bir türlü anlayamamalarından doğan yabancılıkları ve bunun doğurduğu zulme varan teşebbüsleri gözönüne seriliyor. Okuyucuya Anadolu insanının değerlendirmeleri hakkında fikir vermeye çalışılıyor.

«Orman bizim herşeyimizdir, delikanlı, anamız babamız, evimiz... Diye yanımda oturan ihtîyar anlatmaya başladı. Herşeyimiz delikanlı, varımız yoğumuz ormandır bizim... Diye devam etti. Ormanı evimizden iyi tanırız, her ağaç bizim kahrımızı anamızdan çok çekmiştir. Köyümüz ormanın ortasındaydı. Etrafını ağaçlar bir duvar gibi sarmıştı. Biz onun dışında dünya olduğunu bilmezdik. bile. Çocukken değneklerden yaptığımız kağnılara, kuru yaprak doldurur, arabacılık oynardık. Daha sonra babalarımıza yardım etmeğe özenir kaybolan devetorumlarını aramak için en sık yerlere dalardık. Orada kaybolmamız mümkün değildi. Hiç bilmediğimiz yerlerde bile sıkıntı çekmeden yolumuzu bulurduk. Kırık dallar, devrilmiş kütükler bize yol gösterirdi. Hem insan kendi evinde kaybolur mu? Büyüdükçe ormanın bizim için daha başka şeyler olduğunu da anladık: Sırtımızı o giydiriyor, karnımızı o doyuruyor, evimizin kerestesini o veriyordu. Ormansız yaşamak... Bunu aklımıza getirmiyorduk bile.» (Bir Orman Hikâyesi).

Fakat günün birinde bir şirket, ormanın bir tarafından işlemeye girişir. Büyük büyük meydanlar alır, dev gibi ağaçlar birbiri ardısıra yere serilmeye başlar. Köylüler ormanlarını şirkete kaptırmak istemezler ama şirket öyle dolaplar çevirir ki sonunda ormanı köylünün elinden parça, parça çekiverir.

«Delikanlı biz köylü adamlarız, aklımız çok ilerisine ermez. Şirket bize bu ormanları son sistem işleteceğim dedi. Ormancılığın usulû budur dedi. Siz beceremiyorsunuz, dedi. Belki doğru söylüyordu, fakat bu işleri geriliğimizden istifade ederek bizi eli böğründe bırakmak revayı hak mıydı? O bizim cahilliğimizi, zavallılığımızı kesesini doldurmak için bahane yaptı. Kendisiyle at yarıştıramayacağımızı biliyordu.

Artık çocukluğumuzun, delikanlılığımızın geçtiği yerlerde yüreğimiz sızlamadan dolaşamıyorduk. Gençliğimde kız kaçırdığım zaman arkasına sığınıp dört kişiyle döğüştüğüm bir ağaç vardı. Gövdesinde o zamandan kalma kurşun yaraları dururdu. Onu devirirlerken uzakta durup baktım; bir bacağımı, bir kolumu kesiyorlarmış gibi oluyordum. Ne gelir elden delikanlı, gözümün yaşını silip ayaklarımı kuru otlarda sürüyerek uzaklaştım.

Herşey, herşey bitmişti artık...» (Bir Orman Hikâyesi).

Orman bu; köylülerin bir yaşama sebebi, hayat-memat meselesidir. Anadolu insanının hayat kavgasında dayanak noktasıdır. Orman köylünün varı-yoğu, herşeyidir. Ekmekten, sudan ileri hatta candan ileri bir varlıktır. Yurttur, ocaktır... Burada yazarın asıl amacı orman köylüsü ile orman ilişkilerini derinlemesine ortaya koymaktır. Bu ilişkilere yöneltilmiş hücumlar, tehditler orman köylüsünün öz varlığına yöneltilmiş demektir. Köylüler şirketin ormana karşı takındığı tavırlara bir yere kadar dayanmışlar, köyün hemen yanıbaşında özel bir yeri olan beş-altı yüz ağaçlık bir koru kalmıştır. Şirket buraya da gözünü diker. İnsan varlığına yöneltilen baskı, varlığın kapasitesine limit duruma gelince başkaldırma vukubulur. Anadolu insanı ise yumuşak başlı olmasına rağmen asla koyun misali değildir. Tarihi ve kültürü; her zaman bu insanın bir yere gelinceye kadar sabır, tahammül, kanaat gösterdiğini, fakat bir yerden sonra kutsal saydığı değerlerinin üzerine bir anaç kuş gibi gerildiğini göstermiştir.

Hikâyede köylü, son kalan koruluğu kurtarmak için şirketin adamlarının önüne bir kaya gibi dikilir. Şurası var ki şirket Anadolu insanını tanıyacak durumda değil-

dir. Bu yüzden kesimde israr eder ve köylüler ardındaı baltaları, kazmaları, dişleri, tırnakları ile varlıklarını korumak için saldırırlar.

Sonuç, jandarmanın müdahalesiyle çocuklar ve ihtiyarların dışında bütün köy halkının iplere bağlanarak götürülmesidir.

Hikâyeye ayrı bir bakış açısı Anadolu insanı ile hükümet ilişkileridir. Buna ilerdeki konularda dönülecektir. Yalnız, hikâyenin dış yapısı bu ilişkilere işaret gibi görünmekteyse de asıl amaç; Anadolu insanın bir kesiminin değerleri, yaşama biçimleri coğrafya ve kültür ilişkilerinin ne denli derin olduğunu belirtmektedir.

Köy hikâyelerinde çoğunlukla toplumsal dertler konu edildiğinden, Anadolu insanının ortak özellikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bazan toplumun bir kesiminden seçilmiş bir-iki kişi, bir aile üzerine kurulmuş serüvenler Kanal, Kağnı, Köpek, Ses, Gramofon Avrat, Ayran, İki Kadın olarak, bazan da bir köyün bir kasabanın yahut bir grup insanın serüveni olarak işlenmiş Asvalt Yol, Bir Konferans, Bir Orman Hikâyesi, Kuyucaklı Yusuf şekilde görülmektedir.

(Ses) Anadolu insanının önünde yaşattığı âşıklık geleneğinin, kendi içinde, kendi etrafında tabiatla kurduğu dostluğun belirtisi olarak çıkışını belirler. Anadolu'yu gezmek, Anadolu insanını tanımaya çalışmak isteyenler adım başı bir âşığa rastlayabilirler. Âşıklar dinin, tabiatın, ve bin yıllık kültür birikiminin oluşturduğu Anadolu insanının bir nevi mümessili sayılırlar. Onun özlemlerini, sevdalarını hiç dinmeyen ıztıraplarını dile getirirler. Bu görünümleri ile orijinal oluşlarını daima muhafaza edeceklerdir. Âşık Anadolu'da tabiatın, sazın, sözün, bülbülün, gülün, yolların, telli turnaların,

bulutların, suna gelinlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bunlarsız âşık düşünülemez.

Batılılaşmanın Anadolu insanı ile yabancılaşması, devrimleri yerleştirme çabaları içinde yer yer kendini göstermiştir. (Ses) de de bir konservatuar hocasının yanında seyahat eden yazarın Anadolu'da ameleler arasında rasladığı bir âşığın hikâyesi vardır. Ses hocası âşığı çok beğenir. Sesi son derece güzel ve işlenmeye elverişlidir. Yazarın bu arada âşığa ve sesine karşı duyduğu sempati de S. Ali'nin Anadolu insanına, onun folklörüne tutkunluğunu ortaya koymaktadır.

«Ömrümde bu kadar gür tatlı bir erkek sesi dinlememiştim. Bir insan gırtlağından bu kadar mânalı ve sarsıcı seslerin nasıl çıkabildiğine hayret ediyordum» (Ses).

Daha sonraki satırlarda bu kadar güzel ve ahenkli çalıp söylemesinin, o nisbette mânalı şeyler anlatmasının nedenleri verilmek istenmiştir.

«Fenerin aydınlattığı alnı ter damlaları ile kaplı idi. Sazının uzun sapı, şaşırtıcı bir süratle aşağı yukarı kayan parmaklarının altında canlı bir mahlûk gibi titiriyordu. Tellere vuran sağ eli küçük fakat emin hareketler yapıyor, bu el sazın gövdesine her yaklaştıkça insan sanki o tahta ile bu et arasında gizli fakat çok mânalı mühim bir konuşma oluyormuş zannediyordu.

Çadırı ve bulunduğumuz yeri bir aydınlık yalayıp geçti. Vadinin öbür ucuna kadar uzandı. Başımızı kaldırdık, karşımızdaki sırtı aşıp yukarıya fırlayan ayı gördük.

Saz çalan delikanlı da başını kaldırdı ve gözlerini biraz yumarak tam karşısında beliren bu aydınlık yüzlü dinleyicisini süzdü. Sonra saza vuran eli yavaşladı, gözleri kapandı, boğazı gerildi ve yüzü kırmızılaştı. Biz

hayretle onu seyrederken ince dudaklarının arasından beyaz dişler göründü ve delikanlı bu sefer aya hitabeder gibi şarkısına devam etti:

Ayın şavkı vurur sazım üstüne
Söz söyleyen yoktur sözüm üstüne
Gel ey hilâl kaşlım dizim üstüne
Ay bir yandan, sen bir yandan sar beni.» (Ses)

Ankara'ya dönen yazar ve ses hocası olan arkadaşı, o zamanlar Batı müziği esası üzerine oturtulmak istenen müsikimiz için genç istidatlar aramakta olanlara dinledikleri âşığı tavsiye ederek onu Ankara'ya getirtip imtihana sokmak isterler. Neticede Sivaslı âşık Ali, opera sanatçısı yetiştirilmek hayalleri ile davet edilir. Yazarın, imtihanın yapılacağı salonda tedirgin bekleyen, basık ökçeli ayakkabları ile yerdeki halıya basmak istemeyen âşık hakkında düşündükleri gerçekçilik açısından ve Anadolu insanına yaklaşma açısından dikkate değerdir. Bu görüşler bugün de halk kültürüne eğilenlerin Batı değerleri ile şartlanmış olduklarından ne derecede işi ciddiye aldıklarına işarettir.

«Buraya kim bilir neler düşünerek gelmişti. Herhalde dostumun kafasından geçen opera muganniliği ve fıraklı Avrupa konserleri ona yabancı idi. Olsa olsa Ankara'da büyüklerden bir kaç kişinin kendini dinleyeceğini, belki de beş-on kuruş vereceğini düşünmüş olabilirdi. Hatta belki de daha sağlam bir istikbâlin kendisini beklediğini sanıyor, beğenildiği taktirde hademelik, kapıcılık gibi bir işe konularak kayrılacağım ve ara sıra —büyük— meclislerde saz çalıp beş-on kuruş alacağını ümit ediyordu.» (Ses).

İmtihan Türkçe, Almanca, Fransızca konuşmaların

doldurmuş olduğu bir salonda epeyce kalabalık hocaların huzurunda yapılır. Sıra Sivaslı Ali'ye gelince müzisyenlerden biri altına beyaz bir sandalye koyarak:

«Otur bakalım» der. Diğer bir müzisyen ise:

«Canım iskemleye oturularak şan yapılır mı?» diye atılır «Ayakta söylesin». Öbürü cevap olarak:

«Amma yaptın ha.. Ayakta saz çalıp şarkı söyleyen halk şairi gördün mü?» diye söylenir.

Âşık, bu kendine tamamen yabancı ortamda, sandalye üzerinde kucağına doğru-dürüst oturtamadığı sazıyla imtihana başlar. Terden sırılsıklam olmuştur. Bütün gayretine rağmen başka zamanlar ıssız ovalara, derelere, geceleri parlak karanlıklara doğru dalga dalga yayılan, yükselen alçalan sesini bulamaz. Sanki görünmeyen bir el alabildiğine boğazını sıkmakta, sesinin çıkmasını önlemektedir. İmtihan bitmiş Sivaslı Ali başaramamıştır. Yazar bu arada, koca salonda o kadar kalabalık arasında, Sivaslı Ali'yi anlayan, onun içinde bulunduğu sıkıntılı durumun nedenlerini bilen tek kişidir İmtihandan sonra bir kebapçıya gidip karınlarını doyururlar. Ayrılırken âşık Ali'nin yazara söyledikleri, Anadolu insanının kendine yabancı olan yerler, değerler ve kişilere karşı takındığı tutum bakımından önemlidir.

«Sizi mahcup çıkardım beyim, sakın kusura kalmayın, dedi. Sonra hayret edilecek bir şeyden bahsediyormuş gibi gözlerini hafifçe açarak ilâve etti:

«Ben orada bir türlü sesimi bulamadım.» (Ses).

Sabahattin Ali bu hikâyesiyle bir bakıma Anadolu insanının âşık tipini, coşkulu bir sevgiyle tanıtırken; aydın kesiminin onu bir türlü anlamadığını, bunun sebebinin de Anadolu insanına gerçekten yaklaşamaması olduğunu ortaya koyuyor. Zaten Batı insanının üzerine kurulmuş Batı kültürü ile bizim insanımızı oluşturan

değerlere yaklaşılamaz. Bizi anlamak için bizim değerlerimizin bilinmesi, yaşanması gerekir. Tanzimat'tan bu yana devlet-halk ilişkileri, ikili anlayışa oturtulduğundan bir türlü anlaşma mümkün olmamış ve aydınlar Avrupalılaştıkça halkın değerlerinden, giderek halktan uzaklaşmışlardır. Bu yüzden —yaban— gözüyle baktıkları halk da onlara yabancı gözüyle bakmaya başlamıştır. «Ses» hikâyesi bu tutumun Cumhuriyet'ten sonra da değişmediğini gösterir.

(Kuyucaklı Yusuf) ta S. Ali, kahramanını Anadolu'dan seçtiği bir uzun hikâye ile sunmaktadır. Yusuf'un davranışları, olayları değerlendirmesi, yazarın kendi kafasınca araya soktuğu aşka rağmen Anadolu insanını veren tavırlardır. Sayın Tahir Alangu da bu görüşte:

«Bu Kuyucaklı Yusuf donuk ve sert davranışlarının altında, Anadolu insanına has yiğit, müşfik, gösterişsiz bir kişiliği saklamaktadır. Az konuşan, ölçülü hareket eden, acıya ve ıztıraba dayanıklı, duygularını dışa vurmayan, sinirlerine hâkim, dengeli bir örnek kişi olarak Sabahattin Ali'nin hayran olduğu bir insandır.» (Tahir Alangu. Değirmen, Dağlar ve Rüzgâr. Varlık Yayınları 1965, sayı: 10).

Daha kitabın başlangıcında Yusuf'un çocukluğu anlatılırken; anasının ve babasının eşkıyalar tarafından gözleri önünde öldürülüşü sırasında gösterdiği metanet, bir Anadolu çocuğunun bariz niteliklerinden biridir.

«Doktor ölülerin üzerine yorganı tekrar çekerek çocuğun yanına geldi, kopuk parmağı tamamen kesti ve eli yıkamağa, sarmağa başladı. Çocuk bu esnada hayret veren bir itidal ve lâkaytlık gösteriyor, yalnız ara sıra dişlerini sıkıyor ve sapsarı kesiliyordu. Bu dayanılmaz acı hamlelerinden sonra sanki zaafını göstermiş olmaktan ve siyah gözlerini nemliyen yaşlardan utanmış gibi

soluk ve çok ince dudaklarına bir tebessüm geliyordu. Yüzüne hayretle bakan doktora:

— Bir şey değil doktor bey, bir parmaktan ne çıkar dedi... Kaymakam döndü:

— Ayakta nasıl durabildiğine hayret ediyorum.» (Kuyucaklı Yusuf).

Yazarın çocuğun davranışları hakkında düşündükleri şu şekildedir:

«Bunları söylerken tavrında bir kalenderlikten ziyade bir irade, çok büyük ve düşünceli, adamı gıptaya sevkedecek bir irade görünüyordu. Çaresiz bir şey için hem de bu kadar şehirlinin karşısında teessür göstermek herhalde izzeti nefsine dokunuyordu.» (Kuyucaklı Yusuf).

Bir çocuğun gösterdiği bu dayanıklılık, bu metanet, yazar tarafından aşağıdaki şekilde yorumlanmaktadır. Bu yorumlamalar Anadolu insanının özelliklerinden bazılarına işaret etmektedirler.

«Zaten bir felâkete sükûn ve itidalle tahammül edenlerin manzarası, o felâket için ağlayıp çırpınanların manzarasından daha korkunç ve ezicidir. Kuru ve sabit gözlerin arkasında nasıl bir ateşin yandığı, yavaşça kalkıp inen göğsün içinde nelerin kaynadığı bilinmediği için insan mütemadi bir ürkeklik ve tereddüt içinde üzülür» (Kuyucaklı Yusuf).

Biraz ilerdeki sayfalarda Yusuf'un, Nazilli'nin Kuyucak köyünden alınıp Kaymakam Salâhattin Bey tarafından evlât edilerek Kasabaya getirildiğini görüyoruz.

Ardından Salâhattin Bey Edremit'e tayin olur, Yusuf da onlarla birlikte bu kasabaya gelir. Bundan sonra bütünü ile Edremit'te geçen olaylar romanı doldurmak-

tadır. Yusuf'un bu olaylar içindeki yeri, daima oturmamış bir tedirginliğin izlerini taşır.

Bu biraz Sabahattin Ali'nin kişiliğinden, daha çok köy insanının şehir ortamında duyduğu yabancılıktan ileri gelir.

«Hakikaten ne yaparsa yapsın, kimlerle arkadaş olursa olsun alışamıyordu bu şehirlilere, vesselâm... Kendisini mütemadiyen yabancı ve ayrı hissediyordu. Onların işlerine akıl erdiremiyordu. Meselâ en sevgili arkadaşları bile onu bazen şaka olsun diye aldatırlar, hiç lüzumu yokken yalan söylerlerdi. Yusuf evvelâ içerleyecek oldu, fakat bunun herkes tarafından yapıldığını ve çok tabiî bir şey olduğunu görünce kızmaktan vazgeçti. Fakat hayreti hâlâ geçmemişti. Niçin durup dururken yalan söylemek ihtiyacını duyuyorlardı?» (Kuyucaklı Yusuf.)

Bu tür davranışlar şimdilerde dağların doruklarında, şehirlerin, kasabaların riyakâr havalarından mümkün mertebe uzaklaşmış olanların özelliğidir. Bu yüzden şehir ve kasabalarda bu adamların dürüstlükleri bol bol alay vesilesi olur. Saflıkla nitelenen davranışları görgüsüzlük sayılır. Bu, şehir toplumlarının ve modern diye yutturulan hayatın bütün teknik imkânlarına rağmen insanı doğallığından uzaklaştırmasının sonucudur. Yusuf bozulmamış, dejenere olmamış Anadolu insanının örneğidir. Kendi değerleri bu yüzden yer yer etrafı ile çatışmasına sebep olacak, etrafı tarafından asi, uyumsuz bir tip olarak nitelenecektir.

«Herkese hatta kaymakama bile soğuk davranırdı. Şehir de, bu çocukda insanlık namına bir şey bulunmadığını, anası babası öldürüldüğü zamanki lâkaytlığını sürerek söyler dururdu? Hakikaten hiç kimse bu çocuğun

herhangi bir münasebetle herhangi bir hissî temayül gösterdiğini görmemişti.» (Kuyucaklı Yusuf).

Yusuf yapısına ve değerlerine ters düşen böylesine bir ortamda bir türlü kendisine bir yer temin edemez. Hayatı âdeta yamalı bir bohça gibidir. Roman boyunca geçen bütün olaylarda acemiliğinin, oturmamışlığının izlerini belli eder. Zaman zaman bu halinin muhasebesini yapmaktadır:

«On seneden beri içlerinde yaşadığı halde bir türlü alışamadığı bu insanların arasında onun da sağlam bir yeri olmalıydı. Yalnız kendisine dayanan, yalnız kendisinin olan bir yeri..» (Kuyucaklı Yusuf).

Kaymakam Salâhattin Bey —entellektüel— bölümünde belirtileceği üzere Anadolu'da aydın tipinin evlenme illeti ile aile kurmuş, karısı Şahinde'ye bir türlü istediği formu verememiş, bu yüzden işi içkiye vurmuş yıkık bir kişidir. Evde sık sık karısı ile münakaşa ederler. Yusuf'un bu münakaşa ve münasebetleri değerlendirişinde Anadolu insanının karı-koca, aile ilişkilerinin bir bölümünü görmek mümkündür.

«Bir evde sözü geçecek, hükmü yürüyecek yegâne adam o evin erkeği olduğuna ve bu erkek de kendisini istediğine göre, Şahinde Hanımın sözlerinin bir kıymeti olamazdı. Kendisine karşı bazen edepsizleşen kadına karşı: Karı kısmının sözüne bakılmaz, herhalde senin aklm pek yerinde olmamalı, demek isteyen gözlerle bakar; yalnız Salâhattin Beyin bu, çenesi gevşek karıyı ne diye kolundan tutup kapı dışarı etmediğine hayret ederdi.....

...Yusuf evin içindeki bu anlaşılmaz hallere şaşkın şaşkın bakıyordu. Anası ile babası arasında kavga olurdu ama buna kavgadan ziyade babasının herhangi bir şeye kızıp, acısını anasından çıkarması demek daha doğruy-

du. Çünkü zavallı kadıncağız mukabele etmek hatta ağzını açmak şöyle dursun, gözlerini bile kaldıramaz, sessiz sessiz ağlardı.....

.....Yalnız arasıra karı-koca kavga ederken âdeta kin ve istifhaf ile Şahinde'ye dikilen gözleri Salaâhattin Bey'e ilişince öyle yumuşaklaşır, öyle tatlı ve bir çok şeyler söyleyen kıvılcımlarla dolardı ki bunu gören bir adam Yusuf'un içerisinde bizimkilere hiç benzemiyen, bizimkilerden çok daha derin büyük bir takım hislerin bulunduğunu zannedebilirdi.» (Kuyucaklı Yusuf).

Bu, Anadolu insanının sevgi ve şefkat belirtisidir. İçten gelir, pek dışa çıkmaz. Bir bakış, bir tebessüm, ufak bir kımıldanıştır; gizli, derin, içli bir sevgi ifadesidir.

Yusuf'un okuma ve okumuş kişiler karşısındaki değerlendirmeleri Salâhattin Bey'in onu okula vermek istemesi üzerine ortaya çıkar. Burada Anadolu insanının şaşmaz mantığı, olaylara dobra dobra bakışı, müsbet değerlendirmeye gidişi vardır.

«Hocanın bildiği, birisinin işine yarasaydı kendi işine yarardı. Sen bile okudun bildin de ne oldu sanki? Benim babam birşeycikler bilmezdi ama evinde sözü senden çok geçerdi, dedi ve usulca mahrem bir tavırla:

Şu Şahinde anam sabahacak dırlanır durur da bir yolunu bulup onu bile susturamazsın, ne edeyim ben senin okumanı.» (Kuyucaklı Yusuf).

Bu değerlendirmeler bilgiden ziyade yapının ve geleneğin ortaya koyduğu kıymetlere dayanır. Sağlam temellere oturduğundan Anadolu aile tipinde her fert kendi hak ve vazife dairesini bilir, bunun dışına pek çıkmak istemediğinden çoğu kez huzur içerisinde olur. Salâhattin Bey'in evindeki otorite yokluğu ve tutarsızlık bu yüzden Yusuf'a acaip gelmektedir. Ayrıca Yusuf,

okumuş ve bir mevki olmuş Salâhattin Bey'in basit bir mesele saydığı aile düzenini kuramamasını da zayıflık olarak nitelemekte ve haklı olarak Salâhattin Bey'i kınamaktadır.

(Kuyucaklı Yusuf) da Sabahattin Ali'nin zaman zaman ortaya koyduğu yerli hayat ve tipler; eşraf, yarı aydın, köylü, ırgat bu arada çeşitli aile tipleri ve bunların çocukları ile enteresan bir görünüm çizmektedir. Örnek olarak kasaba çocukları delikanlılar arasında yapılan gözlemlerin romana olan yankısı gösterilebilir.

«En itibarlı ve en sözü geçen sınıf, kabadayı aynı zamanda ağır başlı olanlardı. Bunlar olur olmaz şeyler için kavga etmezler fakat kavga ederlerse ucunda ölüm de olsa yılmazlar. Küçük ve zayıf çocukları himaye, mahalledeki çocuk münazaralarını güzellikle, olmazsa zorla halledeler, yani her hususta hâkimdiler. Bunlar çok kere orta halli veya fakir fakat namuslu ailelerin çocuklarıdır. Ya bir esnafın yanında çıraklık, yahut da babalarına yardım ederler.

Bunlardan sonra terbiyeli, kendi halinde çocuklar gelir. Bunların hemen hepsi mektebe gider ve çalışkandır. Kendilerine çatılsa bile mukabele etmezler ve yollarına giderler. Taarruz daha ileri giderse ağlayarak babalarına şikâyet ederler. Fakat babalarından ziyade birinci sınıfta zikredilen —namuslu kabadayıların— himayeleri bunları korur. Bilhassa mahallenin kadınları ile ihtiyarlarının bunlara teveccühleri vardır. Ve analarıyla babalarının medarı iftiharıdırlar.

Bir de haylaz, insafsız kabadayılar vardır. Bunların da gözleri hiçbir şeyden yılmaz fakat diğerleri gibi ağırbaşlı değildirler. Durup dururken kavga ve vukuat çıkarırlar. İşleri güçleri ördek döğüştürmek, boncuk oynamak yahut komşu bahçesinden dut toplamak-

tır. Mahalle bunlardan yaka silker ve uslu çocukların en yıldıkları bunlardır.

En istifhaf edilenler, yüzsüz, korkak, yılışık ve haylaz olan bir sınıftır ki bunların çoğunu memur çocukları teşkil eder. Usulsüz bir terbiye ile evde mütemadiyen dayak yiyen ve izzeti nefis namına bir şeyleri kalmayan bu çocuklar hakikî kabadayılar tarafından daima hor görülür. Diğerlerinden bir takım, istifade düşüncesi ile yüz bulsalar bile —çünkü bunlar yaranmak için evlerinden öteberi bile çalıp getirirler— ilk fırsatta terslenip kovulurlar.» (Kuyucaklı Yusuf).

Romanda gelişen olaylar, Yusuf'un hep kendine has davranışlar içinde olması gereksinmesiyle biçimlenirler. Çevre alabildiğine Anadolu'nun orjinalitesini bozmaya çalışmaktadır. Sabahattin Ali Yusuf'ta, özlediği insanın karakterini çizmeye çalıştığı için, teknolojonin getirdikleri, ekonomik nedenler, büyük göçler ve yabancı tesirlerinin bozamadığı bir tip çıkarmaya çalışır.

«Gözlerimiz hep, kasabanın bozmaya çalıştığı ama bir türlü bozamadığı köylü Yusuf'un hareketlerinde. Biz o hareketlerden onun ruhunu yakalamaya çalışıyoruz.» (Vedat Günyol. S. Ali'nin Hikâyeciliği ve Romancılığı. Yücel, Sayı: 103).

Cankurtaran'da tanıtılan İbrahim, Anadolu insanına tesir eden etmenlerden birisi olan —askerliği— yapmamıştır.

«İbrahim hiç konuşmadan kadının biraz ilerisinde yürüyordu. Yüzü kıpkırmızıydı. Daha ondokuzunu tamamlamadığı için, askerliğini bitirip dönen, köye ilk vardıkları akşam kafayı çekip kavga çıkaran öbür köylü delikanlılarının pişkinliğini taşımıyordu.» (Cankurtaran).

İbrahim karısını şehire, doğuma götürmektedir. birlikte sabaha doğru bir yığın köylü uzak dağ köylerin, den, bozkırın ortasından çıkıp gelir, doğumevinin kapıları, duvarları dibinde toplanırlar.

«İbrahim arabayı bir kenara çekti, kapıyı çalmaya cesaret edemediği için kendiliğinden açılacak zamanı bekledi. Yavaş yavaş başka köylü hastalar da sökün etti. Kimi at, kimi eşek üstünde, kimi bir arabaya uzanmış, yanlarında karıları - kocaları, anaları - oğulları, kimi baygın, kimi inlemekte, sokağı doldurdular. Hiç ses çıkarmadan, kendi aralarında bile konuşmadan beklediler.» (Cankurtaran).

Bu hikâyede devlet makanizmasının Anadolu insanına reva gördüğü muamele karşısında bu insanın tutumu, bütün ezikliği ve acısıyla ortaya konulmaktadır.

Yılların trajedisi Sabahattin Ali'nin kalemi ile bir daha canlanıyor. Zaten yazarın Anadolu insanını işleyen bütün hikâyelerinde onun tabiatla, idare mekanizmasıyla, aydınlarla olan ilişkileri, çeşitli açmazları bizzat yazarın ruhunda kopan fırtınaların tesiri altında verilmiştir. Önceden belirttiğimiz gibi, bu hikâyeler yer yer ideal kişilerin romantik havaları ile doludur. Bu açıdan Demir Özlü'nün aşağıdaki yargısına kısmen katılıyoruz. Beraber olduğumuz nokta, Anadolu insanının trajiğinin yazar tarafından büyük bir içtenlikle işlenmiş oluşudur:

«.... Anadolu'ya özgü trajiği —doğayla karşı karşıya olan ya da olmayan insanın trajiğini— içine romantizm, efsane, destan karıştırmaksızın sağlam biçimler içerisinde, olması gerekeni bilen, bu bilincin acısını her an yaşayan bir aydının içten duyuşu ile anlatıyor, Sabahattin Ali.» (Demir Özlü. Sabahattin Ali İçin Bir Önsöz. Yeni Dergi, Sayı: 17).

Yazar bilhassa (Kuyucaklı Yusuf) romanında, hayranı olduğu Anadolu insanını idealize etme yolunu tutmuştur. Bizce buna sebep bir Anadolu köylüsünü bir kasaba romanı içine yerleştirmektir. Çünkü eğer Yusuf kendi köyünde kendi realitesi içinde işlenmiş olsaydı, daha bir yerli, daha bir oturmuş kişi olurdu. Kanaatımızca S. Ali kendi kasaba yaşantılarını ve Anadolu'da geçirdiği yılları bir Anadolu insanı olarak yaşayamadığından Yusuf'u örnek olarak göstermek istemiş, bu arada ister istemez Yusuf'a kendinden bir şeyler katarak romantizme ve idealizme yönelmiştir. Aksi taktirde diğer köy hikâyelerinin kahramanlarında da Yusuf'un davranışlarını hatırlatan izlere rastlamak mümkün olurdu. Oysaki diğer köy hikâyeleri ve kahramanları gerçekçilik anlayışına ve realiteye alabildiğine bağlı çizilmiştir. Yalnız şurası var ki yazarın bu hikâyelerde olayların doğurduklarından son derece müteessir olduğunu ve bu tesir altında hikâyenin bütünlüğü zedelemeye çalışmadan bazı hissî paragraflara yer verdiğini kaydetmek lâzımdır.

«Sabahattin Ali Yusuf'u sırf fazileti için sevmiş ve onu bir fazilet timsâli haline getirmek için realist bir eserin içinde geniş bir eserin geniş bir idealizme kapılarak elinden geleni yapmıştır.» (Yaşar Nabi. Bir kitap Hakkında İki Tahlil. Varlık, Sayı: 93)

Sabahattin Ali'nin Anadolu insanına bakışı kısaca, belirtilen yönlerdedir. Eğer bu biraz daha geniş olarak ortaya konulmak istenseydi, yazarın bütün köy hikâyelerini buraya almak gerekirdi. Biz bu kadarla yetinerek aşağıya çeşitli hikâyelerden alınmış Anadolu insanının çeşitli davranış ve değerlerini yansıtan bir kaç paragraf alıyoruz.

«İsmail her seferden dönüşte bir 'Köroğlu' alır, eve

gidip yıkandıktan sonra onu karısına uzatır, kendisi mindere kurularak dinlerdi. Karısı Hayrıye hiç kekelemeden, hafızlar gibi başını sallayarak önce resim altlarını, sonra destanları, sonra makaleleri, haberleri, tefrika romanlarını acaip hatta biraz yanık makamla okur, bu sırada İsmail de dudaklarının kenarında müphem bir çizgi, anlasın anlamasın arada bir kahkaha atarak dinler, harp vaziyetine ait yerleri tekrarlatır, vapurda güvertede, yolculuklarda, yahut izinden dönen neferlerden dinlediği mütealâları birbirine karıştırıp anlatır:

— Gidişat iyi değil gibi Hayriye, der susardı....» (Portakal)

«Onun uzandığını farkeden karşı yataktaki, sakalını sıvazlayarak:

— Safa geldiniz, yabancısınız herhalde? diye sordu.

— Safa bulduk, Niğdelyim...

— Dimeyin! Ben de Borluyum.

— Çok güzel, kimlerdensiniz?

Hemen ahbap oluverdiler..... (Böbrek)

«Katilden veya başka ağır cürümlerden yatan kendi köylülerinin karşısında yol parası vermedikleri için hapse düşmüş olmak, onlara pek ağır geliyordu.» (Kafa Kâğıdı).

Aydın – Yarı aydın

«Yazar bize Anadolu'yu — metruk, unutulan, bilinmeyen Anadolu'yu — münevverlerimizin bir Amerikalı seyyah gözüyle görüp anlayamadığı Anadolu'yu gösteriyor..» (Vedat Günyol. S. Ali'nin Hikâyeciliği ve Romancılığı. Yücel, sayı: 103)

Tanzimat'tan itibaren Batı'ya açılan kapılarımız Cumhuriyet'ten sonra, eğitimde çağdaşlaşma gayretiyle bir kat daha açılmış, yeni kurulan Üniversite ve yüksek okullardan bir yığın genç aydın yetişmeye başlamıştır. Yeni ve genç Türkiye'yi omuzları üstünde yükseltecek aydınlar birer ikişer Anadolu'ya dağılmışlardır. Vatan siyasî anlamda bağımsızlığına kavuşmuştur, fakat yıllarca süren harblerin enkaza çevirdiği Anadolu'yu yeniden canlandıracak kadro mevcut değildir. Gerek klasik Osmanlı eğitiminden geçen aydınlar ve gerekse modern Türkiye'nin yeni üniversitelerinden yetişen aydınlar maalesef Anadolu'da bir silkiniş hareketini başlatamamışlardır. Bu, ortada olan bir durumdur. Nedenleri araştırılıp tartışılabilir. Biz burada yazarımızın Anadolu'da, şehir ve kasabalarda ayrıca büyük şehirlerimiz-

de tanıdığı aydın kesimi üzerindeki görüşlerini ve değerlendirmelerini göstermeye çalışacağız. Şurasını da önemle belirtmek gerekir ki, yazarın bize tanıttığı tipler bazen yetişmenin tersliklerinden, bazan eksikliklerinden, bazan da yetişmiş olduğu halde mücadele ve fedakârlıktan yoksun olduklarından, gerçek bir aydın olmaktan ziyade birer yarı aydın olmak durumundadırlar.

Memleketin içinde bulunduğu durumu kavrayan, bu durumun kendine yüklediği sorumluluğu bütün yönleriyle duyan yazar, girdiği aydın muhitlerde alabildiğine hayal kırıklığına uğramış bu yüzden de bu konulara değinen hikâyelerinde ülküsüz, hissiz, sorumsuz, başıboş ve avare yarı aydınları kınamıştır.

Kendi hayatında bu tip insanlar —yarı aydınlar— ile girmiş olduğu münakaşalarda taviz verici olmadığından, olması gerekeni savunan yazar bu yüzden, bu çevreler tarafından kavgacı ve geçimsiz bir tip olarak tanıtılır.

«Erkekler belki doktor, belki mühendis, belki avukat, belki muallim olmuşlardı. Fakat bunu bir fikir ihtiyacı olarak değil; iyi karnını doyurmak, iyi giyinmek, güzel karı alabilmek için yapmışlardı. Yani dimağ gibi en asil uzuvlarını, midelerine ve tenasül cihazlarına uşak olarak kullanıyorlardı. Yalnız ekmek parası düşünen ve asıl vazifelerini, tefekkür kabiliyetini tamamıyle unutarak basit birer makina haline giren bu kafalarda akıl, saf ve maddiyatın dışına çıkabilmiş akıl, artık lüzumsuz bir şeydi. Münevverlerimizde dimağların rolü kör barsağınkinden fazla değildir.» (Bir İskandal).

Bu anlayış diplomalı cahillerin iş başına getirilmesi demektir. Toplumun değerleri de bu yönde işlemiş, diplomasına bakılarak tayin ve seçme yapılmış, yetenekler araştırılmamıştır. Daha ilerisi, evlenecek kızların bile

seçecekleri eşlerin kişiliklerînden ziyade diplomalarının çeşidine baktıkları olmuştur. Maddiyatın ön plana alınması fertlerin egoizmini bir kat daha fazlalaştırmış, kazananların ihtirasları doymak bilmeyen bir iştiha ile artmıştır. Durum bu şekle bürününce; vatan, millet, doğruluk fazilet, sorumluluk gibi değerler birer fantezi dudurumuna girmiştir. Suç sayılan hareketler, herkes tarafından yapılmasından doğan saçma bir varsayımla meşrulaştırılmıştır..

«Bazı aileler kendi aralarında toplanarak gece eğlentileri yapıyorlardı. Bu toplantılarda tombala oynanıyor, dedikodu yapılıyor, bazan da ufak poker partileri çevriliyordu.....

Bu muhit şehrin en gözde muhiti, fikrî hayat itibarı ile merhamete şayandı. Bilhassa o kadınların cehaleti, küstahlığı ve benlik davası ve bilhassa o erkeklerin basitliği.» (Bir İskandal).

Taşra şehirlerinde aydın tabakanın, memur sınıfının alışılmış hayatıdır bu. Herkes işsizlikten, boşluktan, vakti nasıl geçireceğinden bahseder durur. Yüce bir gayeye yönelmiş, kendisini mesleğine adamış, bu uğurda belli bir çalışma ortamına girmiş, düşünen, sorumluluk taşıyan aydın zaten bu gurubun adamı olamaz.

«Anadolu'da işsizliğin doğurduğu yegâne iş olan dedikodu almış yürümüştü, mektep muallimi hususî muhasebe memurunu, tapucu müddeiumumîyi, mal müdürü şube reisini çekiştirir; on dakika sonra da kahvede beraberce tavla oynayıp garson kızlara takılmaktan sıkılmazlardı.» (Bir Siyah Fanila İçin).

Aslında Anadolu, problemlerini çözecek kişilere, yüzyılların aksaklıklarını giderecek aydın kafalara muhtaçtır. Yapılacak o kadar iş, o kadar meşgale vardır ki her mevkinin adamı bunları çözmek için ömrünü verse

kifayet etmez. Oysa idarede durum, formalitelerin icabı kırtasiyecilikten öteye geçememekte. Her gelen sorumlu, meselelere neşter vurmak yerine —eğer bulunduğu yeri, şöyle gevşeyip rahatlayacak bir yer olarak kabul etmiyorsa— zevahiri kurtarmak için bir şeyler yapar görünüp el altından meşrebine uygun bir yere tayin için uğraşır durur. Bu iş görme karşısında alınan tavırlar o raddeye ulaşmıştır ki bazan şaşırıp bir kaç meseleyi kurcalamaya, bir-iki derde deva olmaya kalkanlara «Yahu bu kadar meseleyi bir tek sen mi halledeceksin?» diye telkinatta bulunulur. Yani açıkça dertlerin asla halledilmiyeceğine dair sunî bir efkar-ı umumî yaratılmıştır. Bu, faydalanmasını bilenler için kurtuluşun tek yoludur. «Efendim, bizden öncekiler» diye başlayan konuşmaların sonu her zaman tatlıya bağlanmıştır. Böylece aydın sınıfın yapacağı birkaç imza atmak ve bir-iki gezide bulunmak olacaktır. Vakit alabildiğine boş geçmektedir. Çok acı bir gerçek olarak bizde —vakit geçirmek— için türlü çarelere başvurulur. Bu, boşluğun, derbederliğin zirvesidir. Ama bu boş kalmak da bir yerde tehlikeli olmaktadır. Taşra şehirlerinin kıt eğlence yerlerinde tatmin bulamayan aydınlarımız boşluktan, vakti nasıl geçireceklerinden şikâyet eder dururlar.

«Hayat ne güzel, fakat ne can sıkıcı şeydi. Gündüz daire... Hafif bir iş, bol para. Akşam üzerleri güzel bir yemek, bazen sinema... Çay, poker, sonra uyku. Bunların hepsi güzeldi fakat bütün günü dolduran bu eğlendirici işlerin içinde insanı bir boşluk hissi duymaktan kurtaramıyordu. Bir şey eksik gibiydi, işlemeyen bir yeri varmış gibiydi.» (Bir Düşman).

Toplantılarda bazan fikrî bahislere kayılarak bazı münakaşalar yapılır. Fakat bunların sonuçları ve kaliteleri alabildiğine tutarsızdır. Zaten kültür seviyeleri

ancak bir diplomanın alınmasına yetecek derecede gelişmiş bulunan aydınlarımız, çoğunlukla suya-sabuna dokunmadan şahsî menfaatlarını öngörerek konuşurlar.

«Dünyaya, millete, vatana dair muayyen ve ezberlenmiş fikirleri vardı. Ve bunların suya-sabuna dokunmamasına azamî derecede dikkat ediliyordu. Bu vatanperverlerle çatışmamız da böyle bir vesile ile oldu.. Vassaf Bey isminde muhteremce bir zat:

— Fakat ne de olsa köylü bizim efendimizdir, dedi.

Ben derhal lafa karıştım:

— Niçin?

Öteki, sualime hayret eder gibi suratıma baktı:

— Niçin mi? Bizi besleyen, bizi ve memleketi doyuran odur da ondan.

— Yalnız bir şey söyleyeceğim: Efendi diye başkasını çalıştıran ve ona hükmünü geçirene denir, çalışıp çabalayıp en sonunda elindekini bir hiç mukabilinde verenlere değil.

Herkes şaşkın şaşkın yüzüme bakıyordu.» (Bir İskandal).

O yıllarda bu kalıplaşmış görüşlere karşı çıkmak pek görülmüş, işitilmiş şey değildi. Aydın kesimi de eğitim politikasının gereğine uyarak meseleler üzerinde düşünmeyi ar saydığından böyle Sabahattin Ali gibi birinin çıkıp bu kalıplaşmış terimleri çürütmesi hayret ve kızgınlık doğuruyordu.

Bir de buna S. Ali'nin Anadolu köylüsüne gerçekçi bir biçimde bakışını eklersek ortaya Yazar - Yarı Aydın çatışması çıkar.

«Bir mühendis uzun müddet edebiyattan, bir doktor bahçesinde yetiştirdiği çiçeklerden bahsetti ve bir lise

muallimi belediyenin yeni yaptırdığı şehir planını tenkit etti. Nihayet bu ciddî bahislerden sıkılan münevverler sözü havaiyata döktüler. Ben de «bu havaiyyat» bahsi esnasında bir-iki mektep hocasının karısından boşanma dâvasını açtığını, Eczacı Nahit Bey'in bir eğlencede fena halde dayak yediğini, bazı mektep talebesinin kötü şöhretli bir kahveye devam ettiklerini ve oldukça büyük memurlardan birinin dün akşam bütün maaşını pokere verdiği için iki gecedir evine gidemediğini öğrendim. Bu laflar da bittikten sonra birkaç kişi gerine gerine esnedi, herkes yavaş yavaş şapkasını paltosunu alarak evine dağıldı.

Yaman şeydi şu bizim memleketin münevverleri vesselâm.» (Bir İskandal).

Bu şekilde düşünen ve bu şekilde yaşayan aydınlar Sabahattin Ali'ye karşı tedirgin bir bakış içerisindedirler. Çünkü onlardan gelecek her söz, her davranış, kendi pısırık ve boş dünyalarını harekete geçirecek veya suçlayıp mahkûm edecek mahiyette olacaktır. Oysa bu kişiler kıpırdamaya bile mecalleri kalmamış, düşünceleri durmuş, dünyaları durmuş insanlardır. Yazarın fikirlerine hak vermemek ellerinde değildir ama sorumluluk yüklenmekten veba misali kaçtıkları için yazarın fikirlerini beğenmez, yersiz bir korku ile bu tür mevzulara girmek istemezler. Çoğu kere de idarî mekanizmanın bozuk çarkına takılmış olduklarından, menfaatçı, riyakâr bir yol tutturup, bu ölçüde kendilerini himaye edenlerin gazabına uğramaktan, terfi edememek, gözden düşmek, pek uzak olsa dahi sürülmek, meslekten çıkarılmak endişesi taşırlar.

«Fakat bana:

— Doğru düşünüyorsun ama bunları söyleme, diyen adam âdeta namussuzluk tavsiye ediyor demektir ve bu

sersemler bunun farkında değil... Hatta bir çokları için bir fikir ve kanaat sahibi olmak yalnız lüzumsuz ve mânasız değil, aynı zamanda tehlikeli ve ayıp bir şey. Muayyen fikirleri olan, yani kendisine düşünmek için bir kafa verilmiş olduğunu unutmayan bir adama cemiyetin sükûnetine bomba koymağa gelmiş bir anarşist gözü ile bakıyorlar.» (Bir İskandal).

Anadolu'nun «yarı aydın» takımı bu durumda olduğundan yazar zaman zaman halktan dostlar edinmiş, karşılıksız verme özelliğine sahip Anadolu insanına sığınmıştır. Ne var ki Sabahattin Ali'nin de halkla organik bir bağ kurup onu içinden biriymişcesine tanıdığı söylenemez. Bu ancak halk içinden onun değerleri, onun kültürü ile yetişen ve ondan ömür boyu ayrılmayan —halk tipi aydın—ların işidir ki, devletle milletin kaynaştığı, birbirini gayet iyi anladığı devirlerde olagelmiştir. Yani bakış açımızın bize ait olduğu devirlerde. Fakat yazarın tesadüflerle tanıştığı, —Bir İskandal'daki Marangoz Fazıl gibi— halk adamlarıyla kurduğu ilişkiler bile yarı aydınlar tarafından çeşitli şekillerde mânalandırılmıştır.

«Şimdi bütün şehirdeki en iyi ahbabım, kitaplarını için dolap yaptırdığım, Marangoz Fazıl. Bizim arkadaşlar arasında tabiî bu iyi tesirler bırakmıyor. —Kendi ayarında olmayan adamlarla— düşüp kalktığım için beni ayıplıyorlar.» (Bir İskandal).

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız bu «yarı aydın» tipinin bütün dostlukları, müşterek fikirleri, karşılıklı menfaata dayanır. Menfaat uğruna en tuttukları arkadaşlarının bile ayağına sabun koymaktan çekinmezler. (Fikir Arkadaşı) adlı hikâyede böyle bir adamın görüşleri anlatılmaktadır.

«Bilhassa fikir arkadaşı olabilecek insanlara bayı-

lırım. Değil mi kardeşim, şu memlekette beş-on entellektüeliz, birbirimizi tanıyıp tutmazsak halimiz ne olur? —Şimdi menfaat dünyası, hasbî arkadaşlık yok— diyorlar ama ben bu fikirde değilim. Biz adî halk gibi düşünebilir miyiz hiç? (Fikir Arkadaşı).

Halkı adîlikle, ilkellikle, gerilikle suçlayan aydınlarımız çoğunluktadır. Buna sebep o yılların tahsil olanaklarının çok az oluşu ile okumuşların varlıklı aileler arasından çıkmış olmalarıdır. Batılılaşma ile başlayan bürokrat yaratma çabalamaları varlıklı kesimin, kendi değerlerinden uzaklaşarak dejenere olmasına sebep olmuştur. Eğitim sistemi de Batı değerleri üzerine oturtulduğundan okullardan yetişenler ister istemez Batı kafası taşıyacaklardır. O zaman halka dönmek söz konusu olamaz. Bu yüzden okumuşlar halktan gelme olsalar dahi —aslını yitirmiş haramzade— durumundan kurtulamazlar.

«Çok insan çocuktu doğrusu, pırlanta gibi bir kalbi vardı. Samimî arkadaş diye bir onu tanıdım. Ne yaparsın? İnsanlar böyle işte... Bir iftira haydi kodese... Hani hiç de kabahati yok değildi, çenesini tutamaz ileri geri konuşurdu. Kaç kere dedim: Oğlum devir o devir değil, dünyayı sen mi ıslah edeceksin? Al üç buçuk kuruş maaşını, otur bir köşede..... Biz de fikir sahibiyiz... Ben kendi nefsime ondan daha çok ileriyim... Evet bu dünya böyle yürümez, fakat her şeyin sırası var. Bak ben ağzımı açıyor muyum? İnsan karda yürüyüp izini belli etmemeli. Fakat cahil çocuk dinlemezdi ki. Hep burnunun doğrusuna giderdi. Sanki tek başına dünyanın mihverini değiştirecek.

.....Kafamdaki bir fikir uğruna kanımın son damlasına kadar akıtmazsam nâmerdim. Ama dedim ya zamanı var.

.....Ah, ah yaktı kendisini oğlan yaktı... Burası ufak yer, herşey hemen büyültülür. Sessiz sedasız bir köşeye çekilip yaşamak lâzım. Halbuki o önüne gelene çatardı. Memleket büyüklerinin hepsini darılttı... Öbürleri iki yalancı şahit bulunca bastı iftirayı... Oğlan da girdi içeri. İnanmazsın, o gün akşama kadar dolaştım. Aklıma geldikçe gözlerim yaşarıyordu. Evet ağladım...

.....Felâket hem de ne felâket... Kendi param yok ki vereyim.. Olsa, dedim ya canım feda. Fakat malûm. Biz maaş ehliyiz. Sonra gidip kimseye bir şey söyleyemezsin... Cürüm fena, insanı hemen lekeleyiverirler. Âlemin on parmağında on kara. Hapishaneye de gidip göremedim. Biliyor musun? Yüzü soğuktur şu menhus yerin. Fakat elimden gelen herşeyi yapmak isterim bu çocuk için...

Seni avukat tuttuğunu duyunca çok memnun oldum. İlk celsede yaptığın müdafaayı anlattılar. —Şey, ben o gün biraz rahatsızdım da. Kendim mahkemeye gelememiştim, arkadaşlardan tafsilâtını dinledim— yaman müdafaa yapmışsın. Hani nerdeyse bir celsede oğlanı kurtaracakmışsın. —Garson gel bakalım mezeleri değiştir—...

....İç kardeşim iç.. Vallahi şunu kederden içiyorum. Yüreğim nasıl yanıyor bilsen... On sene arasam böyle kafa dengi bir arkadaş bulamazdım, onu da talih elimden aldı. Düşünüyorum da, biz burada kafayı çekerken o taş odalarda kimbilir ne yapıyor.. Hey gidi dünya...

Ama biliyor musun? Bu belki onun için bir derstir. Bir müddet yatsa hiç de fena olmayacak. Ona böyle bir sille lâzımdı, değil mi ha!.. Ne dersin gitgide azıtıyordu.. Gene hafif atlattı. Yatsa yatsa iki sene yatar, bu da ona lâzım... Mefkûremiz namına lâzım.. İki gözüm

kardeşim sen de onu seviyorsan müdafaa etme... Ona iyilik etmek istiyorsan bırak az burnu sürtsün.. Hah, hah iki senecik yatar. Ne diye başını sallıyorsun? Avukatlık ücreti alacaksan vicdansızlık mı olur diyorsun?.. Hem kaç lira verecekti?.. Yirmibeş lira değil mi? Ben otuz lira veririm, sen yalnız onu mahkûm ettir. Görüyorsun ya hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyorum. Ne! otuz lirayı nereden mi bulacak mışım? Şey, oğlan hapse girince yeri açık kaldı tabiî.. İşlerine vekâleten ben bakıyorum, ilâveten kırk lira da ücret alacağım.

— Garson birer rakı daha!..» (Fikir Arkadaşı)

Aslında Anadolu'ya geçmek, kendini bu bin yıllık anaya hizmet için adamak «yarı aydın»ların temelden harcı değildir. Çünkü bu herşeyden evvel bir feragat ahlâkını gerektirir. Oysaki yeni kurulan üniversitelerin vermiş oldukları bilgi kapasitesi ve bakış açıları bir yana, ruh cephesini işlemek diye bir kaygıları yoktur. Mesele hep çıkarcılıktır. Fikriyat bahanedir; bilirmiş gibi görünmek, zevahiri kurtarmaktır.

S. Ali hikâyelerinde vermiş olduğu bu «yarı aydın» tiplerini kıyasıya yermekte, bazan da kendi ağızlarından iç acısı durumlarını ortaya koymaktadır. Aydınlar toplantılarında kendi kendilerini suçlamaya alışkındırlar. Bu bir çeşit boşalma, suçu kabul ederek bir nevi hafiflemedir. Kişiler bir şey yapamamanın sıkıntısını bu vesile ile ortak bir suç haline getiriyorlar ve böylece —mademki herkes suçlu, öyleyse benim suçlu olmam bir şey ifade etmez— düşüncesi ile rahatlama cihetine gidiyorlar.

«İstanbul'dan ayrılmak istemiyoruz, fakat senede kaç defa kaç kütüphaneye gideriz? Üç beş cadde ile bir o kadar kahveden başka ne biliriz? Fikir hayatı, fikir hayatı diyoruz...

En kabadayımız bile gevezelikten başka ne konuşuyor? Kahve münakaşalarıyla zihnimizi inkişaf ettirdiğimizi sanmakla pek akıllıca bir iş yaptığımıza kani değilim. Bizi buraya asıl bağlayan bir alışkanlıktır.. Biz burada maksatsız yaşamayı ve boş beyinle dolaşmayı tatlı bir meşgale haline getirmek yolunu keşfetmişiz... Hepimizi İstanbul'a bağlayan sadece bu... Burada insan, kafasını zerre kadar işletmeden mütefekkir bir kimse olduğuna inanmak ve buna başkalarını da inandırmak imkânına malik. Bu şehrin ve buradaki muhitin dayanılmaz cazibesi işte bundan ibaret..» (İçimizdeki Şeytan).

Aydınların şehir ve kasabalardaki durumları yanında, köye ve köylüye bakışları da iğneli bir anlatımla hicvedilmektedir. Önceden de belirttiğimiz üzere, o yılların aydınları umumiyetle köyden gelme olmadıklarından, gerek tahsil, gerek memuriyetleri sırasında, köyü ve köylüyü tanıma zahmetine katlanmadıklarından, Anadolu'ya çıkışlarında bir yabancı seyyah kadar halka uzak ve yabancı dururlar. Köylünün de bu aydınlara karşı çekingen ve yabancı durması Cumhuriyet'in üzerinden seneler geçmesine rağmen devlet dairelerine ayakkablarını çıkararak girmesi, tahsildar ve jandarmadan gayrısıyla karşılaşmadığından ileri gelmektedir.

«Köye gelirken uzun bir seyahate çıkıyormuş gibi ayaklarına çizme, başlarına spor kasket ve gözlerine siyah gözlük geçiren efendiler yanlarında yerli bir hükümdar azameti ile yürüyen Yakup Ağa'ya, ecnebi seyyahlar gibi ardı ardına sualler soruyorlar, bazan da birbirlerine yabancı bir dilde birşeyler söylüyorlardı. Köye dair her öğrendikleri şeyden sonra, yüzleri bir daha duymak istemişler gibi, bilgiç bir ifade almaya çalışıyor, kaşları düşünceli bir kıvrıntı ile geriliyor ve başları —tabiî tabiî, malûm— der gibi sallanıyordu.

Mevsim mart başlarıydı. Karlar erimiş, köyün yolları bazı çukur ve güngörmez yerlerde pis kokulu bir çamur yığını haline gelmişti. Dört yana koşuşan tavuklarla çocukların saçtığı çamur, efendilerin ütülü külotlarına sıçramış ve yüzlerini buruşturmuştu. Tekrar düğün evine döndüler, şimdi boşalmış olan küçük odada oturup köylerimizin medenîleşmesi çarelerini bulmaya başladılar. Fakat on dakikadan fazla duramadılar. Dedikodularına, maaş, ücret, barem meselelerine geçtiler ve biraz sonra da uyuyuverdiler.» (Yeni Dünya).

(Köpek) hikâyesinde sunî bir biçimde çobanla karşılaştırılan genç bir mühendis vardır. Bu mühendisin Anadolu insanı karşısındaki yabancılığı ve toyluğu o kadar ileridir ki, çobanla aralarında bir cümlelik dahi anlaşma olamaz. Yazar burada birbuçuk yüzyıldır yabancı okullarda Avrupa ve Amerika'da tahsil gören aydınların memlekete dönüşlerinde yüksek memurluklarda görev yapmalarına rağmen bir türlü bizim insanımızı anlayamadıklarını, çünkü ona yaban gözü ile baktıklarını, her türlü milliyetçi duygudan uzak oldukları için başka milletlerin hayatını özleyip onlara özendiklerini hatırlatıyor.

Gerçekten de son yıllarda yapılan incelemeler ortaya koymuştur ki büyük şehir konforu içinde yüksek öğrenim gören gençler, bir daha Anadolu'nun mahrumiyet bölgelerine, yardım ve sevgi bekleyen milyonla vatandaşın binlerce problemine dönmemekte, adamını bularak - ne yapıp edip büyük şehirlere tain yaptırmanın yollarını aramaktadırlar.

Bundan daha acı olarak, memleketin cılız bütçesinden ayrılan fonlarla yabancı devletlerde tahsil görenler kısa bir süre yurtta kaldıktan sonra öğrenim yaptıkları Avrupa ve Amerika'nın yolunu tutmakta, bir daha yur-

da dönmeyi istememektedirler. Burada ayrıca yabancı devletlerin, memleketimizin yetenekli aydınlarına göz dikerek onları elde ettiklerini, yurdumuzda açtıkları okulları vasıtasıyla yetişenlerin ihtisaslarını kendi memleketlerinde yaptırtıp, faydalanacakları elemanları seçerek bir —Beyin Göçü— ne sebep olduklarını söylemek gerekir.

«Bu delikanlı tahsilini kollejde ve daha sonra Amerika'da yapmış bir mühendis idi. Memlekete bir sene evvel dönmüş idi. İyi mevkili akrabalarının delâleti ile kısa zamanda bilmem hangi bankanın, bilmem ne seksiyonu şefi olmuş, dört-beşyüz lira maaşa geçmişti. Asıl mesleği ile alâkası olmayan bu vazifeden şikâyetçi değildi. Üzeri kristal masasının bir yanında duran, içini bir takım riyazî formüller, işaretler dolduran üç-dört kitap onun bir fen adamı olduğunu isbat eden ebedî şahitler gibi el sürülmeden yerlerini muhafaza ediyorlardı ve o, ne olduğunu pekiyi anlayamadığı halde hiç hatasız yaptığı bir takım kırtasiye işlerini birkaç saatte bitirince zamanını İngilizce birkaç magazini —belki üçüncü defa— gözden geçirmek sureti ile öldürüyordu.» (Köpek).

Hikâyede nişanlısı ve kayınvalidesi ile seyahat eden bu mühendis, Anadolu'nun ıssız ovalarında keçilerini otlatan bir çobanı görünce nişanlısının ısrarı üzerine arabasını durdurur.

«Genç kız omuzlarını, kollarını, gözlerini oynatarak:

— Merak ediyorum ayol, ben hiç köylü görmedim, dedi.

Yanında duran annesi başını çevirmeden:

— Ne münasebet, dedi. Ankara'da pazarlarda, yollarda görmedin mi?

– Aa!. Onlar köylü mü, amele... Hem ben böyle çobanları falan görmek isterim. Sonra yavru keçileri de okşayacağım.» (Köpek).

Daha sonra arabadan inip çobanı çağırırlar. Genç kız ve nişanlısı mühendis çobana birçok sorular sorarlar. Çoban ağır başlı tavrıyla bu sorulara yeterince cevaplamaya çalışır. Fakat gözlerini, kendisine gayet acaip gelen kayınvaldenin yüzünden ayıramaz.

«Gözlerini açmış hayretle kayınvalde hanıma bakıyordu. Boyalı sarı saçlarının sahte kıvrıntılar altında salkım salkım küpeler sarkan, gözlerinin etrafı mora, yanakları vişne çürüğüne yakın boyalarla örtülü bu kat kat gerdanlı ve dallı empirme elbiseli kadın onu birdenbire fevkalâde alâkadar etmişti. Bakıyor bakıyor ve gözlerini başka tarafa çeviremiyordu.» (Köpek).

Fakat gelgelelim çobanın bu durumu genç mühendisi sinirlendirmiştir. Aynı zamanda halkla temasın cazibesine kapılmıştır.

«Halkla, köylü ile temas cazibesi saran, daha doğrusu çobanın kendisinden emin tavrından ve ağırlığından sinirlendiği için, onu sıkıştırmak isteyen mühendis, kendisine hâkim olmaya çalışan bir eda ile, fakat aşikâr bir sitemle karşısındakine:

— Ne diye cevap vermiyorsun? dedi. Bak biz seninle nasıl alâkadar oluyoruz. Sen bizim köylü kardeşimizsin, biz de sizdeniz..

Çoban alâka ile sordu:

— Kimlerdensiniz?

Mühendis evvela anlamadı, sonra:

— Yok canım öyle değil, dedi. Biz de sizin gibi köylüyüz, aslımız köylüdür. Hepimiz biriz demek istiyorum.

Çoban, gözlerini karşısındaki üç kişinin üzerinde

bir müddet gezdirdikten sonra garip bir çekingenlikle:

— Bilemedim beyim, dedi ve tekrar valde hanımı seyre başladı.

Mühendis artık açık bir iğbirar ile:

— Nereye bakıyorsun öyle? dedi.

Hanımefendi arkadan cevap verdi:

— Nereye bakacak; gözlerini, yiyecekmiş gibi bana dikmiş bakıyor. Vahşî midir nedir? Çobanın gözleri büsbütün büyüdü. İhtiyar kadının ağzı açılınca meydana bir sürü kauçuk, porselen, altın ve birkaç tane sarı uzun diş çıkmıştı.

Mühendis elinde olmadan güldü. Çoban başını çevirerek arkasına baktı. Artık bu konuşmadan sıkıldığı anlaşılıyordu. O zaman mühendis, halka hitabetmek ve ona doğru yolu göstermek gibi içtimaî bir vazifesi olduğunu hatırlayarak söze başladı:

— Beni dinle çoban kardeş, dedi. Siz daha çok gerisiniz, dedi. Bak biz yerimizden yurdumuzdan kalkıp, sizinle konuşmak derdinizi dinlemek için buralara geliyoruz. Siz gözünüzü, kulağınızı dört açıp dinleyecek, istifade edeceğiniz yerde etrafınıza bakınıyorsunuz. Senin ihtiyaçların nedir? Sıkıntıların nedir? Bunları öğrenmek istiyorum, bana bütün kalbini açmalısın. Ben senin kardeşinim. Ha, öyle değil mi?

Çoban kıpkırmızı olmuştu. Bütün bu sözlerden bir şey anlamıyor, yalnız karşısındakini herhangi bir şekilde gücendirdiğini hissederek üzülüyordu. Mühendis tekrar lafa başladı:

— Ben mühendisim, senin için çalışıyorum, sen köylüsün benim için çalışıyorsun. Birbirimizle anlaşmazsak olur mu ya?

Daha birşeyler söylemek, uzun uzun anlatmak istiyordu. Sahiden müteessir olmuştu. Bu anda karşısında-

kiyle anlaşmak ihtiyacını duyuyordu, fakat onun anlayacağı dili pek tayin edemeyişi, hatta alelumum Türkçesinin biraz kıt oluşu, sözlerini yarıda bıraktırıyordu.

Çoban eliyle birkaç defa kısa ve red mânasına gelen işaretler yaptı ve kekeledi:

— Ben birşey demedim bey... Kötü bir şey mi yaptım ki bey?..» (Köpek).

(Komik Şehir) adlı hikâye, gezici bir tiyatro kumpanyasının Anadolu kasabalarından birinde verdiği temsil üzerine kurulmuştur. Temsil ve programları seyretmeye gelen memleket büyükleri, tek tek tahlil edilir. Fakat bu tahliller belli şahıslara münhasır olmakla birlikte, o şahıstan çok, onun temsil ettiği tipin genellemesini taşır. Yani yazar, bir kaç paragraf içinde kasabalarımızın entellektüellerini tek tek ve ölü özellikleri ile çizer. Bunlar yalnız o kasabaya değil bütün Anadolu'da o zamanlar vazifeli bulunan aydınlarımızın genel karakteristikleridir.

Bu adamlarda umumî bir ahlâk çöküntüsü, gösteriş zihniyeti, ukalâlık ve yılışıklık hâkim unsurlardır. Memleketin aydın sayılan kadrosundaki bu çöküntü nereden gelmektedir? Sabahattin Ali'nin sergileyici tutumu buna cevap vermiyor. Ama şurası var ki, asırlık aydın ihanetlerinin köklerini aydınlatmak isteyen incelemeciler, bugün de bütün korkunçluğu ile sürüp gitmekte olan aydınların bu dejenerasyonunu vakit geçirmeden incelemeli, sebeplerini ortaya koymalı, tedavi çarelerini araştırmalıdırlar. İhmale uğrayan memlekette mazlumların ahları işitilmemek isteniyorsa, herşeyden evvel, sorumluluk taşıyan ve işleri yüklenmiş görünen bu aydınlar takımının teşrih masasına yatırılması gere-

kir. Yetişmiş saydığımız insanların yetişmemişliği, hiçbir zaman özlenen nesli yetiştiremiyecektir.

«Birinci loca kaymakamın...

Bu mülkiyeden yeni çıkmış İskodralı bir gençtir... Emsalinde bulunan herşey kendisinde de var: ukalâ, kendini beğenmiş, kötücül...

Sokakta başını ileri uzatarak, bastonunu kaldırımlara sert sert vurarak bir yürüyüşü var ki...

Akıl itibarı ile herkesten üstün olduğuna kanaat etmiştir... Kazanın doktorlarıyla bile, ders anlatan bir müderris tavrıyla konuşur...

Hayatta namuslu adam tasavvur edemez; ona göre bütün kadınlar orospu, bütün erkekler buna benzer illetlerle malûl, yahut hırsızdır...

Yanında oturan da Candarma kumandanı. Kaymakamın hemşerisi... Bilseniz ne habistir.. Memlekete yeni gelen memurlara her türlü kolaylığı gösterir.. Sırf onlarla ahbap olarak, gece toplanmaları yapmak, böylece aile kadınlarıyla çeşmiçerez geçinmek için...

Büyük bir hırsı da —iki kelimeyi bir araya getiremediği halde— içtimalarda nutuk söylemektir. Her millî bayramda hükûmet meydanında masanın üstüne çıkar:

— Evet arkadaşlar... Evet... Bu memleket, evet... Diye saatlerce öter... Nedense kaymakamla pek anlaştılar.

Öteki loca müddeiumumînin. Bu da Manastır'ın Ohri kazasından bir Arnavut'tur. Domuz itlafından dolayı nasıl taktirname aldığını anlatan ziraat müdürünü dinliyor, arasıra:

Dil mi fendim?.. Şayanı ayret.. Diye kafasını sallıyordu..

Diğer localar da boş değil.

Hususî muhasebe memuru, harcırahları eksik tahakkuk ettirmekteki mahareti ile meşhurdur. Şişman göbeğini locanın kenarına dayayarak, iki polis refakatinde umumhaneden gelen sermayelere bakıyor.

Gazete müdürü yanındakilere, devlet ricaliyle nasıl içli dışlı olduğunu, mebusların çoğunu nasıl isimleriyle çağırdığını anlatmakla meşgul.

Belediye azaları arasıra koridora çıkıyor, biraz sonra bıyıklarını silip ağızlarına leblebi atarak giriyorlar.. Bu kasabanın kaçak rakıları pek enfestir..» (Komik Şehir).

Sabahattin Ali'nin aydın kesiminde gördüğü en büyük eksiklik şahsiyet noksanlığıdır. Buna sebep olarak da gerek eğitim sisteminin verdikleri ve gerekse aydın tabakanın, memleketin batılılaşma hareketleri ile getirildiği son noktalar nedeniyle, hep dışardan ithal edilmiş fikirlerle mücehhez olmasıdır. Yabancıların, bırakalım diğer konuları, bizi bizden daha iyi bildiğine kanaat getiren aydınlarımız, bütün olarak —benim— diyebileceği fikirler ortaya koyamamaktadırlar. İnceleme ve araştırmadan uzak, ilim zihniyetinden ziyade aktarma ve ezbere dayanan bilgiler ,aydınlarımızın kendi eseri değildir. Fikir ortamından öyle bir hava yaratılmıştır ki, birisi çıkıp savunduğu konuyu kendi delilleri ile isbatlamış olsa kimse metelik vermeyecektir. Batı karşısında alman aşağılık kompleksi o kadar büyüktür ki, aydınlar kendi fikirlerini bile Batı'nın düşünürlerinden birininki gibi göstermeye başlamışlardır.

«Bu adamların hepsi büyük bir tezat ve ikilik için-

de çırpınıyorlar. Hiçbiri sırtında taşıdığı ve muhafazaya mecbur olduğu mevki veya paye ile ahenk halinde yaşamıyor. Kafaları, zekâ itibarı ile olsun yarım yamalak bilgileri itibarı ile olsun, merhamete muhtaç bir halde; şahsiyetleri kırpıntı bohçası gibi, herşeyleri iğreti her vasıtaları her kanatleri iğreti... Basit bir insan, meselâ hiç okuması yazması olmayan bir köylü, bir amele, lâlettayin bir adam bunlardan çok daha mükemmel bir bütündür çünkü o adam; meselâ Hasan Ağa, Hasan Ağa olarak düşünür ve yaşar. Hükümleri, hayatın verdiği birtakım tecrübelerin neticesidir ve kendine göredir. Hasan Ağa'dan başka kimse yoktur, fakat bu efendilerin hiçbiri kendisi değildir. Fikir diye ortaya attıkları herşey; kafalarına doldurdukları, hazmedilmemiş, acayip, birbirlerine zıt bilgilerin tahrip edilmiş şekillerinden ibarettir. Meselâ Mehmet Bey'le asla Mehmet Bey olarak konuşmağa imkân bulamazsın. Siyasetten bahsedecek olsan, şu Fransız gazetelerinin veya bu diktatörün nutkunu bulursun... Müzik lafı açsan, bilmem hangi gâvurun kitabı veya hangi müslümanın makalesi ile karşılaşırsın... Beğendiği yemeği söylerken bile Mehmet Bey değildir..... Hiçbir insanı insan yapan şeyin şahsiyet olduğunu, bütün ilimlerin, bütün tecrübelerin yalnız bunu temine yaradığını anlayamamıştır... Bir insanın; bilgisi, düşünceleri, mantığı, ahlâkı, hülâsa herşeyiyle bir kül olduğunu henüz anlayan yok... Bir garson, bir kayıkçı, şahsî fikirleri olmak, gördüğü ve öğrendiği şeyleri kendine maletmek bakımından bizim bu münevverlerin hepsinden üstün ve kıymetlidir...» (İçimizdeki Şeytan).

Yazarın, memleketin aydın kesimi ile hesaplaşması bu görünüm içinde. Biz S. Ali'nin o yıllarda aydınlar hakkında söylemiş olduklarının bu günlere ışık tuttuğu-

na inanıyoruz. Şurası var ki yazarın; bulunduğu yerlerde toplum kaçkını, isyankâr sayılması ile bu takımın dışına atılmış veya kendisini onlardan uzak tutarak yaşamış olduğunu ve yazılarında hissî davranabileceğini de hesaba katmak lâzımdır. Ancak yazdıklarının, doğru sayılabilecek ve hak verilecek oranı ne kadar az olursa olsun yine de taşıdığı gerçekler çok büyüktür.

Memleketin bugünkü aydın kadrosunun bütün yönleri ile aynı şekilde sıygaya çekilmesi, yazarın otuz sene öncesinden haber vermiş olduklarının geçerliliğini ortaya koyacaktır.

Köy – Kasaba – Eşraf

Bundan önceki konularda S. Ali'nin bilhassa Anadolu insanına eğilişinde, onun çeşitli problemlerini ortaya koyarken çoğunlukla kasaba çevresi içinde kalmasına rağmen, gözlerini yer yer, köye ve köylüye çevirdiğini görmüştük. Anadolu'da çeşitli sebeplerle uzun müddet bulunan yazar, köylerimize gerçekçi bir görüşle bakmaktadır. Bu bakışında yer yer problem ortaya koyucu, yer yer çözümleyicidir. Bu arada sergileyici ve tasvirci tutumuyla gerek köyü ve gerekse köylüyü zamanın ortamı içerisinde vermektedir. Fakat Anadolu insanının kabuğunu delip geçemez. Köylünün görünen tarafını, gerçekleri çarptırmadan vermeye çalışır.

Köy genellikle yılların ihmali içerisinde unutulmuş; köylü sadece sahifelerde kalmış, adına büyük şehirlerde, kürsülerden, masalardan seslenilmiş bir durumdadır. O, yılların kıt imkânları içinde devlete, hükümete olan borcunu ödemekle birlikte, devletten kendisine yalnız tahsildar ve jandarma gönderilmektedir. Sosyal hizmetlerin ve teknik vasıtaların köylere götürülmesi söz konusu değildir. Karşımızda kendi kabuğu içinde, haber-

leşme ve ulaştırma olanaklarından mahrum, kendi yağı ile kavrulan bir köy vardır.

Memuru, âmiri, devlet dairesi, aydını, doktoru, mebusu ile idarî mekanizma, köylüye gereken değeri vermekten oldukça uzak, onu bitmez çilesi ile kapılarda bekletmektedir. Sıtmanın ,cehaletin, açlığın, bakımsızlığın kol gezdiği köyler yardım ellerini beklemektedirler. Gurbetcilik almış yürümüştür. Çeşitli vesileler ile gurbete giden köylüler, büyük şehirde, kasabalarda çeşitli dolaplarla karşılaşır; şehirli açıkgözler tarafından her adımda istismar edilip soyulmaya çalışılır. Mevsimin kurak gittiği seneler, kıtlık alır yürür. Köylüler mecburen gurbetin yolunu tutmak zorunda kalırlar.

S. Ali'nin hikâyelerinde zaman zaman olay, derinlemesine alınmadan bir veya birkaç tip ile dramatize edilir. (Ayran, Kağnı, Kamyon, Kanal. v.s)

Bazan toplu bir hareketin doğurdukları hikâye edilir. (Bir Orman Hikâyesi, Yeni Dünya, Asfalt Yol)

Ortaya konulanlar genellikle köyün toplumsal problemleridir. Toprak, su meseleleri, orman, hastalık, geçim meseleleri ile köyün ve Anadolu insanının folklör, âdet, anane ve yaşama şekilleri yerine göre belirtilir.

(Asfalt Yol) hikâyesi, başında «Bir köy öğretmeninin notları» ibaresini taşıyan bir paragrafla başlar. Bundan hikâyenin gözleme dayandığı anlaşılıyor. Hikâye bir «Yol» üzerine kurulmuştur. Genç öğretmen bir köye tayin olmuştur. «İçi tozla karışık ter kokan bir kamyonla dünyanın en bozuk yollarından birinde» ilerliyerek tayin edildiği köye yollanır.

Gideceğim köyü şoför göstermişti. Burası oturduğum yerden yarım saat kadar uzakta kül renkli bir kerpiç yığını idi. Bir kenarda ince ince yükselen yine kül

rengi birkaç kavak, orda ufacık da olsa bir su bulunduğunu anlatıyordu.» (Asfalt Yol)

Yazar köye yabancı değildir. Yavaş yavaş köye yaklaşırken, köy hakkındaki ön yargılarını sıralayıp durur.

«Kendim köylü olduğum ve bizim köylülerimizi iyi tanıdığım için, içimde yabancı bir yere gidiyorum hissi yoktu..... Git gide daha kuvvetlenen bir gübre kokusu beni daha çok buraya yaklaştırdı. Köy yaşayan, çalışan bir mahlûktur ve bu koku onun ter kokusudur. Dünyada hiçbir koku beni bu kadar sarmamış, kafamdan birbiri arkasına bu kadar çok hatıralar yuvarlayıp geçirmemiştir.» (Asfalt Yol)

Öğretmenin köyü ile karşılaşması ve talebelerin durumu hakkında öğrendikleri,memleketimizde köy öğretmenliği yapan her şahsın bileceği şeylerdir.

«Daha harmanların hepsi kaldırılmadı. Çocuklar okula falan gelmezler. Beş-on gün oturup dinlenirsin.» (Asfalt Yol).

Çocukları toplamak, dersleri yoluna koymak, pek zor olmaz. Köylüler kendi dilleri, kendi değerleri ile konuşanları anlayışla karşılarlar. Köylü pisikolojisini, köyün geleneksel moral yapısını bilmek, aydın kişi olarak ona göre davranmak, projelerin gerçekleşmesi için çalışmaları planlamak gerekmektedir. Genç öğretmen bu arada civar köyleri vilayete aynı zamanda demir yoluna bağlayan, tayininde geçip geldiği, bozuk yolun tamir edilmesi veya yeniden yapılması işini kafasına koyar ve çeşitli yerlere müteaddit defalar müracaatta bulunur.

Yazar karşımıza tuttuğunu koparmak isteyen ülkücü öğretmen tipini koyuyor. Köye, köylüye ve devlete karşı yüklendiği aydın sorumluluğunun icap ettirdiği vazifeleri yerine getirmek için direnen bir tip çiziyor. Genç

öğretmen, Maarif müdürüne üzerine vazife olmayan işlere karışıyor diye şikâyet edilmesine, sağda solda alaya alınmasına rağmen, yol işini parmağına dolar ve gereken her türlü çareye başvurur. Yolun görünümü mücadelesini körüklemektedir:

«Bu o kadar üzücü bir manzaraydı ki, tekniğin en son ifadelerinden biri olan makineyle dünyanın bu en iptidaî yolunun mücadelesini görmemek için insan gözlerini kapıyor. Bazan koşup avuçlarımla düzeltmek, orada hiç olmazsa beş on metrelik bir yeri bir yol haline koyarak kendi hisseme düşen vazifeyi yapmış olmak istiyorum.» (Asfalt Yol)

Nihayet şehri ziyarete gelen büyüklerden biri bu yoldan geçerken hayli rahatsız olmuş olacak ki, derhal yapılmasını istetmiş; bunun üzerine etekleri tutuşan vali yolu hem de asfalt olarak yaptırmıştır. Fakat yolun asfalt olarak yapılması bir takım mahzurlara sebep olur. Bu yol ne de olsa herşeyden evvel o yıllarda kağnıdan başka ulaşım aracına sahip olmayan civar köylerin kullandığı bir yoldur. Çağnıların demir tekerlekleri yolu tahrip ederler. Yolun elden gittiğini gören ilgililer kağnıların yola sokulmasını yasaklarlar. Bu arada jandarmaya epeyce iş düşer. Dar bir boğazdan geçen yol, kağnıların iki yanı sıra tekerlekleri ile açtıkları izlerden gitmelerini engeller. Bu nedenle, istasyona gidecek köylüler bu sefer dağı dolaşmaya mecbur kalırlar. Bu ise çok vakit almakta, ham toprak kayalar arasında kağnıların ilerlemesini imkânsızlaşmaktadır.

Köylü bu duruma müsebbip olarak öğretmeni bulmuştur. Ellerinden çıkan eski toprak yollarını özlemektedirler. Bu yüzden köyde öğretmen aleyhine bir hava eser. Böylece istenmeyen adam durumuna düşen genç

öğretmen, geldiği gibi yine bir akşam vakti sessizce köyü terkeder.

Hikâyenin biraz fantaziye kaçan havasına rağmen köylerin birbaşınalığı terkedilmişliği verilmiştir. Köylünün, öğretmenin bu işte suçsuz olduğunu anlayacak kadar feraset sahibi olduğunu yazarın göstermesi gerekirken, o öğretmenin hazin sonunu tercih etmiştir. Ama asıl belirlenmesi gereken idarî mekanizma-köylü ilişkileri, taşıdıkları lâkaydi içerisinde acı bir dille anlatılmıştır. S. Ali'nin bu hikâye ile «Köylü Efendimizdir» sloganının işleyişine ışık tutmak istediğini zannediyoruz. Yazar zaten önceden de belirttiğimiz gibi köye eğilirken köy insanlarının içini yansıtmaktan çok onların dışardan görülen manzaralarıyla, asıl onlara idareciler tarafından reva görülen muameleleri vermek istemiştir. Bu açıdan S. Ali'nin köy hikâyeleri daha çok aydınları ve yöneticileri sıygaya çeken niteliktedirler. Deyim haline gelen «hükümet kapısı» nın köylü gözünde almış olduğu mevki aşağıdaki satırlarda açıkça görülmektedir:

«Oğlunun acısı daha içinden çıkmamıştı. Fakat hükümet kapısına düşmek ona oğlunun ölümünden daha korkunç geliyordu.....Otuz sene evvel bir kere kasabanın pazarında köylülerden biri bir torba bulgur çaldırmış ve bunu şahit göstermişti. O zaman tam altı ay mahkemeye gidip geldiğini ve tarlaların yüzüstü kaldığını düşünüyordu.» (Kağnı)

Köyden kasabaya geçmeden evvel, Sabahattin Ali'nin kalemi ile o yılların köylüsünü tanıyalım:

«Kılıkları pek perişandı. Poturları parça parça sarkıyordu, ve çoğunun ayağında kunduraya benzeyen bir şey bile yoktu.

Sırtlarında deve tüyü çuldan, kısa ve gene parça

parça cepkenler, bunun altında solmuş, lime lime yıpranmış ve yamadan görünmez olmuş mintanlar vardı. Siperlerini sağ veya sol yanaklarının üstüne getirdikleri kasketleri yağ içindeydi ve yırtık sarı siperden koyu sarı mukavvalar fırlıyordu.» (Kafa Kâğıdı)

Kasabalarımızın üzerine yazarın görüş ve değerlendirmeleri, gerek öğretmenliği gerek çocukluğu yıllarında tanıdığı yerler dolayısıyla, gözlem mahsulüdürler. Yazar kasabaların toplumsal yapısını yakınen tanımaktadır. Bunu en çok (Kuyucaklı Yusuf) da işler. Kazanın aydın kesimi; kaymakam, savcı, muallimler, (Komiki Şehir) de geniş bir şekilde canlandırılmaktadırlar. Bu sayılanlara bir önceki «Aydın-Yarı aydın» bölümünde değinmiştik. Kasabalarımızda ayrıca üzerinde durulmaya değer olan, bir başka konu da —Eşraf—meselesidir. S. Ali bu konu üzerinde epeyce ayrıntılı bilgi vermektedir.

Osmanlı toprak düzenin yozlaşmış kalıntıları üzerinde yükselen ve devletin murakabesinin zayıfladığı yıllarda para ve nüfuz zoru ile büyük topraklara ve geniş aile kuruluşları ile devlet dairelerinde yüksek mevkilere sahibolan «Eşraf», kasabanın hâkim sınıfıdır. Mücevher, para, bağ-bahçe, arazi ile donatılmış eşraf zümresi kasabalarda ve onlara bağlı köylerde dediğini dedik kılmış, hükmünü yıllar yılı yürütmüştür. Yine bu zümre, Anadolu Hareketi ve sonrası yıllarda «Ayan» olarak hükümeti temsil makamında hatırı sayılır bir yeri olmuş, böylece sırtını sağlamlaştırmıştır.

«Çocukluğundan beri bu bitmez tükenmez dertlerden ziyade, onu hayrete düşüren başka bir şey vardı: Bu ne sonu gelmez tarla, bağ, ev, zeytinlik ve beşibiyerdeydi! Nesilden nesile değişen zamanın değirmeninde, bu servetler bir türlü bitmek bilmiyordu. Borçlar alı-

nıp verilir, tarlalar satılır veya alınırken, eskilerini aratmayan düğünlerle kızlar gelin ediliyor, akraba düğünleri için kenardan köşeden elmas köpeler, inci gerdanlıklar bulunup çıkarılıyordu.» (İçimizdeki Şeytan)

(Kuyucaklı Yusuf) un Şakir'i, bu ailelerin tipik bir ferdidir. Para ve nüfuzuna dayanarak kazada serserice-sine bir hayat yaşayan bu eşraf çocukları, vakitlerini tamamen kumar, kadın, ve çeşitli süflî zevklere hasretmişlerdir. Kasaba bunlardan yaka silkmesine rağmen eli kolu bağlı durumdadır. Yazar eserinde, bu eşraf takımının karşısına bir köy çocuğu olan Yusuf'u çıkararak yılarca bu adamlara karşı boynu bükük duran köylüyü harekete çağırır. Gerçi romanın kuruluş ve gelişmesi pek o kadar bu neticeye yönelmemişse de Yusuf'da bu karakteri görmek mümkündür. Yusuf - Şakir çatışması da bu düşünceye yardım eder.

«Şakir'in kendisine benzeyenlerden ibaret bir partisi vardı. Ne candarma, ne hükümet bunlara karışamazdı. Çünkü parayı bolca oynatırlardı. Bu grubun ekseriyetini yaşlıca hovardalar teşkil ederdi. Bunlar paralarını şurada burada yiyip bitirdikten sonra, şimdi bu hususdaki şöhret ve tecrübelerinden ve aralarına yeni katılan, daha ellerinde yiyecek paraları bulunan delikanlıların rehavetlerinden istifade edip geçiniyorlardı.....

Bunların, aileleri arasında çok şiddetli nüfuzları vardı. Hepsi şehrin eski ve itibarlı ailelerinden oldukları için bugün kibar düşkünü bile olsalar eski nüfuslarını devam ettirmek isterler, bunda bir dereceye kadar muvaffak olurlardı. Çünkü herkesin aklında hâlâ falancanın ablasının düğünündeki azamet, filanca bayramda, falancanın yaptığı muazzam eğlence yaşardı. Yaşlıca kadınlar bu düşkün eşraf konaklarından birine gittiler-

mi, orada eski âlemleri, merhum ağanın hayalini tekrar görür gibi olurlar. Ve hiçbir şeyin değişmediğini zannederlerdi. Bunların nazarında kızlara bulunacak en iyi ve münasip koca, gene bu eşraf züğürdü serseriler bu müflis ayyaşlardı. Hovardalıklarından, daha ziyade mazur gören bir teessüfle bahsederler, —biraz yaşlanınca uslanırlar, ne diyeceksin delikanlılık derlerdi.....Fakat bu delikanlıların çoğunun yaşı kırkı aşkındı. Şehrin en iyi aileleri arasında bile, bunların istedikleri zaman alamayacakları kız yoktu. Âdeta bütün eşraf aileleri arasında ezelden beri değişmez bir mukavele vardı ve buna haricî şeklin değişmesine, vaziyetin tamamen başka olmasına rağmen daima riayet ediliyordu. Bunun için bunların herhangi bir talebini reddetmek akla gelmez ve onbeş - onaltı yaşlarındaki temiz güzel kızcağızlar, bu saçı kırarmaya başlamış, manen ve maddeten çürümüş, on parasız sefihlerin kucağına atılırdı. Ekserisi pis birtakım hastalıklarla malûl olan bu heriflerin evleri bundan sonra, dışardan pek belli olamayan ve şiddetle saklanan facialar yuvası olurdu.....

Bunlar şehirdeki nüfuzlarının bir kısmını da, kendileri gibi iflas etmeyip akıllı davranarak mevkilerini sağlamlaştırmış akrabalara borçluydular. Kimisi belediye reisi kimisi fabrikatör olan bu adamlar, bu kopuk akrabaları ile pek yakından temasa gelmek istemezlerse de, evdeki kadınların tesiri ile birçok ehemniyetli vakalarda onları müdafaaya mecbur olurlardı. Çünkü ya karıları böyle bir serserinin kardeşi yahut kardeşleri böyle bir serserinin karısı idi ve aile düşünceleri, akrabalık rabıtaları bilhassa kadınlar arasında şiddetle gözetilen meselelerdi.» (Kuyucaklı Yusuf)

Kazalarının monoton hayatına renk getiren günler o kadar azdır ki, bu günlerin kasabanın her sınıftan hal-

kına olan tesirleri çok fazla olmaktadır. Yazar, «Arap Hayri» de kasabaya gelen bir tiyatro kumpanyasının temsillerine karşı halkın tepkisini ve yargılarını gözlemlere dayanarak anlatıyor. Birkaç cümle ile verilmeye çalışılan halkın davranışları her ne kadar derinlik arzetmiyorsa da, o yıllarda Anadolu kasabalarının dışarıdan gelen kurumlara karşı almış oldukları tutum, ortaya kalın çizgilerle konulmaktadır.

«Perde açıldığı zaman gazino tekmeler ve alkışlardan yıkılacak gibi sarsılıyor ve herkes kendine göre tutkunluğunu gösteriyordu. Sarhoş bir saraç çırağı ağlıyor, bir nüfuzlu zat, otelci ile hususî konuşmalara giriyor; istihkam taburunda ihtiyat zabitliği yapan bir edebiyat mualiminin gözlüğü buğulanarak başka dünyalarda dolaşıyor ve kulağından kafasına bir şurup gibi akan bu halk şarkılarına, kalbinin avuçlarını uzatıyordu.» (Arap Hayri)

«Çınarlı çeşmede su dolduran kadınlar, testilerin üstüne oturarak biri gitmeden biri gelen bu tiyatrolara beddua ettiler» (Komiki Şehir)

Kasabalarda geçim yolu genellikle erkeklerin esnaflık, ticaret, küçük memurluklar ve zanaatkârlıklarıyla, kadınların yürüttüğü bağ bahçe ve tarla işlerine dayanır. Bu, küçük toprak sahiplerinin durumudur. Eşraf ise işlerini adamları, ırgat ve ortakçıları ile yürütür. Büyük toprakları, birikmiş paraları, geniş ticarî işletmeleri ile rahat bir hayat sürerler. Kadınların büyük çoğunluğu tarla ve bahçe işleriyle yıprandıklarından; vakitlerini oturup konuşmak, kumar, içki peşinde koşmakla geçiren kocalarını tatmin edemezler. Daha doğrusu dışarlak bir yaşama sürdüren bu erkekler dişarıdan gelen yeni tiplere, özellikle orta malı kadınlara karşı fazla hassasiyet gösterirler. S. Ali'nin hikâyelerinde, düğün-

lerde bağlarda, içki âlemlerinde oynatılan, dağa kaldırılan genel kadınların dramatik serüvenlerine çokça raslanır. Kasaba erkeklerince bu kadınlar, fazla özellik arzetmiyen alışılmış tiplerdir. Bu açıdan, tiyatro kumpanyaları ile dolaşan kadınlara bir başka aç gözlülükle bakarlar. Bu yüzden, her sınıftan halk kasabaya yeni gelen bir tiyatro kumpanyasını büyük bir ilgi ile takip eder; paralı parasız herkes hanendelere, dansözlere kapılıp onlardan faydalanmaya, ucuz maceralar yaşamaya çalışır. Bu tutkuların neticesi çoğu kez kasaba ailelerinin geçimsizliğine, fakir düşmelerine, boşanma vakalarına kadar varır. Kasaba kadınları ise kocalarını, yörenin genel kadınlarındansa bu dışarıdan gelme kadınlara karşı şiddetle kıskanırlar. Buna sebeb olarak erkeklerin bazan bu kadınların peşine takılarak ailelerini terkedip gittikleri gösterilebilir. Şimdi yazarın birkaç cümle ile kumpanyaların, kasabanın çeşitli kesimlerindeki tesirlerini anlatmasına bakalım:

«Müddeiumumî mugayir-i ar ve hayâ danslara, oyunlara karşı ne gibi tedbirler alınacağını düşündü.....

Kopuklar, Kör Veysel'in meyhanesinde kafa kafaya vererek, daha yüzlerini görmedikleri kızların güzellikleri hakkında iddialar yaptılar...

Münevver gençler meydan yerindeki eczanenin önüne iskemle atıp bu heyetin -kıymet-i sanatkâranesine- dair münakaşada bulundular.....

Kırtasiyeci, dekor yapmak için mukavva alıp parasını vermeden giden öteki kumpanyayı düşünerek bir kaç küfür savurdu...» (Komiki Şehir)

Bazan da kazalarının havalarını değiştiren, büyüklerin ziyaretleridir. Böyle anlarda eşrafı, memuru, esnaf ve serbest meslek sahibi halkı bir telâştır, alır. Bu-

tün çabalar vilâyetten koparılacak, ufak da olsa bir çıkar hülyasına dayanmaktadır. Hikâyelerin birinde (Arap Hayri), bu yüzden geçimini sağlayan bir boyacı canlandırılır. Bu ayakkabı boyacısı o gün bütün kasaba halkının ayakkabılarını boyamak fırsatını ele geçirir.

«Valinin, kolordu kumandanının veya bunlara yakın mertebede başka bir devletlinin otomobili Beyşehir gölünün üst tarafından doğru, iki yanı bağlar ve ağaçlarla sarılı şoseyi toza bulayarak sökün etti mi derhal kasabayı bir telâş kaplar. Gelen ile -teşerrüf- edecek olan veya bunu ümideden ne kadar memur ve eşraf varsa, birer adam göndererek Hayri'yi çağırtırlardı.» (Arap Hayri)

Ayrıca Anadolu kasabalarına canlılık ve hareket kazandıran bayram ve Ramazan tasvirleri, kasaba hayatının o yıllardaki görünümlerine ışık tutmakta, halkın meyyal olduğu ve sürdürmekte devam ettiği geleneklerine bağlılığı belirtilmektedir.

«Bu küçük şehirlerin yeknesaklığını değiştiren nadir hadiselerden biri de bayramlardı. Hele Ramazan Bayramı bir aylık bekleyiş ve hazırlıktan sonra geldiği için o nisbette coşkun olurdu.

Çocukların çoğu Ramazan'da oruç tutar, namaz kılardı. Sahura kalkmak ayrı bir zevk, öyleye kadar uyumak ve gündüzün biraz da yapma olan bir mahmurlukla dolaşmak ayrı bir zevkti. Geceleri büyüklerle sokağa çıkıp teravihe giderler fakat çok kere sonuna kadar dayanamayarak dışarı fırlarlar ve büyüklerin yokluğundan istifade ederek kahvelerde bir-iki el yüzük oynarlardı. Teravih bittikten sonra, ellerinde iri coplarla sokaklarda küme küme dolaşırlar yahut gâvur mahallesine kavgaya giderlerdi... Bilhassa perşembe akşamları sabırsızlıkla beklenirdi. Bu gece Kadirî tekkesinde

zikir olduğu için çocuklar tekkenin etrafına dizilirler, içeri girenleri bilhassa kadınları seyreder sonra birbirini ite kaka - hünküren - dervişlere bakarlardı.» (Kuyucaklı Yusuf)

Kasabalardaki halkın bir arada görünümlerini veren birkaç cümlelik pasajları da vardır:

«Her taraftan yükselen bir gürültü âdeta kulakları sağır ediyordu. Meydanın kenarında, üzerine tente gerilmiş sergilerin altında Alanyalı ve Aksekili çerçiler; bağıra bağıra kurdelâ, sakız, kına vesaire satıyorlardı. Çocuklar, ellerindeki şişirgin düdükleri yorulmak bilmeden inatla öttürüyorlardı. Bir arabacı atların yanında, elinde kamçısı-Soğuk Tulumba'ya Cennet Ayağı'na.. Soğuk Tulumba'ya, Cennet Ayağı'na--diye müşteri topluyordu. Arabanın içi küçük çocuklarla dolmuştu. Bağırışıyorlar, konuşuyorlar ve düdük öttürüyorlardı. Bu esnada müşterisini almış bir araba - Vardaa!... - diye hızla geçiyor, içindekiler bir neşe çığlığı koparıyorlar ve:

Köşe başı meyhane
Asmadandır kapısı
Ben gözüme almışım
Onbeş sene mapusu...

diye hep bir ağızdan türkü söylüyorlardı..» (Kuyucaklı Yusuf)

Köy ve kasaba hikâyelerinde yazar, zaman zaman çeşitli vesileler icad ederek köylüyü idarî mekanizmaya karşı korumayı vazife sayar, aydınlarla yaptığı münakaşalarında zamanın köylü hakkında yaygın olan yargılarına karşı çıkarak köy ve köylü üzerine kendi görüşlerini sıralar:

«Rica ederim biraz hakikatlere bakalım. Mesalâ biz şehirliler de hükümete vergi veririz değil mi? Buna

mukabil hiç olmazsa sokağımızda bozuk bir kaldırım, yollarda sönük bir lâmba, evlerimizin ve şahsimizin selâmeti için mevcut olduğu söylenen bir zabıta vardır; çocuklarımızı hiç olmazsa boş gezmekten kurtaracak bir mektep buluyoruz. Fakat sorarım size; köylü verdiğine mukabil ne alır?

Yolunu kendi yapmağa mecburdur. Sokakları zavallı talihinden daha karanlıktır. Ve mektep, yüz köyün birinde bile yoktur. Candarma oralara asayişten ziyade vergi tahsili için gider. Kendimizi aldatmayalım, köylü mütemadiyen vermiş, buna mukabil birşey, kelimenin bütün mânasıyla hiç birşey alamamıştır. Bunları itiraf etmek belki, eğer bir parça vicdanınız varsa, yediğimiz bir lokma ekmeğin boğazımızda kalmasına sebep olacaktır ve ihtimal, vicdanımızın sedasını duymak için —köylü efendimizdir— gibi cümleler güzel bir morfindir. Fakat hiçbir cümle hakikatı değiştirmek iktidarında değildir.» (Bir İskandal).

Toplu bir ifade ile özetleyecek olursak; yazar köy, köylü, kasaba, eşraf üzerine eğilirken objektif olmak için gözlemin getirdiği değerlendirmelerden yola çıkarak, zamanın oluşturduğu hava içinde hazır yargılara katılmamakta, problemlere toplumsal gerçekçi açıdan bakarak sonuçları çıkarmaktadır. Genel olarak dağınıklık arzeden tek tek hikâyelerinin ortak yargılarını, sistem kazanmış bir görüşe götürmemekle birlikte; köylünün çeşitli problemlerini cesur bir açıkkalplilik ve derin bir içtenlikle ortaya koyması ve kamu oyuna bu meselelerin önemini aktarmak istemesi, idarî merkezleri uyarması aydın kesimi ile kesin bir hesaplaşmaya giderek - ki burası altı çizilecek bir önem arzeder - onları Anadolu'ya karşı sorumluluk yüklemeye çağırması bakımından bu hikayeler bir bütünlük kazanabilir.

Şehir

Sabahattin Ali, bütün şehir insanlarını ve büyük şehirleri anlatan bir yazar değildir. Bu alanda sadece «İçimizdeki Şeytan» romanı görülebilir. Hikâyelerinden ise —Apartman, Bahtiyar Köpek, Beyaz Bir Gemi, Dekolman, Portakal, Böbrek— büyük şehirlerin konularını taşımakla birlikte, içlerinde yer yer Anadolu'dan gelmiş tipleri de taşırlar. (İçimizdeki Şeytan) da yüksek öğrenim gençliğinin çeşitli yönleri işlenmekte, bu arada aydın tabakanın seçkinleri konu edilmektedir. Ayrıca Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşmiş ailelerin yeni muhitlerindeki ikili yaşamaları söz konusu edilir. Büyük şehrin küçük adamları, henüz hikâye dünyamıza girmemiştir. Bu konu, daha sonraları Orhan Kemal tarafından enine boyuna işlenecektir. S. Ali, (Portakal) ve (Arabalar Beş Kuruşa) hikâyelerinde yüzlek bir biçimde olmakla birlikte, bu küçük adamlara eğilmekte asıl amaçladığı şey birtakım aksaklıkların, dalaverelerin, gayri meşru kazanç yollarının gösterilmesidir.

Yazar şehirlerin havasından sıkılmaktadır. Çünkü adım başına riya, dolandırıcılık almış yürümüştür. Ay-

dını cahili, memuru âmiri, esnafı ile büyük şehir âdeta kirli bir çukurdur. Burada her şey insanı fenalığa, aldatmacaya götürmektedir. Bütün insanlar birbirlerine tuzak hazırlamakla meşgul! idarî mekanizmadan tutun, her müessesede ihtiras, egoizm, zengin olma hırsı hâkimdir. Bütün bunların üzerinde yazarın büyük şehirlerden tiksinmesine sebep; bu şehirlerin varlığına, özüne yapışmış, onu ahtapot kollarıyla sarmış «Sunîliktir». İnsanlarda, caddelerde, yapılarda, davranışlarda hep bu yapmacık hava hakimdir. Bir gerçek dost, bir saf gönül, bir temiz hava, insanın içini dolduran riyasız bir gülümseme göremezsiniz. Bu yüzden dağlara çıkmak, oraların serin yeli, bozulmamış tabiî görünümü, sağlığını muhafaza eden insanlarıyla beraber olmak yazarın başlıca özlemidir.

«Şehirler bana bir tuzak
İnsan sohbetleri yasak
Uzak olun benden uzak
Benim meskenim dağlardır.» (Dağlar)

«Bilhassa o zamana kadar görmediği garip mahlûklar gibi bakıyordu. Sunî boyalı ve sunî kıvırcık saçlarını bir taraftan bir tarafa fırlatmak için başlarını sunî şekilde hızla çeviren, sunî kırmızı dudaklarını büzerek enteresan olmak ve üçüncü sınıf filim yıldızlarına benzemek isteyen, buna rağmen ne kadar biçare olduklarını tesadüfen rol yapmadıkları her anda derhal görünüveren bu kızcağızlara karşı içimde samimî bir tecessüs duyuyordum... Peri isminde bir kız vardı... İsmi sahiden Peri miydi? Perihandan mı çevrilmişti? Yoksa büsbütün başka bir şey miydi? Macide bunları bilmiyordu... Cebinden çantayı çıkarışı kendi hareketi değildi; pas-

tayı ağzına götürüşü, bir erkeğe lâkayd olmak isteyerek el uzatışı, gülmek isteyişi hep kendine yabancı hareketler, uzun zaman çalışıldığı halde bir türlü benimsenememiş iğreti tavırlardı..» (İçimizdeki Şeytan).

Yazara göre şehirlerin bu sunî havası, bütün kişilere etki ederek onların benliklerine girip dejenere olmalarına sebep oluyor. Medenîleşmenin ve teknik imkânların doğurdukları, şehir insanlarını bir takım kaideler içinde davranmaya zorluyor. Ayrıca çağdaş uygarlık seviyesine erişmek için girdiğimiz batılaşma çabaları; bilhassa büyük şehirlerin elit tabakalarında, eski Osmanlı nezaketinin yerine Avrupalı burjuva terbiyesini koymaya çalıştığı için, Tanzimat'tan beri büyük şehir insanlarının elit tabakasını ikili yaşamaya ve davranış yozlaşmasına sürüklemiştir. Sonradan görmelerin para zoru ile tutturmaya çalıştıkları sosyetik yaşam ise, ikinci elden taklit olduğu için iyicene kağşamıştır. S. Ali'nin hikâyelerinde bu insanlar Anadolu köylüsü ile karşılaştırılarak davranış, duyuş ve değerlendiriş çelişikliği başarılı bir biçimde ortaya konmuştur.

«Buraya gelenlerin çoğu ondörtle yirmibeş yaşları arasında genç insanlardı.. Bir balodan yeni fırlamış gibi erkekler..... mühim miktarını terzilere borçlu oldukları geniş omuzlarından kâh birini kâh ötekini ileri sürüp, mutlak surette hiçlik ve zavallılık ifade eden fakat süzgün olmağa da ayrıca çalışan bakışlarla bu çocuk denecek yaşta boyanmaya ve nefsini arzetmeye başlayan kızlara sokuluyorlar ve bağıra bağıra konuşuyorlardı.» (İçimizdeki Şeytan).

Yüksek öğrenim gençliği arasında yapılan gözlemlere dayanarak verilen değerlendirmelere göz atacak olursak, yetişen nesilden umut kesmemek elde değildir! idealsiz, sorumsuz, dejenere, asalak bir görünüm içinde-

dirler.. Bağlı bulundukları değerler çoğu kez, fikirden ziyade kaba kuvvete dayanmaktadır.

«Ekseriya ciklet çiğneyen ve bunu dilleri ile avurtlarından öbürüne naklederken ağızlarına korkunç şekiller vermeyi pek cazip bulan delikanlıları daha az merak vericiydiler..... Vücutlarının iriliğine göre kendi aralarında itibarları azalıyor veya çoğalıyor ve ekseriya küçük olanlar irilere, yaşa filan bakmayarak —ağabey— diye hitabediyordu. Bu iriler, genç kızları hâkim bir bakışla hemen cezbetmeyi muvafık buldukları halde sıskalar, avaz avaz bağırarak konuşmayı ve el şakaları yaparak kahkahalar savurmayı daha alâka verici bir hareket sayıyorlardı..... Konservatuardaki kızlar ne olursa olsun bir işle uğraşıyorlardı; yalan yanlış, severek veya laf olsun diye kendilerini bir sanata bağlamışlardı. Orta mektepteki arkadaşları ise son derece hiçti... Fakat burada gördükleri... Bunlar hiçten daha ileri, daha müthiş, daha fazlaydılar.» (İçimizdeki Şeytan).

Geleceğin aydınları olarak bu gençler, memleketin ihtiyacı olan kadroyu teşkil edecek, milletin kaderinde en büyük rolü oynayacaklardır. O yıllardaki aydın ihtiyacı bu günlere nazaran çok fazladır. Fakat yetişenlerin değer hükümleri çoğunlukla kaytarmacılıktan, şahsî çıkardan yanadır. Yazar, gençleri bu tutumlarından dolayı kıyasıya yerer:

«Azizim, diye sormuştu: Sen tıbbiyeyi bitirince ne yapacaksın? Köye mi gideceksin? Öteki birden boş bulunarak:

— Ne münasebet, dedi. Sonra pek ustaca olmıyan bir ricat yaptı:

— Mamafih icap ederse giderim.

— İcap etmesi nedir? Nasıl icap eder? Köyün dok-

tora ihtiyacı var. Sen gitmek istersen kim mâni olabilir? Ne bekliyeceksin?

Çocuğun cevap vermeye hazırlandığını görünce devam etti:

Hiç bir şey söyleme iki gözüm, itirazlarını senden evvel ben sayayım. Köylere gitmeden evvel birçok şehrimize bile doktor lâzım. Köylere vesait noksanı yüzünden kâfi derecede faydalı olamayız... Bu kadar tahsili ve yurdun bize tecelli eden emeğini mahdut bir mıntıkada ziyan edemeyiz değil mi? Peki ben size hak veriyorum, öyleyse ne diye feragat makaleleri, köylüye destanlar yazıp duruyorsunuz? Bak ben sana senin ne istediğini sayayım. Evvelâ bütün muvaffakıyetinin başı olarak büyük bir iltimas arayacaksın. İtiraz etme. Bal gibi arayacaksın. Eğer son sınıflara yaklaşmışsan aramaya başlamışsındır bile. Ondan sonra memleketin gözönünde bir yerine tayin olunmak, ihtisas yapmak imkânlarını elde etmek, sonra para kazanmak, bol bol, avuç avuç, çılgınlar gibi kazanmak, sonra güzel bir karı almak..... Kafaca anlaşacağın, ruhu ruhuna uygun bir karı değil, herkes gördüğü zaman —aman bakın falancanın ne enfes karısı var— desin yeter. Yalnız bu noktada idealistsiniz ve maddî menfaatler ve rahatlar haricinde yegâne manevî zevkiniz budur. Güzel karı alıp herkese parmak ısırtmak, sonra otomobil, apartman, daha sonra göbek, poker vesaire.. Yarın yaşlanınca eşe dosta —Gençliğimizde çok idealisttik ama, hayat insanı değiştiriyor. Şimdi realist olduk.... Ah o ateşli günler— diyebilmek için mi? Bu kısa gevezelik devrine sırtınızı vererek bundan sonraki hayatınızın kepaze ve boş mahiyetini mazur göstereceğinizi mi ümid ediyorsunuz?» (İçimizdeki Şeytan).

Bu; dedikodu muhitlerinin, öğrenci kahvelerinin, lo-

kallerinin, toplantılarının durumudur. İçtenlikle söylenmiş bu sözler aydın kesiminin kuşaktan kuşağa değişmeyen anatomisidir. Senelerden beri olumlu bir ruh kazanamayan, eni-sonu maddî çıkarların kucağına düşerek temelsiz şahsiyetlerini tatmin cihetine gitmek isteyen aydınlarımızın kronikleşmiş macerasıdır, bu.

Daha Namık Kemal devrinde ortaya atılıp «Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten» bir türlü sahibini bulamayan feragat ve fedakârlık teraneleri bir asırdan beri sürüp gelmekte, fakat bir türlü tatbikatını gösterememektedir. S. Ali bu satırlarla belki de en köklü yaramıza el atmıştır. Hükümet buhranlarından geçerek rejim buhranına kadar dayanan problemler zinciri çözüm bekliyorsa işe öncelikle aydın ahlâkı ve aydın sorumluluğundan başlamak gerekiyor. Aydınlarımız içlerinde, ezici bir çoğunlukla ideal olarak «arabalı, apartmanlı büyük şehir yaşamı» nı besliyorlar.

S. Ali'nin şehir tiplerini ve şehir problemlerini yansıtan hikâyeleri azdır, demiştik. Fakat Anadolu kasabalarının Anadolu'nun küçük şehirleri ile aynı nüfus ve yapıya sahibolduğu yıllarda yazarın, bu şehir ve kasabaların hayatından aldığı bazı meseleleri de belirttiğini görüyoruz. Bunlardan birisi evlenme olayıdır.

Toplumumuzda evlenme geleneklere bağlıdır. Genellikle köy, kasaba ve sosyal haraketlilik kazanmamış şehirlerimizde, görücü usulü evlenme halen devam etmektedir. Bu arada kadın erkek münasebetleri yine geniş anlamda dinin ve geleneklerin etkisindedir.

Devrimlerden sonra sosyal hayatımıza karışan kadın, erkekle eşit muameleye tâbi tutulmasından bu yana, oturmuş olmamakla beraber kadın erkek münasebetleri başka bir biçim kazanmıştır. Artık evlenecek erkek ve kızlar birbirlerini tanıyarak evlenme cihetini

seçmektedirler. Fakat bu nereye kadar böyledir? Bilhassa küçük Anadolu şehirlerinde bu ne kadar mümkündür? Kadın-erkek tanışmalarına ortam teşkil edecek yerler ve olaylar sayılacak kadar azdır. İnsanımızı yaratan değerler bu yakınlaşmaya ne derecede izin vermektedir? S. Ali bütün bu noktaları gözönünde tutmakla işe girişiyor. Evlenmelerde göz önünde tutulan şartları bir bir sıralıyor. Ebeveynler daha ziyade ticarî bir anlam taşıyan evlenmelerden yanadır. Damat adaylarının önde gelen meziyetleri mevki ve paralarıdır. Eksik bir eğitimin bozuk kalıplarından çıkan genç kızlar ise, alabildiğine gösteriş düşkünü, ve manevî değer yoksunudurlar. Anadolu şehirlerinin memur hanımlarına mahsus toplantı günleri, esnaf ailelerinin gezintileri, kadın değerleri hakkında en müsbet gözlemleri vermektedir. Yapmacık baloların, göstermelik çay ve kokteyllerin havası alabildiğine sunî ve tutarsızdır. Bu ortamda yetişen genç kızlar evlenecekleri erkeklerde ruhî yakınlaşmadan ziyade, diğer kadınlara karşı gösteriş yapmak olanakları ararlar. Erkekler ise görücü usulünde evlenmeyi reddettikleri takdirde, daha çok tesadüflerin hazırladığı ortamlarla yakınlaşma olanağı yakalamak ve bu yoldan eşlerini seçmek yönüne saparlar. Bir müddet arama devresi geçer. Tek tük ele geçen fırsatlarda aranılan ölçülerde kız bulunamadığı taktirde gerek yaş ilerlemesi ve gerekse evlenmeye olan yatkınlıktan dolayı, sıradan bir evlilik kurarlar. Anlaşabildiği bir kızla tanışıp evlenen, mutlu bir aile hayatı kuran erkek bu şehirlerde yok gibidir.

«Bizim küçük Anadolu şehirlerimizde bu müzmin evlenme hastalığı daima hüküm sürmektedir. En kuvvetliler bile, bir-iki sene dayanabildikten sonra, bu anlamsız mikroptan yakalarını kurtaramazlar ve kör gibi,

önlerine ilk çıkanla evlenirler. Tabiî ki bu evlenmede herhangi bir müşterek hayattan ziyade erkek için evde bir kadın bulunması, kız içinse —münasipçe bir kısmet varken kaçırılmaması— düşünülmüştür. Bu izdivaç mikrobu evlendikten sonra faaliyete başlar. Evvelce bir takım emelleri olan; yükselmek, kendini göstermek, eser vermek isteyen adamlara bir kalenderlik, bir lâkaytlık gelir. Evde meram anlatmaya asla imkânı olmayan; seviyesi, ahlâk telâkkisi ve itiyatları büsbütün ayrı bir mahlûkla daimî bir beraberlik insanı dış hayatta da bedbin yapar. Ve bütün insanlardan şüpheye düşürür. Evlendikten sonra bir adamın bütün gayesi ve istikbal düşüncesi, bir kere içine girmiş bulunduğu ve şimdi mukadder telakki ettiği bu belâyı ses çıkarmadan ve dosta düşmana belli etmeden sürükleyip götürmek, onda herkes tarafından söylenen fakat kimse tarafından bulunmayan meziyetler ve saadetler araştırmaktır.» (Kuyucaklı Yusuf).

Evlenme çağına kadar kız ve erkeklerin dış görünüşleri ve mevki durumları göz önünde bulundurulduğu halde, kapalı bir muhit içinde yetişen gençlerin kafalarının içiyle meşgul olmak ne ananın ne de babanın aklına gelir.

Geç saatlere kadar kahve ve gazinolarda vakit öldürmeyi alışkanlık haline getiren erkekler için, eve dönüşlerinde ağızlarını açmayan —beyaz, tombul ve güzel— kadınlar birebirdir. Kadınlar ise, bütün gün dedikodu ve gösteriş peşinde koşmak için kocalarının ilgisizliğini nimetten sayar. Müşterek konular bu açıdan azaldıkça azalır.

(Hakkımızı Yedirmeyiz) şehirlerin resmî müesseselerinde dönen dolapları anlatan bir hikâyedir. Kap-

kaç esasına oturtulan devlet müesseselerinin acıklı durumunu anlatmakta, vurgunlarla, kitabına uydurulan işleri ortaya koymaktadır. Hikâyenin enteresan tipi, bir hastahanenin anbarına bakan Hacı Lütfi Bey'dir. «Bir-elli boyunda, altmışlık, kırçılsakallı adam. Hacı Lütfü bey diyorlar. Tam dört defa Hacca gitmiş. Tanımadığı yok. Vekiller, mebuslar hep dostu.» (Hakkımızı Yedirmeyiz).

Anbar kâtipliğine getirilen hikâye kahramanı genç, hacının çevirdiği dolapları anlayınca kendi payına düşeni ister. Vaziyetin anlaşılacağını kestiren Lütfi Bey, gençle anlaşır, durumu beraberce idare etmeye başlarlar.

«Hacı Bey bana bir kerre açıldıktan sonra anbar işini ortaklaşa idare yapmaya başladık. Aman iki gözüm, tasavvur edemezsin, herif ne kurt! Dünyanın müfettiş leri gelse dalgasını çakamazlar. Defterler tamam, tartılar tamam, kayıtlar noksansız. Herif, müfettişler Hamburg usulü bilmezler diye, defterleri Hamburg usulü tutuyor. Gel de işin içinden çık. Ayda birkaç yüz yalnız benim payıma düşmeye başladı. Onun vurduğu hesapsız... Belki beni de aşar. Çünkü yalnız anbarlardan değil, her işten para çıkarmasını biliyor. Hiç yoktan inşaat icadeder; Vekâletteki ahbaplarına yazar çizer, muhakkak tahsisat koparır. Doktora gider: Aman Beyefendi der, sizin bu odaya büyük bir dolap lâzım... Şu köşe pek boş.. Derhal yaptıralım... Ben tahsisatı getirtirim... Hem de getirtir azizim, getirtir. Ondan sonra vurur avantayı.. Düşün yahu! İki senede dört defa hastanenin otomobilini boyattı. Üç ayda bir badana... Karyola tamiri..» (Hakkımızı Yedirmeyiz).

(Dekolman), bir büyük zatın ameliyat gerektiren göz hastalığı üzerine kurulmuş bir hikâyedir. Burada

doktorlar arasındaki mevki, göze girme, yabancı doktorlara karşı takınılan tavırlar gözönüne serilir. Fakat asıl belirtilmek istenen nokta aydınlarımız arasındaki oturmamış, yozlaşmış, çığırından çıkmış ilim zihniyetidir.

Büyük zatı ameliyat edecek olan bir yahudi doktordur. Bizim doktorlar bunu kendilerinin de yapacaklarını ve hatta yahudi doktorun bilemeyeceği ayrıntıları yakalamış olduklarını savunurlar. Dayandıkları, yabancı bir tıp dergisinde son okudukları makaledir. Hikâyenin sonuna doğru makalenin yazarının yahudi doktor olduğu meydana çıkar. (Dekolman), ilim adamlarımızın düştüğü gülünç durumun hikâyesidir. Bir bakıma üniversitelerimizin içyüzü.

Konusu şehirlerde geçen bir başka hikâye de (Mehtaplı Bir Gece) dir. Hikâyenin çatısını, kalabalık arasında kaybolmuş bir hastanın dramı teşkil eder. Düşkünlere yardım zihniyetini çoktan boşlamış bulunan şehirli ihtirasların, tüketim ihtiyaçlarının pençesinde kıvrandığı için, düşenlere yardım elini uzatmaya imkân ve vakit bulamaz. Hastahaneler, iş yerleri, polis, akrabalık müessesesi dahil hiç bir kuruluş insanseverlik ile kuşanmış değildir. Kaba çizgilerle verilen bu hükmün altında, insanlarımıza hamiyetini kaybettiren büyük şehir hayatının maddî ihtiyaçlarının ahtapot kolları yatmaktadır. Hikâyenin kahramanı sonunda bir düşük kadın tarafından yardım görür. Yazarın bu tip kadınlara karşı duyduğu merhamet ve saygı bu hikâyede açıkca belli olmaktadır. Hikâyenin bir başka cephesi de büyük şehirlerin korkunç kalabalığı arasında dayanışmayı becerenlerin yine en çok yardıma muhtaçlar arasında vukubulduğu gerçeğidir.

Kasaba ve Köy bahsinden sonra ayrı bir bölüm olarak buraya aldığımız «Şehir» bölümünü buraya almak-

tan dileğimiz, S. Ali'nin eserlerinin ağırlık merkezinin tayininde bir kıyaslama olanağı yaratmaktır. Biz S. Ali'yi, Anadolu'ya gerçekçi açıdan ilk eğilen ve özellikle Anadolu insanı ile köy sorunlarına o zamanlar fazlaca yer veren bir hikâyeci olarak aldığımızdan köy ve köylü üzerinde çokca durmayı yeğ tutmuştuk. Fakat Sabahattin Ali'nin bütünlüğü göz önünde tutularak yazarın şehir hakkındaki hikâyeleri de ihmale gelmemelidir. Her ne kadar derinlemesine işlenmemiş konular olsa dahi, hastahane, gençlik, aydınlar, vurgun düzeni, evlilik... v.s. gibi konular zaman zaman vurucu bir biçimde işlenmiştir.

Ayrıca Sabahattin Ali'nin konusu şehirlerde geçen (İçimizdeki Şeytan) ve (Kürk Mantolu Madonna) adlarıyla iki romanı vardır. Bu romanlar kişisel problemler kadar, şehirlerin doğurduğu problemlere de işaret ederler. Ne var ki yazarın hikâyeciliğinin yanında romancılığı neyse, köy konularının işlenişi ve başarısı yanında şehir meseleleri ve bunların ortaya konuşu da odur. Devede kulak misali...

Hükümet

S. Ali üzerine yaptığımız bu incelemede esas olarak gözönüne aldığımız noktanın, eserleri olduğunu daha önce belirtmiş ve vardığımız yargıların büyük çoğunluğunun, objektif kalmak endişesi ile eserlerden alınan pasajlara dayandığını söylemiştik.

Bu eserler büyük bir kısmıyla toplumsal gerçekçilik yolunda yapılan sosyal tenkit özelliği gösterdiği için, yapılan eleştirilerin bir ucu da devrin idarî mekanizmasına dayanmaktadır. Hükûmetten başlayarak bütün müesseselere yayılan ve idareci kadroya yönelen eleştirilen hikâyelerin tümünü kapsamaktadır.

Ayrıca yazarın eserleri dışında bizzat adliye ile karşı karşıya geldiği, hapse düştüğü, takibata uğradığı, gazete ve yayın yoluyla çeşitli siyasî mücadelelere giriştiği; öldürülmesinden sonraki duruşmaların, büyük ölçüde kamu oyunu günlerce meşgul ettiği bilinmektedir. Bu bahisleri konu edinen bir kitap, Kasım 1968'de yayımlanmıştır: (Sabahattin Ali Dosyası. Kemal Sülker. Ant Yayınları.)

Çalışmamızın genel havası içinde şimdiye kadar olduğu gibi, bu bölümde de yazarın hükümet ve onun

çeşitli kuruluşlarına karşı takındığı tavırlara ve yöneltiği eleştirilere eğileceğiz.

Eleştirilerin kökü, memlekette iktidara sahip olanların. Anadolu'ya ve Anadolu insanına karşı yabancı, tutarsız ve çıkar zihniyetiyle bakmalarına dayanır. Kuruluşların başlarında bulunanlar, devlet tarafından yürütülen çeşitli politikaların âleti olmaktadırlar. Bunun gereği olarak da hareket ve tutumları; sosyal adalet, hak, sevgi ve anlayış yerine, baskı ve çıkar taraftarıdırlar. Kuvveti elinde bulunduranların iş birliği sonucu ezilen, horlanan, anlaşılmayan ve dertlerine gerçekten eğilinmeyen halk mağdur olmaktadır. Yazar bütün hikâyelerinde halkın, köylünün, yardıma ve anlayışa muhtaçların yanındadır.

«Bu hikâyeler konularını, tek parti devrinde Anadolu'daki devlet zulmü, merkeziyetçi bürokrasi felâketi, jandarma baskısı, mütegallibe baskısı ve bu mütegallibenin buyruğuna giren devlet örgütü çevresinden alırlar. —Bir Firar, Candarma Bekir, Kanal— hikâyeleri ise destansı bir hava içinde oluşur: Bu hikâyeler basit zabıta olayı gibidirler ama Sabahattin Ali'nin Anadolu İnsanına ve toplumuna özgü bu dertleri içten duyuşu —sanki muğber oluşun— yazısına yansıması yazar yeteneğinin büyüklüğüdür.» (Demir Özlü. Yeni Dergi, sayı: 16. Sabahattin Ali'nin Kitapları).

Bazı hikâyelerinde çeşitli tipler ve bunların meseleleriyle, bazılarında ise bizzat kendi ve kendi meseleleriyle devleti eleştirir.

(Bir Konferans) hikâyesinde, yeni açılan bir yatılı okulun açış merasiminde köylülerle yüz yüze gelen yetkililerin yabancılıkları ve tutarsızlıkları anlatılır.

«Gelenler birbiri arkasından birçok nutuklar verdiler, atılan dev adımlardan, köylerin nurlanmasından

bahsettiler ve alkışlandılar. Sıra okulun gezilmesine geldi. Misafirler henüz badana kokan okulun içini gezdiler. Maarif müdürü, davetlilere binanın şurasında burasında görülen sıva dökükleri ve çatlaklar hakkında izahat verdi. Henüz katî tesellümün yapılmadığını, bütün kusurların müteahhide tamir ettirilmesine çalışıldığını söyledi:

— Efendim, diyordu. Nafıa mühendislerine meram anlatamıyoruz. Bakın koridorlara döşenen parkeler daha okul açılmadan yerinden oynamaya başladı. Kontrola gelen mühendisler, amele fazla gezindiği için böyle olmuştur, müteahhidin kabahatı yoktur diye rapor verdiler... Yazın talebe bunların üzerinden uçarak gidecek değil ya, onlar da gezinecek, koşacak... Bu müteahhitlerle başa çıkamıyoruz efendim.» (Bir Konferans).

Misafirlerin arasında yabancı memleketlerde —Köycülük— tahsil etmiş olanlar vardır. Bunlar fırsattan istifade köylü ile hemhal olmaya kalkışırlarsa da beceremezler. Konuşanlar köylüyü anlayışsızlıkla suçlar. Köylüler içlerinden —Bu adamlar bukadar ipe sapa gelmez şeyleri neden soruyorlar— diye sıkılırlar. Nihayet bir —iktisatçı— köylüye —Kooperatifçilik— hakkında bir konferans çekmeyi teklif eder. Diğerleri bunu memnuniyetle karşılar, fakat asıl dinleyici olan köylünün mütalâası alınmaz. Konferansçı uzun uzun anlatır. Laf arasında ikidebir köylülere —Anladınız mı, anlıyor musunuz?..— nevinden sorular sorar. Köylüler —anladık— makamından başlarını sallayarak, —Evet— derler. Sonunda misafirler, köylüyü irşad ettiklerine kani olarak memnun ve mütebessim köyü terkederler.

Yazar, geride kalan köylüler içine eski bir köy öğretmeni yerleştirmiştir. Ömrünü köylerde geçirmiş olan bu öğretmen, köylünün söylenenlerden hiçbir şey an-

lamadığını farketmiştir. Hepsine birden hitabederek: «Ülen anladınız mı o efendinin dediklerini?» diye sorar. Çünkü kendisi dahil, köylüler arasında bulunan bir nahiye müdürü de söylenenlerden bir şey anlamamıştır. Köylüler: «Ne yapalım işte dinledik...» Diye cevap verirler. Bu sefer eski öğretmen: «Peki niçin, anlamadık demediniz? diye sorar. Köylülerin verdikleri cevap enteresandır:

«Aman Beyim, anlamadık diyelim de bir daha baştan mı anlatsın?» (Bir Konferans).

Bu hikâye Anadolu insanının kendi kendisini aldatma cihetine gitmediğini ve asla anlayamayacağı bir mesele üzerinde durmayı boş saydığını özetler. Devletin yürütme organları ise onları tanımak için gereken tatbikat ve ihtisas çabalarının vereceği sıkıntılara yanaşmadıklarından her adımda yabancılaşmaya mahkûmdurlar. Bu açıdan, yapılan işler göstermelik olup devletin kendi kendisini aldatmasından öteye geçemez.

Yüzyılların beslediği rüşvet ve kayırma sistemi halen yürürlüktedir. Devletin yukarı kademelerini işgal edenler, kendi yakınlarına çıkar karşılığı yardım etmektedirler. Her iş —adamını bulmak— siyaseti ile hallolunur. (Kuyucaklı Yusuf) da mütegallibe ile devlet dairelerinin bu tür ilişkilerine sık sık raslanır.

«Geceleri evine bırakıyordu. Güya gizli olarak verilen bu müsaadeyi kaymakam, müddeiumumî ve Ceza reisine kadar herkes biliyordu. Çünkü başka türlü olmasına imkân yoktu. Böyle gelmiş böyle gidiyor ve kasabanın başında bulunanların aklı bile, hürriyete ve onun getirdiği müsavat fikrine rağmen fabrikatör Hilmi Bey'in oğlunun sahiden hapsedilebileceğini kabul etmiyordu.

Hapisane ancak serseriler, köylüler ve aşağı tabaka-

dan insanlar içindi. Bir Hilmi Bey'in oğlu adam öldürse bile onlarla bir tutulamazdı. Değil öyle mahkûm olacağı şüpheli kimseler, onbeş seneye mahkûm edilmiş eşrafzadeler bile cürümlerinin cezasını çoğu kere yarı yarıya evlerinde çekiyorlardı.» (Kuyucaklı Yusuf).

Bu ortamda dayanak meselesi başlı başına bir konudur. Dayanaksız kişiler bir çıkar kaynağı olamadıklarından jandarma zulmü altında inlemektedirler. —Candarma Bekir, Bir Firar— gibi hikâyelerde bu konu üzerinde durulur.

«İdris, ayaklarına basamayacak halde idi. Candarmalar çok döğmüşlerdi... Bayram namazında İmamköy Camii'ni bastığı ve orada namaz kılanları soyduğunu en nihayet itiraf etmişti.

Halbuki böyle birşeyden haberi bile yoktu. Ne çare... Dayak bu.. Her şeyi söyletir. (Bir Firar).

Halkın nazarında devlet dairelerinin tutumu «Bugün git, yarın gel» veciz ifadesi ile ortaya konmuştur. Bunun nedeni keyfî idare, sorumsuzluk ve adamına göre muameledir. Üç sınıflı eğitmen okullarından diplomalı okur yazarların müdürlük mevkilerini doldurduğu o devirlerde, korkunç bir memur oligarşisi hüküm sürmektedir. Halk hükümet ile karşılaşmadan çekinmekte, devlet dairelerine işlerinin düşmesinden vebadan kaçarcasına ürkmektedir. Çünkü rüşvetsiz ve adamsız iş görmek mümkün değildir. Aksi takdirde:

«Rahmi coştu... Çıldıracaktı... Bağırdı:

— Peki ama siz bu memleketin inzibatını temine memur değil misiniz? Herkes canını ve namusunu size emanet etmedi mi? Mesul olacağınızı düşünemez misiniz? Bu yaptığınızın korkaklık olduğunu düşünemez misiniz?

— Posta...

Bir nefer girdi.

— At şunu dışarı...» (Komiki Şehir).

(Kafa Kâğıdı) adlı hikâyede, yol parası vermediğinden dolayı hapse düşmüş seksenlik bir ihtiyarın macerası anlatılmaktadır.

«— Kaç yaşındasın?

— Ne bileyim, seksenaltı olmalı?

— Nasıl olur? Altmışını geçenlerden yol parası istemezler.

— Benden istiyorlar.

— Bir yanlışlık olacak.

— Yanlışlık değil oğul, dedi ve anlattı..» (Kafa Kâğıdı).

Hikâyenin kahramanı ihtiyar, köyünde tek oğlu ile yaşamaktadır. Küçük bir tarlaları vardır. Orayı ekip biçerek geçinmektedirler. Günün birinde köyün ağası bu tarlaya sahip çıkmak ister. Hükümet kapısına düşmeye mecbur olurlar. Mahkeme iki sene devam eder. Ağa, yalancı şahit dinleterek dâvayı kazanır. Bu arada, resmî kayıtlar için ihtiyardan nüfus tezkeresi isterler. İhtiyar, askerlikten sonra pek lüzum hasıl olmadığı için ihmal ettiği nüfus kâğıdını bulamaz. Ölen torununun nüfus kâğıdını götürür. Aralarında isim benzerliği vardır. Ardından köye gelen tahsildirlar, yol parası verecekler içinde ihtiyarın olduğunu söylerler. Oysaki ihtiyar yirmi senedir yol parası vermemiştir. Çünkü bundan muafdır. Fakat elinde kendinin olduğunu söylediği nüfus cüzdanına göre henüz yirmidokuz yaşındadır. Nüfustakiler ihtiyarın ak-pak olmuş saçına sakalına aldırmazlar, altı lira yol parası vermediği için hapishaneye gönderirler.

«— Ama babacığım hiç insan torununun nüfus kâğıdını alır mı? dedim.

Bıkkın bir tavırla elini salladı ve:

— Ne olmuş sanki? Diye mırıldandı: Hepsi devletin kâğıdı değil mi?» (Kafa Kâğıdı).

Hikâyenin zayıf kuruluşuna ve pek inandırıcı olmayan havasına rağmen, yazarın ortaya koymak istediği; devlet dairelerinin halkın meselelerine ne kadar baştan savma bir tutum içinde eğildikleridir. Yapılan itirazlar havada kalmada, haklı olanın ortaya çıkması için gösterilmesi gereken titiz incelemeler yapılmamaktadır. Bu yüzden suçlu, suçsuz ayrımı yapılamamakta, kurunun yanında yaş da yanmaktadır.

(Sulfata) da o yıllarda memlekette yaygın bulunan sıtma hastalığının bir başka yüzü anlatılmaktadır. Hastalığa kinin tedavisi uygulanmakta, bunun için halk, «Sıtma Savaş Dernekleri» ne başvurmaktadırlar. Bu dairelerde gördüğü muamele ise içler acısıdır.

«...Tam orak zamanıydı. Yağmur bastırır falan demedim hemen alıp kasabaya indirdim. Sıtma Mücadelesi'ne götürdüm. Ne de olsa askerlik ettik, bu yolları biliriz. Doktor tüyü bozuk bir oğlandı. Kaytan bıyık bırakmış, kocaman bir gözlük takmıştı. Yüzümüze bile bakmadı. Akgömlekli bir hademeye —Al şunun kanını— dedi, bize de —İki gün sonra gelin— diye savdı. İki gün sonra Aliye'yi yalnız gönderdim, ben ekini biçiyordum... Doktor kıza:

— Senin kanına baktık, birşeyin yok — demiş, kız: —Aman derim doktor bey, bak şu halime, benzimde kan kalmadı.—

.....Ben bu derdi eskiden de çektim, kurban olayım azıcık sultafa ver! deyince yüzüne bağırıvermiş: —Senin hastalığın sıtma değil dedik ya! demiş. —Başka derdin varsa git Belediye doktoruna—. Aliye Belediye doktoruna gitmiş. Adam kadının yüzüne bakınca: —Kızım ne

buraya geldin? Senin sıtman var, Mücadele'ye git— diye savmış. Aliye döndü geldi.» (Sulfata).

Bazı hikâyelerde öyle kahramanlar çizilir ki tutum, davranış ve konuşmalarıyla S. Ali hissini uyandırmaktadırlar. Bu hikâyelerde sanki yazar bizzat ' hükûmetle karşı karşıyadır. Belki de hikâye malzemelerini ve gözlemlerini kendi tutuklanışlarından çıkarmıştır. (Kurtla Kuzu) bunlardan en enteresanıdır. Başkaca (Fikir Arkadaşı) ve (Düşman) hikâyeleri sayılabilir.

«Kurtla Kuzu» tutuklanmış bir gencin nezarette geçirdiği günlerin hikâyesidir. Yazar bu hikâye ile o günlerin polis ve adliyesine, onların soruşturma usullerine dikkati çekerek hükümetin yargı politikasını acı şekilde yermektedir.

«Dört gündür kalem odasında gündüzleri bir iskemlede kımıldamadan oturmuş, geceleri çıplak masaya uzanmış fakat uyuyamamıştım...

«...Hürriyetime, hatta hayatıma hükmedebilecek durumda olan bu insanların zavallılığı gururumu arttırıyordu. O günlerde bunlara şapka, elbise, palto, ayakkabı veriliyordu. Bütün konuştukları bundan ibaretti. Birisi aldığı pabucun bir tekinin öbürüne uymadığından şikâyet ediyor, öteki palto provası yapan terziye söğüyor, bir başkası kendisine verilen şapkayı satıp üstüne para ekleyerek daha iyisini alacağından bahsediyordu. Hepsi de hizmetinde bulundukları idare mekanizmasından, devletten, memleketin gidişatından şikâyetçiydiler.» (Kurtla Kuzu).

O yıllarda toplu protestolara izin olmadığı için dedikoduda kalan bir tenkit zihniyeti yaygınlaşmıştır. Vatandaş idareden ne kadar şikâyetçi olursa olsun, sonuç olarak —ekmek parası ile bağlanmış olduğundan— emirlere uymak mecburiyetindedir. Zaten yazar, bu görevli

kesime yüklenmekten ziyade, hedef olarak genel politikaları ile memlekette iktidara sahip olanları seçmiştir.

«Herhangi bir kasaba kahvesinde, bir kenar mahalle tramvayında, bir rakı meclisinde söylenen ve görünüşte üstünkörü, dar, hatta yanlış oldukları halde sebebleri biraz kurcalanınca derin yaralara dayanan o küfürler, bu adamların günlük mevzularıydı. Üstelik aleyhinde bulundukları sistemin, kendilerini bu dertleri ortaya dökmek ve bunlara bir çare bulmak için savaşanları ezmek işinde kullanıldığını bile farketmiyorlardı. Bazen meselâ akşamları paydos zili, polis müdürünün emriyle iki saat geç çalındığı veya izinli gidecek birine anî bir vazife verildiği zaman, hiddetten kıpkırmızı olmuş suratlarıyla bana dönüp:

«— Beyim bu heriflerin aleyhinde az bile yazıyorsunuz, kendi keyiflerinden başka bir şey düşünmezler... Bunların içyüzlerini asıl biz biliriz amma, söyleyemeyiz ki. Ekmek parası ile bağlanmışız bir kere, diye dert yanıyorlar fakat biraz sonra masalardan birinin üzerinde bulduğum bir kağıt parçasına, iş olsun diye birşeyler karalayacak olsam:

— Yazı yazmanız yasaktır beyim, diye hemen üstüme atılıyorlardı.» (Kurtla Kuzu).

Yazara asıl cesaret veren, temeldeki bu kesin çelişkidir. Halk hoşnutsuzdur, fakat bu hissini nasıl açığa vurması gerektiğini bilmemektedir. S. Ali bunu zavallılıkla değerlendiriyorsa da asıl sebeb bilgisizlik ve dayanaksızlıktır. Üstelik, vatandaş tenkit olanağından yoksundur. Hele bu yoksunluk amir - memur arasında had safhadadır.

«Bunların hepsi fena, vicdansız insanlardır, demek istemiyorum. Ne gezer, onların arasında ne müşfik aile babaları, ne vefalı arkadaşlar, ne hassas yürekli tabiat

âşıkları vardır. Amma karşımızda düşman olarak vazife aldıkları andan itibaren onlar, iradelerinin dışında bir kuvvetin oyuncağıdırlar. Cemiyet içinde aldıkları mevki ve vazifelerinin onlara verdiği şahsiyette, tabiatın şekil verdiği asıl benliklerini aramağa kalksalar, herhalde içlerinde karanlık bir boşluk, bir kargaşalıktan başka birşey bulamayacaklardır.

«Benimle uğraştıkları hatta bana işkence ettikleri sırada ben, onlarda bir insan tarafı aramakla meşguldüm... Onlara hiçbir zaman kızamıyor, onlardan nefret etmiyor sadece zavallılıklarına, daha doğrusu insanlığın bu kadar tiksinilecek hale gelmesine acıyordum.» (Kurtla Kuzu.)

Hikâyenin ilerideki sayfalarında, yapılan işkencelerden bahsediliyor. Fakat yazarın kınamak istediği, fiilde olanlar değil zihinde olanlardır. O, bir devrin politikasını, bir devrin zihniyetini yermektedir.

Biz, Sabahattin Ali'nin eserlerinde yer alan hükûmete karşı tavır ve hareketleri onun, Anadolu insanının içinde bulunduğu ezik, sıkıntılı, zor durumu kavramasından, içten gelen bir coşku ile buna müdahaleyi arzuladığından, yazar ve aydın sorumluluğunun gereklerine uyarak ortaya koyduğuna inanıyoruz.

Yazarın, hükümetle olan ilişkileri çeşitli şekillerde yorumlanabilir ve inceleme konusu olabilir. Bu daha ziyade yazarın yakında tanıyanlarla o günleri yaşamış olanların işidir. İncelememizin oturduğu çizgi içinde, onun hükümetle olan ilişkilerinin, halkın hükümetle olan ilişkilerine dayandığını belirtmeye çalıştık. Eserleri üzerine bu açıdan bir genelleme yapılacak olursa görülecektir ki kendi kişisel meseleleri, halkın dertleri yanında çok cüzî bir yer tutmaktadır.

HİKÂYELER

Duvar

UZUN zamanlar deniz kenarında ve surlar içindeki bir hapisanede kaldım. Kalın duvarlara vuran suların sesi taş odalarda çınlar ve uzak yolculuklara çağırırdı. Tüylerinden sular damlıyarak surların arkasından yükseliveren deniz kuşları demir parmaklıklara hayretle gözlerini kırparak bakarlar ve hemen uzaklaşırlardı.

Bir mahpusu dünya ile hiç alâkası olmıyan bir zindana kapamak ona en büyük iyiliği yapmaktır. Onu en çok yere vuran şey, hürriyetin elle tutulacak kadar yakınında bulunmak, ayni zamanda ondan ne kadar uzak olduğunu bilmektir. On adım ötede en büyük hürriyetlere götüren denizi dinlemek ve sonra aradaki kalın kale duvarlarına gözleri dikerek bakmağa, denizi yalnız muhayyelede görmeğe mecbur kalmak az azap mıdır? Bahçede insanın ayak ucuna inerek ekmek kırıntılarını toplıyan ve ayni hürriyetsiz topraklarda sağa sola adım atan bir kuşun bir kanat vuruşuyla bu duvarları aşarak serbestliklerle kucaklaşmağa gittiğini görmektense, nefes almaktan başka hürriyeti hatırlatacak hiçbir şey bu-

lunmıyan bir yerde kapanmak daha iyi değil midir?

Fakat benim kaldığım hapisanede her şey, her ses, hürriyeti gözlerin önüne kadar getirmek, sonra birdenbire çekip götürmek için yapılmış gibiydi. Surların üstünde büyüyen ufak ağaçlar, yosunlu taşlardan aşağı sarkan sarı çiçekler bir bahar havası içinde eli kolu bağlı olmanın bütün acılarını içime dökerdi. Uçsuz bucaksız gökte bir kuğu gibi ağır ağır yüzen küçük beyaz bulutlar benden bir tek teselliyi: unutmayı alırlardı.

Ve burada konuşulan şeyler hep eskiye, dışarıya ait şeylerdi. Sanki hiç kimse buraya girdikten sonra yaşamıyor, yahut hâfızası bunu zaptetmiyordu. Buradaki hayattan bahsetmek lâzım gelince de o kadar isteksiz anlatılırdı ki, insanda, söyleyene azap veren bu şeyleri susturmak arzusu uyanırdı.

Yalnız kır saçlı bir mahpus bana hapisaneye ilk geldiği senelere ait bir vaka anlattı. Belki bunu ona sıkılmadan anlattıran, içeriden ziyade dışarıya ait olmasıydı. Bu, yarı kalmış bir firar hikâyesiydi.

Yalnız daha evvel hapisanenin duvarlarından bahsedelim:

Avlunun dört tarafını çeviren sular, kara tarafında kalın ve birbiri arkasına birkaç tane idiler. Bir zamanlar burası şehrin iç sarayı imiş ve şimdi sarı yüzlü, sakallı ve dünyadan uzak zavallıların dolaştığı bu bahçede asırlarca önce genç cariyeler, belki aynı hürriyet aşkiyle gözlerini yukarı çevirip denizi dinliyerek, dolaşırlarmış. Bu kalın surlar onları hem yabancı gözlerden, hem de düşmandan korumak için yapılmış.

Şimdi yer yer çöken ve üzerlerinde biten bin türlü ot altında taşları görünmez olan bu duvarların garp köşesindeki kısmının yıktırılmasına başlanmıştı. Buraya yeni münferit daireler yaptırılacağı söyleniyordu.

Bir gün yukarıda söylediğim kır saçlı mahpusla birlikte bu yıktırılan duvarı seyrediyor, kazmayı vurdukça parça parça aşağı dökülen harçlara bakıyorduk. Sekiz metre kadar geniş olan surun yıktırılması epey uzun sürüyordu ve dış bahçenin bu tarafına gelmelerine müsaade olunan emniyetli yahut eski mahpuslar, uzun seneler içinde pek bol olarak görülmiyen bu «eğlenceyi» sabahtan akşama kadar oturup seyrediyorlardı.

Duvar yarı yarıya yıkılmıştı ki, benim yanımda sesini çıkarmadan duran kır saçlı mahpus yavaşça kulağıma eğildi:

«Bir zamanlar ben bu duvardan kaçacaktım!» dedi.

Merakla yüzüne baktım. O, bahçenin bir kenarındaki kuru ayva ağacına doğru yürüdü. Yanyana çömeldik, gözlerini parça parça aşağı düşen duvardan ayırmadan anlattı:

«Dokuz sene evvel, yeni hapse düştüğümün birinci senesinde bu duvarların dibinde ahşap dükkânlar vardı. Bazı mahpuslar orada marangozluk, oymacılık, kuyumculuk yapar ve çıkardıkları işleri dışarıdaki komisyonculara vererek limana gelen vapurlarda sattırırlardı. Biz de, cürüm arkadaşımla birlikte, evimizden beş on kuruş getirterek şu şimdi yıkılan duvarın önündeki bir dükkânda çalışmağa başladık. Sessiz insanlar olduğumuz için müdür bizi koruyordu. Biz de kârımızdan ona üç beş kuruş ayırıyorduk. Fakat ne bu iş, ne de kazanç bize dışarısını unutturamıyordu. Düşün! İkimiz de yirmi iki yaşındaydık. Dışarıda ele avuca sığan şey değildik. Bir orospu kadın yüzünden vukuat yapıp içeri düştüğümüz zaman burada birkaç günden fazla kalacağımızı aklımız kesmiyordu. Fakat cezamız tasdik olup on beş sene yüklendikten sonra aklımız başımıza geldi. Daha doğrusu aklımız başımızdan gitti. Ama ne yaparsın? Dört

taraf dört duvar. Belki af çıkar; cezasını sonuna kadar yatan kaç kişi var ki?.. diye kendimizi avutmağa çalıştık.

Bir gün dükkânın bir köşesinde tutkal kaynatıyorduk. Çanağın altına sürdüğüm odun, duvarın taşına çarptı. Bana, taş yerinden oynar gibi geldi. Hemen ateşi ve çanağı oradan kaldırdım, taşın soğumasını beklemeden yapıştım. Azıcık kireç döküldükten sonra, koca bir tepsi ekmeği kadar büyük olan taş yere düştü. Eğilerek içeri baktım. Gözlerime inanamıyacaktım: uzakta, tâ ileride dar bir ışık görünüyordu. Hemen arkadaşımı çağırdım. O da yere yatarak bakmağa başladı. Sonra bana dönüp:

«Bu delikten dışarı çıkmak zor olmasa gerek, hemen kaçalım!» dedi.

Ben kendisine «düşünelim!» diye cevap verdim. Acemilik etmeğe gelmezdi. Akşama kadar iş göremedik, bir içeri, bir dışarı dolaştık.

Bazı geceler, iş çok olursa, gardiyana beş on kuruş vererek dükkânda kalmak mümkündü. Gardiyan, koğuş yoklamasında bizi mevcut gösterirdi. O akşam düdük çalıp herkes koğuşlarına giderken Arap gardiyanın eline bir yirmi beş kuruşlukla bir tutam esrar sıkıştırdık. O da: «Hapisaneden banker olup çıkacaksınız ellâlem!» diye yarenlik ederek gitti. Gece oluncaya kadar ceviz takozlarını keserle yontup sözüm ona sedefli nalın yaparak vakit geçirdik.

Yatsıdan sonra lâmbayı köşeye çekerek taşı oradan aldım, arkadaş pencereden nöbetçi gardiyanı gözlüyordu. Kâfir Arap her sefer esrarı çekince bir köşede uyur kalırdı ama, bu sefer domuzuna dolaşacağı tutmuştu. Ben delikten içeri süzüldüm. Gözüm öbür baştaki delik-

teydi. Ay ışığı olmadığı için orası şimdi koyu yeşil bir fener gibi parlıyordu. Biraz daha sürünerek ilerledim. Sırtım taşlara dokunuyor, enseme kireçler dökülüyordu. İki adam boyu kadar gittikten sonra birden ferahladım. Elimle iki yanımı, üstümü yoklayınca geniş bir yerde olduğumu anladım, yine yoklıya yoklıya doğruldum.

Burası üç adım eninde, üç adım boyunda bir yerdi. Başımı eğerek ayakta durabiliyordum. Duvara dayanarak solumağa başladım. Sürünürken oldukça yorulmuştum. Böylece biraz bekledikten sonra dükkân tarafında tarafında bir patırtı oldu ve delik karardı. Önce korktum, sonra baktım bizim oğlan geliyor. Sanki bu yerin dibindeki delikte bizi duyacaklarmış gibi, yavaş sesle:

«Arap gardiyan uyudu mu ki?» diye sordum. Yattığı yerde ilerlemeğe çalışarak: «Öyle olmalı, yarım saatten beri dolaşmaz oldu!» dedi. O benden daha zor sürünebiliyordu. Nihayet benim durduğum yere geldi, hemen:

«Burası ne biçim yer?» diye sordu. Sonra ellerini duvarda gezdirerek söyledi:

«Vıyy, her yanlar da yaş!»

Elimle onu aradım, parmaklarıma meşin bir torba dokundu. O zaman ne diye zor zoruna sürüklenebildiğini anladım.

Gündüzün acele ile bu torbayı bulmuş, belli etmemek için yalnız kendi tayınlarımızı içine koyarak saklamıştık. Belki bir gün, iki gün insan yüzü göremiyecektik...

Ben bunu unutmuştum bile, arkadaş unutmamış ve beraber getirmiş. O da biraz dinlendikten sonra: «Haydi bakalım, dayan!» dedim. Bu sefer o öne düşerek şimdi daha yakma gelen deliğe doğru ilerlemeğe başladı. Ben de yere uzanarak arkasından gitmeğe hazırlandım. Önümdeki, birdenbire durdu: «Buradan geçilmez!» dedi.

Başı deliğe yaklaştığı için, dışarda, kalenin üstünde dolaşan candarmanın duymasından korkuyor ve yavaş konuşuyorduk. Sonra, sesi taşların ve kendi elbiselerinin arasında boğulmaktaydı. Ben kalktım; o geri geri sürünerek geldi.

«Delik birdenbire darlaştı. Bir taş var, onu söktürmek lâzım. Ondan sonrası yine ferah!» dedi.

O sıkıntılı yolu bir daha geçerek dükkâna döndüm. Bahçeyi bir güzel dinledim: ne ayak sesi, ne de Arabın öksürüğü duyulmuyordu. Lâmbayı biraz açtım. Sandığın içinden bir keski ile bir çekiç alarak geri döndüm.

Ondan sonra sıra ile deliğe girip çalışmağa başladık. Ses çıkarmamak için çekici hiç kullanmıyor, yalnız keski ile taşın etrafındaki harçları dökmeğe, taşı oynatmağa çabalıyorduk. Bizi dışarı atacak olan deliğe yarım adım bile yoktu. «Bir şu taş düşse!» diyordum.

Gözüm karanlığa alıştığı için dışarısını seçebiliyordum. Karşımda öteki surun taşları vardı. Fakat bu surlar pek harap olduğu için aralarından geçmek kolaydı. Kasabadaki oğlanlar bile kuzularını alıp burada yayarlardı. Bu vakadan sonra hepsini tamir ettirdiler.

Böylece her birimiz üç dört kere girip çıktık. En son ben girmiştim. Yarım saat kadar uğraştıktan sonra taş, bir sürü sıva ile beraber, önüme yuvarlanıverdi. Sevincimden deli gibi oldum. Arkada sesleri duyan arkadaşım da sabırsızlanıyordu. Ellerimle sımsıkı sarılarak taşı geri geri getirdim. Onu bir kenara iter itmez deliğe doğru atıldım.

Fakat ben bu işle uğraşırken hiç dışarı doğru göz atmamıştım; deliğe yaklaşınca ne bakayım: şafak sökmüş bile.

Başımı yavaşça uzattım ve elli adım kadar ötedeki

kalede nöbetçi candarmanın gölgesini gördüm.

Tere gömülüvermiştim. Ağır ağır geriye döndüm ve:

«Yazık, kaçamayız!..» dedim.

Arkadaşım evvelâ güldü ve deliğe kendisi girdi. Fakat biraz o da geldi. Karşı karşıya durduk, artık gözlerimiz birbirimizi seçiyordu.

«Bu akşam geçti, başka bir akşam inşallah!» dedim.

Fakat bu kadar yaklaştıktan, hattâ serbestliğin içine böyle başını uzatıp baktıktan sonra insana geri dönmek pek zor geliyor. Arkadaş başını salladı:

«Başka akşamı falan yok, bu akşam gideriz!» dedi.

«Artık bu akşam kalmadı, bugün diye konuş!»

«Peki, bugün gideriz!»

İlkönce ben de geri dönmeyi ister değildim, fakat bunun lâzım olduğunu ona anlatırken onu değil kendimi kandırdım. En sonunda sözlerime o kadar inanmış ve kendimi o kadar korkutmuştum ki: «en istersen git, ben kalırım, candarma kurşuniyle geberecek halim yok!» diye bağırdım, hızla geriye dönüp dükkâna doğru sürünmeğe başladım. O arkamdan bağırdı:

«Ülen gitme! candarmanın gözünü avlar, daha ortalık adamakıllı aydınlanmadan otların arasına sine sine gideriz!» dedi.

Fakat benim yüreğim, kör olası bir korku, bir can korkusu ile öyle yaman atmağa başlamıştı ki, üstümü başımı yırta yırta kendimi dükkâna zor fırlattım ve taşı eski yerine kapatarak sabahı ve koğuşların açılmasını bekledim.

O gün kuşluk vakti iş meydana çıktı. Gardiyanlar, candarmalar dükkâna doluverdiler. Ben yarı korkudan, yarı şaşkınlıktan aptala dönmüştüm. Taşı çektiler, delik meydana çıktı. Eğilip bakınca öbür baştaki delik, bu sefer kocaman olarak, görünüyordu. Yol bomboştu... Bir

candarma mavzerini uzatarak iki sıkı attı. Kurşunların karşı surlara vurdukları duyuldu. Hemen, bütün dükkânları boşalttılar. Duvarlar muayene edildi, bizim arkadaşın kaçtığı delik iki yandan ördürüldü ve bir daha böyle dükkân açmak falan yasak edildi.

Ben çok dayak yemedim. Kendim kaçmadığım için hapisane müdürü, karakol kumandanı, hattâ müddeiumumî halime acıdılar. Fakat keşke dayaktan öldürselerdi!..»

Kır saçlı mahpus bir müddet sustu. Yarı kapalı gözleri bir hayali kovalıyor gibiydi. Başını bana çevirmeden, küfrediyormuş gibi keskin keskin:

«Ah.. ne enayilik ettim!» dedi, «ne enayilik ettim! Bir candarma kurşunu on beş seneden daha mı kötü sanki? Bir korku yüzünden gençliğimi yokettim.

«Halbuki o.. kimbilir şimdi nerelerdedir. Bir daha buralarda görünmedi. Her halde uzak bir memlekette, kendisini tanımıyanlar arasında yerleşti, akıllı uslu adam oldu... Belki çoluğa çocuğa da karışmıştır. İstesem ben de onunla beraber olabilirdim. Fakat bir dakikalık korku... o kahrolası korku...»

Çenesinin adaleleri gerilmişti. Hayatımda, kendisini bu kadar istihkar eden, kendisine bu kadar kızan insan görmedim; her gün üstüste yığılarak müthiş bir kin halini alan bu nefret dudaklarından çıkarak bir tükrük halinde kendi korkaklığının yüzüne fırlatılıyordu.

Karşıda ameleler duvarı iyice alçaltmışlardı, ikimiz de ayağa kalkarak o tarafa yürüdük. Tam bu sırada gürültülü birkaç taşın yuvarlandığı duyuldu.

Ameleler geri fırladılar. Yanımdaki gülümsemeğe çalışarak: O «benim söylediğim boşluğa geldiler galiba, duvarın tam orta yerindeki boşluğa... Ben o zamandan

beri çok düşündüm ama bunun ne diye yapıldığını bulamadım. Kimbilir, eski zamanlarda burada duvar içinde yollar, kapılar mı vardı?» dedi

Ameleler bu sefer taşların düştüğü deliğe yaklaşmışlar, içeri doğru bakıyorlardı. Birkaç taşı daha ellerine alıp bir kenara koyduktan sonra birdenbire, yüzlerinde elle tutulabilecek bir dehşet ifadesiyle, doğruldular...

Etrafta bulunanlar, ve bunların arasında kır saçlı mahpusla ben, o tarafa yürüdük; artık bir metreye kadar inmiş olan duvara tırmanarak deliğe yaklaştık. Herkes halka olmuş, ses çıkarmadan, aşağı bakıyordu. Bunları aralıyarak biz de sokulduk ve gözlerimizi oraya çevirdik...

Elime birisinin yapıştığını, sımsıkı tuttuğunu ve sinirli sinirli titrediğini hissettim.

Orada, binlerce seneden beri güneş görmemiş olan rutubetli taşların üstünde bembeyaz bir insan iskeleti uzanıyordu.

Çoğu birbirinden ayrılmış olan kemiklerin ayak uçunda bir çift eski kundura, yanıbaşında meşin bir torba vardı.

Başımı kaldırarak yanımdakine baktım. O hâlâ elimi tutuyor ve sinirli sinirli sıkmakta devam ediyordu.

Yüzü sapsarıydı ve bu yüzde, henüz ölümden kurtulanlarda görülen şaşkın bir hayata sarılış vardı...

Ayran

KÖYDEN istasyona giden yol, eriyen karlarla dizboyu çamurdu. İki mızrak boyu yükselen güneş, tarlaları hâlâ örten karların üzerinde pırıltılarla ve göz kamaştırarak yanıyor, fakat yoldaki pis su birikintilerine vurunca donuk sarı bir renk alıp boğuluyordu.

Kocaman ve altı çivili kunduralarını çıplak ayaklarına geçirmiş olan küçük Hasan, sağ koluna aldığı güğümü, ara sıra dinlenerek sürüklemeğe çalışmaktaydı. Bazan sol elindeki çinko maşrapayı yere bırakarak ağır yükünü vücuduna daha az ağrı verecek bir şekilde kavramak istiyordu. Ağzına kadar ayranla dolu olan güğümün alt kenarı her adım atışında dizlerine vurmakta ve dirseğine kadar geçirdiği sapı, kolundan kurtulup önüne yuvarlanmak ister gibi, ileri hamleler yapmakta idi. Kunduralarının arka tarafı o kadar dışarı doğru eğilmişti ki, çocuğun topukları ayakkabının ökçesine değil, doğrudan doğruya çamura basıyordu.

Yaz, kış her gün gitmeğe mecbur olduğu bu iki saatlik yol bu sefer daha uzamış gibiydi. Tam yarı yolda

bulunan küçük ve kuru söğüt ağacı henüz ufukta ve sisler içindeydi.

Küçük Hasan senelerdenberi gördüğü şeylere alâkasız gözlerle bakıyordu. Kuru sazların arasında çorak ovayı oyarak geçen ve tâ yanına gelmeden farkına varılmıyan dört adım genişliğindeki küçük derenin, yanyana uzatılmış üç kalastan ibaret köprüsü artık çökecek kadar sallanmağa başlamıştı.

Biraz daha yukarda, küçük bir sırta dayanarak ovaya bakan değirmenin uğultusu duyulmuyordu. Bu kış günlerinde üç gün işlerse beş gün işlemiyor, kapısının önündeki, yaprakları dökülmüş, üç söğütle tamamen terkedilmiş bir viraneyi andırıyordu.

Küçük Hasan hiç bir şey düşünmeden ilerliyordu. Ne evde kendisinin dönmesini bekliyen iki küçük kardeşi, ne de dört saat uzaktaki nahiye merkezinde hizmetçilik yapan anası bu anda aklında değildi. Ayranını satıp satamıyacağını da düşünmüyordu. Kafasında yalnız bir şey vardı: Bu yolu tekrar yürümek, geri dönmek mecburiyeti...

Uzun bir ağlamanın sonundaymış gibi içini çekti. Maşrapayı tuttuğu sol elinin çatlaklarla örtülü üst tarafı ile burnunu sildi. Gözlerini ileri çevirince istasyona yaklaştığını gördü.

İki tarafı çıplak dağlarla çevrilen bu upuzun ovanın tam orta yerinde yapayalnız duran ve etrafındaki yapraksız akasyalarla daha zavallı görünen bu soğuk bina, oraya rasgele atılmış bir taş parçasını andırıyordu. Günde iki defa geçen posta treni bile, ne diye bu mânasız yerde duruyorum diye hayret eder gibiydi ve birkaç dakika durduktan sonra kalkarken, çaldığı düdükte keyifli bir ıslık edası vardı.

Küçük Hasan, istasyonun tahta parmaklıkla ayrılan

hududuna gelince biraz dinlendi, sonra yine tahta parmaklıklı kapıyı aralıyarak içeri süzüldü.

İstasyon binasiyle raylar arasında kalan dört beş adım genişliğindeki yerde, heybelerinin üstünde oturan iki köylü ile, kaputunun içinde büzülmüş gibi duvara dayanan bir candarmadan başka kimse yoktu. Burası öyle tren zamanı çeşit çeşit kebapçılar, gazozcular, yemişçilerle dolan büyük istasyonlardan değildi. Ancak yazın civar köylerden kara üzüm, kavun, karpuz getiren beş on köylü burayı canlandırırdı. Kışın ise küçük Hasan'la, üç dört günde bir küçük bir küfe kış armudu getiren topal ve ihtiyar bir köylüden başka kimse ortalıkta görünmezdi. Tren geldikçe rahatsız edilmiş bir suratla ortaya çıkan istasyon memuru, işi biter bitmez derhal odasına çekilir, bütün gününü, on senelik, akümülâtörlü radyosundan bir ses çıkarabilmek için asla yeis getirmeden uğraşmakla geçirirdi.

Bugün, kış armudu satan köylü de ortada yoktu. Küçük Hasan güğümü yerin ıslak kumları üzerine bırakarak rayları seyre daldı. Her gün yüzlerce adamı bilmediği bir yerden alıp bilmediği bir yere götüren bu upuzun ve sonu olmayan demirlerin arasında, gelip geçen lokomotiflerin bıraktığı siyah yağ lekeleri görülüyordu.

Keskin bir düdük sesi ile irkildi. İstasyona gelen tren, kendini haber veriyordu. Lokomotif tam yağ lekelerinin üstüne geldi ve durdu.

Küçük Hasan, kurulu bir makine gibi, güğümü ve maşrapayı yakalayarak trenin boyunca koşmağa ve başını pencerelere kaldırarak:

«Ayran, ayran, temiz ayran!» diye bağırmağa başladı.

Yazın «buz gibi!» diye bağırırdı; şimdi, bu soğuk

havada, sanki her ayran kelimesinin başında hâlâ o «buz gibi» sıfatı vardı. Kimse başını çevirip bakmıyordu bile. Trenin hemen hemen bütün camları kapalıydı, açık olan bir iki tanesinde de boyalı saçlı, yün blûzlu kadınlar duruyordu.

Küçük Hasan'ın gözleri, delecekmiş gibi, kapalı camlara dikiliyor ve bunların arkasında teneke maşrapadan ayran içebilecek insanlar: hali vakti yerinde köylüler, boyunbağsız esnaflar, izinli giden askerler, hâsılı susamış kimseler arıyordu.

Bir baştan bir başa üç kere koştu. Güğümün keskin kenarlı dibi ince bacaklarına çarpıp acıtıyor, fakat o, azıcık yüzünü buruşturarak:

«Ayran, temiz ayran!..» demeğe devam ediyordu.

Dört bardak, hiç olmazsa dört bardak satabilseydi. Buna mukabil alacağı on kuruşla eve bir kara ekmek götürebilirdi. Onun gelmesini, aç bir uyuşukluk içinde dörtgözle bekleyen iki küçük kardeşinin hayali gözünden şimşek gibi gelip geçiyor ve o hep bağırıyordu:

«Temiz ayran... Temiz!..»

Annesi hizmetçi bulunduğu yerden haftada bir kere, birkaç saat için geliyor, yanında biraz yufka, birkaç soğan, bazan da yarım desti pekmez getiriyordu. Fakat bunlar, üç tane aç mideye iki gün bile yetmiyordu... Ondan sonra iki kardeşi beslemek vazifesi küçük Hasan'a düşüyordu. Biri iki, öteki beş yaşında olan bu sıska çocukların bütün işleri, basık tavanlı bir damdan ibaret olan evde ellerine ne geçerse yemekten ibaret gibiydi. Küçük Hasan hergün yoğurt çalmak için kendisine lâzım olan mayayı onların yetişemiyeceği ve bulamıyacağı bir yere —tavan direklerinin duvarla birleştiği köşeye— saklamağa mecbur oluyor ve hergün, istasyonda bulun-

duğu sırada, bu iki aç midenin, kendileriyle aynı çatı altında aynı açlığı çeken ihtiyar keçiyi bile yiyeceklerinden korkuyordu.

Çok akşamlar, koltuğunun altında getirdiği ekmeği ortaya koyarak ayran boşaltmak için bir toprak çanak getirmek üzere ocağın yanındaki köşeye gider, sofra başına döndüğü zaman o balçık gibi ekmekten ortada bir şey kalmadığını dehşetle görürdü. O zaman kendisi bir çanak ayran içer, açlığa alışmış olan midesinin hafif ezilmelerine kulak asmadan, eski bir pösteki üzerinde yatan kardeşlerinin yanına, delik deşik ve yağlı bir yorganın altına sokulurdu.

Onu asıl dehşete düşüren; kardeşlerinin bu kuyu gibi daima yutan ve hiç doymayan mideleri değildi; eli boş olarak eve döndüğü zaman, bu iki sıska mahlûkun kendisine nasıl parlak ve büyümüş gözlerle ve nasıl sonsuz bir kinle baktığını hatırlayınca tüyleri ürperiyordu. Şimdi de bu korkuyla avazı çıktığı kadar bağırdı:

«Ayran... Ayran!..»

Trenin üçüncü mevki vagonlarından birinin penceresi indirildi. Uzun boylu, kasketli, kır bıyıklı bir baş uzanarak:

«Ver bakalım bir tane!» diye seslendi.

Küçük Hasan maşrapayı titreyerek uzattı. Adam minimini gözlerini maşrapanın içine dikerek sindire sindire içiyor ve sulu ayranı bıyıklarının ucundan yakalıksız gömleğine damlatıyordu.

Maşrapayı uzatarak:

«Doldur bir daha!...» dedi.

Onu da içtikten sonra yeleğinin cebinden bir onluk alıp aşağı attı:

«Ver beş kuruş!..»

Küçük Hasan:

«Yok ki!» dedi ve etrafına bakındı. Ortalıkta istasyon memurundan başka kimse kalmamıştı. O da, hafiften kar çiselemeğe başladığı için, boynunu içeri çekmiş, trenin kalkmasını bekliyordu. Çocuk güğümünü olduğu yerde bırakarak ona koştu, parayı uzattı:

«Şunu iki çeyrek yapsana!..» dedi.

Memur cevap vermeden arkasını döndü ve hareket kampanasını çaldı.

Trenin penceresindeki uzun boyunlu adam eliyle işaret ediyor:

«Gelsene ulan!» diye bağırıyordu. Küçük Hasan o tarafa koştu. Penceredeki:

«Ver on kuruşu!..» dedi.

Çocuk derhal parayı uzattı. Tren yavaşça harekete geçmişti. Adam parayı yine yeleğinin cebine koyduktan sonra, çaresiz bir eda ile:

«Yok çeyreğim, ne yapalım!» dedi.

Vagon küçük Hasan'dan beş altı adım uzaklaşmıştı. Uzun boyunlu adam, pencereden sarkarak:

«Hey, çocuk, hakkını helâl et!» diye bağırdı. Küçük Hasan hiçbir şey anlamıyormuş gibi bakakalmıştı. Tren hızlanıp uzaklaşıyordu. Tekerleklerin görültüsü arasında adamın sesi tekrar duyuldu:

«Helâl et bakayım, helâl et!.. Hadi!»

Küçük Hasan bir şeyler mırıldandı. Sonra güğümünü alarak istasyon duvarının kar tutmayan bir kenarına çömeldi.

Kar adamakıllı serpiştirmeğe başlamıştı. Küçük Hasan eve eli boş dönmektense akşam trenine kadar beklemeğe karar verdi.

Soğuktan donan ellerini uğuşturuyor ve annesinin keçi kırptıkları makasla kestiği kertikli saçlarını

kaşıyordu. Rüzgârdan gözleri yaşarıyor ve mavi gözlerini saran kirpikleri çapaklanıyordu.

Akşama kadar bu köşede bekledi. Arasıra ayağa kalkıp dizlerini uğuşturuyor, sonra tekrar çömelerek kafasının içindeki sisli boşluğa gözlerini çeviriyordu. Düşünmesi ve tahayyül etmesi kendisine hoş gelecek hiçbir şey mevcut olmadığı için, bu boşluk ona bir dinlenme gibi geliyordu. Birkaç kere anası aklına geldi. Onun ağlamaklı yüzünü görür gibi oldu. Üç küçük çocuğunu toprak bir damda bırakarak başka köylerde ve el yanında birkaç lokma için didinen bu kadına karşı garip bir merhamet duyuyordu. Bunda, biraz da, kardeşlerine karşı anasiyle aynı vaziyette bulunmasının tesiri vardı. Evdeki iki aç mahlûk haftada bir gelen zavallı kadını da hep o kin dolu bakışlarla karşılarlardı. Kadıncağız, getirdiği bulgurdan yağsız bir çorba yaparken, kuru kuru hıçkırmakla iktifa eder, evi bir parça düzeltmeğe çalışır, akşama kadar kaldıktan sonra, bazan bir kelime bile konuşmadan çıkar giderdi. Küçük Hasan onun ağzından babasına, veya herhangi bir akrabaya dair bir kelime bile duymamıştı. Zaten kendini bildiğinden beri bir an bile bunları merak etmiş değildi. Hayatı istasyonda ayran satmaktan ve küçük kardeşlerini beslemekten ibaret sanıyordu. Bunun için de bir tek korkusu vardı: Ya anam yine günün birinde eve gelip birkaç gün yatar, iniltiler içinde ve kendi kendine bir çocuk daha doğurur, beş on gün sonra onu da başıma bırakarak giderse? diyordu... Bu yeni misafiri de doyurmak kendisine düşecekti. Köylü de onların evinden nedense uzak kalmayı tercih ediyordu. Kapılarını bir gün bir insanın açtığı görülmemişti. Hayat eskisinden daha fecî olarak devam edecek ve Hasan, günden güne sütü

azalan ihtiyar keçinin yardımıyle bu müthiş mücadeleyi başarmağa çalışacaktı. Gününün boş zamanlarını keçiyi otlatmak, karlı havalarda ise dere boyunda, bir karıştan kısa, kuru otlar bulup hayvana getirmekle geçirecekti.

Yazın, işleri o kadar fena değildi. Sabahleyin serinde yola çıkarsa istasyona yorulmadan varıyor, hemen hemen bütün güğümü satıyordu. Cebine doldurduğu ufak paralar kadar, belki de daha fazla onu sevindiren bir şey de, köye dönerken yükünün hafif olacağı düşüncesiydi.

Sabah treninde bütün ayranı satamasa bile, akşam trenine kalıyor, fakat istasyona ekin getiren köylüler öğleyin ekmek yerken çok kere bütün güğümü haklıyordu.

Akşam treni saat dört buçukta geldiği için yazın ortalık kararmadan köye dönebiliyordu. Fakat bugün daha trene yarım saat kala istasyon korkutucu bir alaca karanlığa gömülmüştü. Ayazda ve karanlıkta kalkıp geri döneceğini düşünerek titredi ve hemen gitmek istedi. Fakat bu sırada odasından dışarı çıkan istasyon memuru trenin yakın olduğunu anlattı.

Trenin istasyonda durmasiyle kalkması bir oldu. Küçük Hasan kapalı ve puslu pencerelerin arkasında hayal meyal belli olan insan şekilllerine bakarak trenin bir başından öbür başına koştu ve «Ayran, temiz ayran» diye bağırdı, kocaman kunduraları ıslak kumlarda gıcırtılar yapıyor, karlar bağırmak için açtığı ağzına doluyordu.

Vagonların pencerelerinden dökülüp yerdeki su birikintilerine yayılan soluk mustatil ışıklar sıçraya sıçraya uzaklaşırken küçük Hasan güğümünü kavradı ve tahta parmaklıklı kapıyı iterek köyün yolunu tuttu.

Henüz karanlığa alışmayan gözlerine kar parçaları vuruyordu. Güğümün içindeki ayran her adımda çalkalanıyor ve garip sesler çıkarıyordu. Yavaş yavaş sırtından içeri işleyen rütubet onu titretmeye başlamıştı.

Hiç bir şey düşünmeden, hiç bir şey hissetmeden ve bir hayvan gibi yolunu alışkanlıkla bularak yürüyordu. Ovanın içerisine doğru daldıkça pabuçlarının ve güğümdeki ayranın sesine başka sesler de karıştı. Uzaklarda bir takım hayvanlar bağrışıyordu.

Müthiş bir korku ile zangır zangır titremiye başladı. Adımlarını daha hızlı atmıya çalışıyor, fakat ayakları birbirine dolaşıyordu. Soğuktan uyuşan bacaklarında, güğümün her çarptığı yer dakikalarca sızlıyordu.

Karanlıktan, yüzünü kamçılıyan kar ve rüzgârdan, dizlerine sıçrıyan çamurdan ve duyduğu seslerden korkuyordu. Açlığı, sıska kardeşlerinin korkunç gözlerini, yorgunluğunu unutmuştu. Bir an evvel köye varmak, ocakta küllenen bir odun parçasiyle aydınlanan toprak dama girmek ve bir köşede saklanmak istiyordu. Ne yatmak, ne dinlenmek, sadece bir dört duvar arasında bulunmak... Bu geniş karanlıktan, bu seslerden kaçmak...

Ayakkabıları çamurda saplanıp kalmıştı. Yalınayak koşuyordu. Savrulan güğümden üstünebaşına ve yerlere ayranlar saçılıyordu. Birbirine vuran dişlerinin arasından mânasız korku sesleri fırlıyordu.

Uzaklardaki hayvan sesleri gitgide yaklaşıyor gibiydi. Halbuki yarı yoldaki kuru söğüt ağacını daha yeni geçmişti. Çapaklı gözlerini karanlığı delmek ister gibi açarak ilerilere baktı. Hiç bir şeyler göremedi. Havanın güzel olduğu gecelerde bile ışıkları tâ kenarına gelmedikçe görünmiyen köy ona, varılması imkânı olmıyan bir yer gibi geldi. Bir yere sıkıştırıldığını ve ka-

çacak yer olmadığını anlıyan bir hayvan gibi vahşi ve nihayetsiz bir korku duydu. Elinden ayran güğümünü ve maşrapayı fırlatarak koşmaya ve gırtlağından anlaşılmaz sesler fırlatmıya başladı. Bunlar bazan «Ana.. Ana!» der gibi oluyor, bazan da «A... A... Aaah» «A.. A... Aaah» halinde karanlığa yayılıyordu.

Hayvan sesleri daha yakınlaşmış, yolun ilerisinde, karların arasında, birtakım karaltılar belirip tekrar kaybolmıya başlamıştı. Küçük Hasan dizlerinin artık kendisini taşıyamıyacağını hissetti. Korku her tarafını bağlamıştı. Çıplak ayaklarının cıvık çamura her basışında çıkardığı ezik ses, sırtına bir kamçı gibi iniyor ve korkusunu birkaç misli arttırıyordu. Boğazına bir şeyler tıkanmıştı. Çatlak elleriyle gözlerini silerek ileri bakmak isterken dizlerinin üstüne yuvarlandı. Kalktı, fakat beş altı adım sonra tekrar düştü. Boğazından fırlıyan sesler daha vahşi bir şekil almıştı.

«Ana.. Ana!» derken sesi, gitgide yaklaşan ve kar üzerinde kayıyormuş gibi süratli adımlarla etrafında daireler çizen hayvanların bağırışından farksız oluyordu.

Büzülmüş bir halde yolun çamurları üzerine uzanan vücudunu kar örtmiye çalışırken o hâlâ birbirine vuran dişlerinin arasında:

«Ana... Anacığım... Ana!» diye mırıldanmıya çalışıyordu. Bu sırada, birkaç yüz metre ötede, evlerinin tahta kapısı arkasında rüzgârın sesini dinliyerek küçük Hasanı bekliyen iki kardeş, onunkine pek benziyen bir korku ile titriyorlar ve köyün etrafında dolaşan kurtların sesini duydukça, birbirlerine sokularak ağlaşıyorlardı.

Çirkince

GECE yarısını bir saat geçe Alsancak'tan kalkıp Ankara'ya gidecek olan tren için bir kaç gün önce bilet almıştım. Nedense aklıma esti, son günü İzmir'de kalıp dolaşmaktansa sabah treniyle «Selçuk»a gider, Efesos harabelerini gezer, akşamı ederim; gece yarısı, nasıl olsa oradan geçecek olan Ankara trenine biner, yoluma koyulurum, dedim. Öyle de yaptım.

Selçuğa gelince, çantamı, önünü kebapçılarla üzümcülerin doldurduğu, istasyon kahvesine emanet ederek, hemen yola düzüldüm. Güneş iyice yakmıya başlamadan bu kırk beş dakikalık yolu almak, ölü şehrin harabelerinde akşama kadar dolaşmak istiyordum. Fakat daha Erkekler Gymnasiumunun kapısındayken içime bir gariplik çöktü. Her İzmir'e gelişimde muhakkak bir kere uğradığım bu harabeler, sanki seneden seneye daha haraboluyor, binlerce yıl önce aralarında bazı insanların insanlar gibi yaşadığı mermerler bile, kendilerini asırlarca örtüp koruyan anlayışlı toprağın altından çıkarıldıklarına, küsmüşçesine, kararıp kirleniyordu. İçinde vücutları ve ruhları güzel insanların yetiştirildiği Gymna-

sium'un mozaikleri, şimdi birbirini kovalıyan keçilerin tırnakları altında dağılmaktaydı. Coşkun bayramların, spor oyunlarının kutlandığı Hypodrom'un göbeğine muhacirler tütün ekmişler, kenardaki kuru yapraklı bir çardağın altında sıtmadan titreşerek yatıyorlardı. Sayısı bir zamanlar bin üç yüzü geçen ve bugün elimize ancak elli kadarı gelebilen o harikulâde tragedya ve komedyaların oynandığı tiyatronun geniş ve serin artist gardropları şimdi tek tük gelen seyyahlarla, buraya yerleşmiş olan bir kaç aileye ve keçi çobanlarına kenef vazifesini görüyordu. Sokakların mermer kaldırımları arasından fırlıyan böğürtlenlerin kalınlaşan kökleri, binlerce yılın bozamadığı bu beyaz taşları çatlatıp parçalıyor; yelkenleri pırıl pırıl gemilerle dolu limanı şehre bağlıyan iki yanı heykelli, geniş Arkadya caddesi, şimdi bütün ovayı kaplıyan bataklığın iki adam boyundaki sazları arasına dalıp kayboluyordu. Sokakların ortasındaki mermer satış tezgâhları hâlâ sapasağlam duran, bol çeşmeli Agora'nın dükkânları toprakla dolmuş, içlerinde yabanî incir ağaçları, mersinler, zakkumlar, böğürtlenler türemişti. Raflarındaki on binlerce papirüsle kafalara aydınlık düşünceler dolduran kütüphanenin pek bozulmamış merdivenlerinden çıkıp, kurucusunun çıra isleriyle kararmış mezarına girmek isteyince, karanlık uykularından uyandırılan yarasalar hırsla insanın yüzüne çarpıyorlardı. Daha yapıldığı günlerde bir zelzele ile yıkılan mabedin kalın sütunları, insafsız bir tanrının hışmından korkup secdeye kapanmış gibi, hep aynı istikamete uzanmış ve parçalanmışlardı. Küçük ve zarif Odeon tiyatrosunu örten sararmış otların arasında kertenkeleler dolaşıyor, kızlar Gymnasium'undan tek ayakta kalan şey, yarı yıkılmış büyük bir kapı, «Girmeyin, ağlarsınız!» der gibi dudaklarını büküyordu.

Harabelerin bulunduğu tepeyi, gittikçe hızlanan adımlarla dolaştım, Eshabıkehf Mağaralarının önünde bir an durup düşündüm. Bembeyaz bir şehrin arka yamacındaki bu kapkara dağ içi mezarlarında yüzlerce yıl uyudukları rivayet edilen yedi hıristiyanın hikâyesi, bana bu anda, dünyanın bir daha eşini görmediği aydınlık eski Yunan medeniyeti üzerine çekilen karanlık örtünün bir timsali gibi geldi. Öğle sıcağı bastırmıştı Çatlak ve ağdalı mevyalarını iri yapraklar arasında gizliyen incirlerin gölgesine girince karnımın iyice acıkmış olduğunu farkettim. Birkaç yemiş koparıp ağzıma attım; içim daha çok bayıldı. Bir an önce karnımı doyurmak niyetiyle, sürülmüş incir bahçelerinin tezekleri arasında ikide bir tökezliyerek, kasabanın yolunu tuttum. Duvarları yıkılmıya başlamış parkımsı bir yerle ilkokulun arasından geçen ağaçlı caddenin sonunda çarşı başlıyordu. Dükkân kılıklı postanenin karşısında ve biraz ilerisinde, yeni yapıldığı zevksizliğinden belli beton bir binanın önünde, üzerlerine damalı örtüler serilmiş birkaç masa vardı. Oturup yemek istedim, «kalmadı» dediler; bira istedim, çorba gibi çıktı. Güç halle bir peynirli yumurta yaptırdım, rüzgârın süpürüp gübreli tozlarla biberlenen bu yemekten birkaç lokma aldıktan sonra pis pis düşünmeğe başladım: Daha saat iki bile değildi. Bineceğim trene demek ki daha on iki saatten fazla vardı. Akşama kadar ne yapacaktım? Haydi, kaleyi, İsa bey camiini filân gezdim, akşamı ettim diyelim. Ondan sonra ne halt edecek, nerede oturacaktım? Bir meyhane bulup kafayı çeksem, sonra bir kahveye girip pineklesem bile, bu küçük kasabalarda 22.45 ajansından sonra her yerin kapandığını tecrübelerimle biliyordum. Düşündükçe önümde duran bu on iki saat, bana sonu gelmez bir hapislik gibi korkunç görünme-

ğe başladı. Hırsımdan yerimde duramadım, kalkıp istasyona doğru yürüdüm. Yüksek Roma kemerlerinin yanındaki külüstür kamyonları, şerbetçileri seyrederken gözüm karşı taraftaki sırtlara ilişti. Kendi kendime âdeta haykırdım: «Çirkince'ye giderim yahu!»

Evet, en iyi çare buydu. Şimdi bir at tedarik edip Çirkince köyüne gider, akşama kadar kalır, gece mehtapta ağır ağır dönerdim. Hatırladığıma göre yol bir buçuk, iki saat çekiyordu. Gece onda yola düzülsem, on iki sıralarında gelirdim ki, geri kalan birkaç saat da nasıl olsa geçerdi.

Selçuk, eski adıyla Ayasuluğ kasabasının şimal tarafındaki sırtların arkasına düşen bu güzel köye, otuz sene önce, dokuz, on yaşında bir çocukken gelip birkaç gün kalmıştım. Annem ve beş yaşındaki erkek kardeşimle beraber, Çanakkale'de asker olan babamın yanında, Çivril'de asker olan dedemin yanına gidiyorduk. Babam gibi ganbotla Bandırma'ya kadar getirmiş, trene bindirmiş, İzmir'deki bir arkadaşına yazdığı mektubu anemin eline verip dönmüştü. Babamın bu arkadaşı bizi İzmir'de iki üç gün evinde misafir ettikten sonra, Punta'dan Aydın trenine bindirmişti. Şimdi düşünüyorum da, o karmakarışık devirde, o berbat yolculuk şartları içinde annem gibi beceriksiz bir kadının iki küçük çocukla bu kadar uzun yolculuğa nasıl çıktığına hâlâ şaşıyorum. Neyse, bulursa kömürle, fakat daha çok odunla işliyen Aydın treni bizi yirmi dört saatte Selçuk istasyonuna getirdi. Fakat orada trenin artık gidemiyeceği, lokomotifin bozulduğu bildirildi. İstasyondaki bir yüzbaşı, yolumuza ancak dört, beş gün sonra devam edebileceğimizi söyledi, vaziyetimizi öğrenince bize alâka gösterdi. Cephelerde her gün yüzlerce subayın öldüğü, yüzlerce subay ailesinin memleket içinde perişan kaldığı o

günlerde, «silâh arkadaşları» arasında, birbirlerinin ailelerini korumak hususunda, yazılmamış hattâ konuşulmamış bir mukavele var gibiydi. İstasyondaki yüzbaşı da, bir parça işinden baş alınca yanımıza sokuldu:

«Dinar ve Çivril cihetine tren kaldırıncıya kadar bekliyeceksiniz. Fakat burası sıtmalı, berbat bir yerdir. Çocuklar sıcaktan perişan olur. Otel filân bulmağa da imkân yok. Sizi Çirkince'ye götüreyim. Bizim çocuklar da orada. Ben de vakit buldukça ata atlayıp gidiyorum. Rahatsız olursanız da kusura bakmazsınız!»

Annem biraz mırın kırın ettikten sonra, açık bir asker arabasına yüklendik. Yanımıza iki sakat nefer takıldı, ağır ağır Çirkince'nin yolunu tuttuk.

Orada kaldığımız bir hafta, çocukluğumun en unutulmaz günleridir. Ovayı aşıp dağ yoluna tırmanmıya başlar başlamaz, incir ağaçlarının yerini zeytinler ve çamlar alıyordu. Yükseldikçe manzara güzelleşiyor, sıcaktan bunalan Selçuk ovası, sıtma yuvası Cellat bataklığı bile, taze boyalarla çizilmiş parlak bir tablo halinde iki yanımıza seriliyordu. Küçük Menderes, bir cıva şeridi gibi, kızgın güneşin altında buğulanarak, ta uzaklara, sislere gömülen denize uzanıyordu.

Hele Çirkince... Hele bu yedi, sekiz yüz hanelik dağ köyü... Daha uzaktan, çamların ve zeytinliklerin arkasından, hafif çivitli beyaz evlerinin camları parıldıyan, meydanlarını iri çınarların gölgelediği küçük Rum kasabası... Bu kadar güzel bir yere nasıl olup da «Çirkince» adını verdiklerine çocukluğumdanberi şaşar dururdum. Muntazam kaldırımlı tertemiz sokaklarında, bizi misafir eden yüzbaşının kızları ve mahallenin Rum çocukları ile nasıl koşuşmuş, iğde ve ayva dallarından

yaptığımız kağnıları katır tırnaklarıyla nasıl süslemiş, çam kabuğundan kayıkları her köşe başında şarıl şarıl akan çeşmelerin yalaklarında nasıl yüzdürmüş, karaağaçlara tırmanıp kopardığımız yaprakları kuzulara nasıl yedirmiş ve sık çalılar arasında topladığımız kuzukulaklarını dişlerimiz kamaşmcıya kadar nasıl yemiş ve doymamıştık. Selçuk'un sıcağından ve sıtmasından kaçmış birkaç subay ve memur ailesiyle senelerden beri buraya yerleşmiş Giritli bir kahveciden başka, köyün bütün halkı Rumdu. Hepsinin ovada incir bahçeleri, dağın sırtlarında zeytinlikleri vardı. Yazın sabahın erkeninde, kadınlı erkekli, bütün köy halkı atlara binip ovaya iniyor, incirlerini işliyor, akşam serinliğinde tekrar uzun bir süvari kolu halinde güle oynaşa köye dönüyorlardı. Kışa doğru zeytin mahsulünü de böyle kaldırırlarmış. Ova köylerindeki sarı benizli, şiş karınlı insanları burada görmek mümkün değildi. Gündüzleri köy boşalınca geride kalan iki büklüm ihtiyarların bile yanakları al aldı. Akşam yemeklerini yedikten sonra hep sokağa dökülürler, mandolin çalan delikanlılarla yumuşak sesli kızlar, şarkılar söyliyerek kalabalık guruplar halinde dolaşırlardı. Koskocaman bir kiliseleri, dört tane ilkokulları, bir tane de gimmazları vardı. Pazarları çınarlı meydandaki gazinoların bahçeleri tertemiz giyinmiş insanlarla dolar taşar, karı koca zarif bir karafadan rakılarını içerlerken etraflarında çocuklar oynaşır, ihtiyar kadınlar siyah yünden atkı örerlerdi. Çoğu Sakız biçimi tek katlı evlerin her zaman açık duran kapılarından içeri bakınca, güzel döşenmiş bir sofanın ortasında, üzeri dantel örtülü ceviz masalar, kenarında oyma çerçeveli konsol aynaları görünürdü. Civardaki Türk köyleri ile araları pek iyidi. Etrafa kendilerini o kadar sevdirmişlerdi ki, Seferberlikte diğer mıntaka-

ların Rumları gibi Anadolu'nun içlerine sürülmemişler, yerlerinde kalmışlardı.

Bütün bunlar şimdi gözlerimin önünde canlanıvermişti. Ufacık bir çocukken orada dinlediklerimi, ayrıldıktan sonra orası hakkında evde konuşulan ve anlatılanları hatırladıkça, tekrar oraya gitmek isteği içimde mukavemet edilmez bir hal aldı. Hattâ geç kalıp treni kaçırmak bahasına da olsa, çocukluğumun bu sihirli köyüne muhakkak gidecektim.

Mesele at bulmaktaydı. İstasyon şefine sordum, sanki Türkçe anlamıyormuş gibi şaşkın şaşkın yüzüme baktı. Bavulları bıraktığım kahveciye baş vurdum, beni öyle bir sorguya çekti ki, casus diye şüphelendiğini farkedip lâfı kısa kestim. Tam bu sırada yanımda sakallı, kasketli, bir elinde iğri bir baston, öbüründe cam tesbih ile ihtiyar bir adam belirdi. Yüzü yabancı değildi:

«Zatıâlinizle üç sene evvel Efes harabelerinde teşerrüf etmiştik!» diye kendini tanıttı. O zaman hatırladım. Emekli bir ilkokul öğretmeniydi. Senelerdenberi buraya yerleşmiş, birkaç incir bahçesi edinmiş, kızlarını burada evlendirmişti. Lugatli konuşmağa, sözleri arasına divan edebiyatından beyitler karıştırmağa ve eski Yunan tarihine meraklı bir zat olacaktı. Galiba beraber rakı da içmiştik. Ve o, bir sırasını getirip, başvekilden kaza kaymakamına kadar birçok makam sahipleri hakkında yazdığı, esprisi orta, fakat vezinleri düzgün hicviyelerini birer birer okumuştu.

«Safa geldiniz! Buyurunuz bir kahve içelim!» diyerek, yanıbaşındaki iskemleye çöktü. Ben, günümün geri kalan kısmını, onun hicviyelerini ikinci defa dinlemeğe hasretmek korkusuyla bir türlü oturamıyarak:

«Teşekkür ederim, fakat ben bir at bulup Çirkince'-

ye kadar gitmek istiyordum!! diye mırıldandım.

«Çirkinceye mi.. Önce teşrif buyrulmuş muydu?»

«Çocukluğumda bir kere gitmiştim. Hafızamda çok güzel bir köy olarak yer etmiş; şimdi hatırlayınca muhakkak gitmek arzusu duydum. Fakat vasıta bulamıyorum!»

«Merak etmeyin, şimdi bizim damada haber yollarız, bir at hazırlar gönderir. Siz istirahat buyurun.»

Biraz durup, kendi kendine söylenirmiş gibi dudaklarını kıpırdatarak tesbihini çektikten sonra yüzüme baktı:

«Mamafih Çirkince'ye gitmenizi tavsiye etmem. Şimdi orda birkaç muhacir ailesinden başka kimse yok. Sıcakta boşuna yorulacaksınız!»

«Ehemmiyeti yok!»

«Gene de siz bilirsiniz... Mademki bir kere azmettiniz... Kendiniz görüp hükmünüzü veriniz!»

Bu son sözleri söylerken, ak sakallarıyla cıgaradan sararmış bıyıklarının arasında tuhaf bir gülümseme geçer gibi oldu. Fakat ben bunun üzerinde durmağa vakit bulamadan, o, önümüzden geçen bir çocuğu çağırarak at getirtmek üzere damadına koşturdu. Sonra bana döndü:

«Harabeleri teşrif buyurdunuz herhalde. Ayağınızın tozundan belli... Nasıl buldunuz?»

«Evvelce de gezmiştim.»

«Ben de evvelce gezdiğinize nazaran nasıl bulduğunuzu sormak istedim!»

«Çok bakımsız... Her tarafı ot ve çalı bürümüş. Korkarım birkaç sene sonra şehir yeniden örtünüp kaybolacak. Ve gelecek nesiller yeniden araştırmağa ve kazı yapmağa mecbur kalacaklar!»

Hafifçe güldü, kaşlarını kaldırdı:

«Biz harabı tahripte bile üstadız, mamûru tahripte neyiz? Kıyas buyurun!»

Sol eliyle bıyıklarını yana, sakalını aşağıya doğru sıvazladı:

«Hele Çirkince'ye gidin gelin de, görüşürüz. Ben ajans vaktine kadar bu kahvedeyim. Hatıralarınızın mezarını ziyaretiniz uzun sürmiyecektir, tebşir edebilirim.»

İsmini hatırlıyamadığım ihtiyar öğretmenin lûgatli konuşmalarını daha fazla dinlemeğe fırsat kalmadan eski bir Çerkes eğeri kapatılmış doru bir kısrak önümüze çekildi. Atladığım gibi Çirkince'nin yolunu tuttum.

Ovada atı süratliye kaldırdım. İki yanımda, incirlerin altında, hasırlar üzerine yemişler serilmişti. Yol kenarında, kirli beyaz gömlekli, donsuz çocuklar, ellerinde birer çomakla, hayvanın nallarından kalkan tozda kayboluverdiler. Bayıra tırmanmağa başlayınca otuz sene evvel geçtiğim yolu çok güzel hatırladım. Fakat o eski taş döşeli yol, şimdi bozulmuş, yer yer diz boyu çukurlarla dolmuştu. İki yanımızda uzanan zeytinlikler yıllardanberi sürülmediği için her tarafı ot sarmıştı. Dağa doğru yükseldikçe başlıyan çamlıkların bir hayli seyrekleştiğini, taze kesilmiş, dört beş yaşında çam fidanlarının körpe yaralarında reçinelerin pıhtılaştığını farkettim. Uzaktan ve yukarıdan bakınca Selçuk ovası, küçük Menderes yine eskisi gibi parlak renklerle uzanıyor. Çellât gölünün yerinde şimdi tütün tarlaları ve kanallar görünüyordu. Fakat beş, on sene önce açılan bu kanalların, sular bastıkça kenarlarındaki tarlaları kemirdikleri, köşelerinden bucaklarından birer parça alıp

tekrar bataklığa çevirdikleri, şekillerinin bozulmağa başlamasından ve yer yer görünen sazlıklardan belliydi.

İçime, Efesos'un perişan hali karşısında duyduğum acıya benzer bir gariplik çöktü. Kim bilir Çirkince'yi de ne halde bulacaktım. Hattâ bir aralık atı ' çevirip gerisin geriye dönmeği bile düşündüm. Fakat tam bu sırada, bir dönemeci kıvrılır kıvrılmaz, çivitli beyaz evleri, iri çınarlarıyla köyü karşımda buldum.

Yıllarca görmediğim bir hasretime kavuşmuş gibi yüreğim hopladı. Sabahtanberi gördüklerimin ve duyduklarımın tesiriyle, artık Çirkince'yi de yerinde bulamıyacağımdan korkmağa başlamıştır. Halbuki işte Çirkince, tıpkı otuz sene önceki gibi, güler yüzüyle orada duruyordu.

Boynundan ve sağrısından sicim sicim terler sürülen atın karnına dokundum, öne doğru eğilip gözlerimi kapıyarak, geçmiş zamanın ve pırıl pırıl hâtıralarının içine doğru dört nala atıldım. Gözlerimin önünde annemin, kardeşimin, beraber oynadığımız arkadaşlarımın, sokakları dolduran insanların hep birden gülümseyen aydınlık yüzleri; kulaklarımda mermer çeşme yalaklarına akan berrak suların, şarkı söyliyen kızların, rüzgârda atlas gibi hışırdayan karaağaç yapraklarının ve sabahının ilk güneşiyle doğrulmaya çalışan çiğ düşmüş tarlaların sesi; burnumda, fırından yeni çıkmış tepsi ekmeklerinin, taze kesilmiş çayırların ve tepedeki çamların arasından süzülüp akan rüzgârın kokusu vardı. Altımdaki attan daha hızlı soluyarak doğruldum ve gözlerimi açtım.

Dizginleri o kadar şiddetle çekmişim ki, hayvan başını hızla geriye attı ve göğsüme çarptı. Bunun acısıyla mı, yoksa gördüğü manzaranın tesiriyle mi bilmiyorum, birdenbire başım döndü, sersemledim, aşağı yuvar-

lanmamak için hemen indim ve alnımı eğere dayıyarak bir müddet bekledim. Biraz kendime gelince, dizginleri dirseğime geçirerek yavaş yavaş köyün içine girdim.

Burası benim otuz sene önce gördüğüm, içinde en güzel günlerimi geçirdiğim yer değildi. Şu sağ tarafımda kapısız, penceresiz, çatısız yükselen dört duvar, bir zamanlar bahçesinde yüzlerce çocuğun oynadığı mektep olamazdı. Şu önümdeki ulu çınarın dibinde, böyle bataklık ortasında bir taş yığını değil, dört gözlü bir mermer çeşme olacaktı.

Köyü baştanbaşa dolaştım. Bu sekiz yüz evli küçük kasabada, şimdi belki elli aile bile oturmuyordu. Buraya mübadil olarak yerleştirilen muhacirler, tütüncü oldukları için incirlerini, zeytinliklerini yok bahasına satmışlar, hattâ birçok ağaçlar kışın kesip yakmışlar, sonra herbiri bir tarafa dağılmışlardı. Ortalıkta insan görünmüyordu. Belki yirmi senedenberi el sürülmemiş gübre ve süprüntü ile kaldırımları görünmez hale gelen sokaklarda, bazan gözlerinin rengi bile anlaşılmıyacak kadar kirli bir çocuk peyda oluyor, bir yabancının geçtiğini farkeder etmez, arkasından çekmeğe çalıştıkları keçinin ipini bıraktığı gibi kayboluyordu. Yıllardır boş duran evlerin ne kapıları, ne pencereleri, hattâ ne de döşemeleri kalmıştı. Sekiz, on odalı koskoca evlerin sahipleri bile, pencerelerine tahta çiviledikleri bir yer odasına dolmuşlar, öteki odaların dolap kapılarına ve çerçevelerine kadar bütün tahta kısımlarını kışın söküp yakmışlardı. Onları, karlı havada birkaç yüz metre ötedeki çam ormanlarına gitmekten alıkoyan mukaddes tembellik karşısında garip bir ürperti duyarak dolaşmama devam ettim. İçinde insan bulunan bazı evlerin kapıları arkasından, yahut pencerelerdeki tahtaların

arasından, ürkek gözlerin beni seyrettiğini farkediyor ve her an biri yakama yapışıp:

«Ne işin var burada?» diye soracakmış gibi kuşkulu yürüyordum.

Bir zamanlar bizi misafir eden yüzbaşının evini buldum. Kapı merdiveninde ihtiyar bir adam çömelmişti. Sordum:

«Burada siz mi oturuyorsunuz?»

Uzun uzun yüzüme baktıktan sonra «evet» makamında başını salladı ve:

«Ha!» dedi.

«Seferberlikte biz de burada oturmuştuk. İçeri girip gezebilir miyim?»

Tekrar yüzüme baktı, baştan aşağı bir süzdü:

«Gez, ne olacak!» dedi. Yerinden kalktı, birinci katta, sağdaki odanın kapısını örttükten sonra önüme düştü.

Evin eski eşyasından ortada bir tek şey: Büyük bir konsol aynası kalmıştı. Onun da çerçevesi kırılıp dağılmış, yer yer sırları dökülmüştü.. Yukarı kata çıkan merdivenin trabzanları sökülmüştü, ihtiyar:

«Yukarıda bir şey yok. Nesine bakacaksın?» diyerek birinci basamakta durdu.

«Olsun... Çocukluğum bu evde geçti!» diye bir yalan attım.

«Sen bilirsin!»

Yukarı kattaki odaların da bütün kapıları, pencereleri sökülmüştü. Henüz döşemelere dokunulmamıştı ama, bütün duvarlar, hattâ tavanlar bile, sanki kazma vurularak yıkılmış, delinmişti. Yanımdaki ihtiyara şaşkın şaşkın bakarak

Ne olmuş buralara?» diye sordum.

«Bizden evvel gelenler para aramışlar... Namussuz gâ-

vurların paralarını nereye sakladıkları bilinmez ki...»

Yerler keçi, koyun pislikleriyle doluydu. İhtiyar, bunu da izah etti:

Kış günü yukarı katlar soğuk oluyor, biz aşağıda oturur, hayvanları buraya kaparız. Pencerelere de birer çuval asarız... Ne yapacaksın, fıkaralık...»

«Sizin zeytininiz, inciriniz yok mu?»

«Ne gezer... Bu köyde değil, Selçuk'ta bile ağacı olan kaç kişi var ki... Fıkaralık... Biz sattık, üç, dört beyin elinde toplandı... Biz onlara işçi gideriz...»

Pencereden bahçeye bakacak oldum, gözlerim kendiliğinden kapanıverdi. Eskiden kayısı, erik ağaçlarının sıra sıra dizildiği, ortasında bir duvar gibi dümdüz şimşir fidanlarının uzandığı, beyaz güllerin asma gibi evin duvarını sardığı, yolları çakıl döşeli bahçede şimdi bir köşeye yaslanmış ve eski kapılardan yapılmış bir tavuk kümesinden başka hiçbir şey yoktu.

İhtiyara üstünkörü bir «eyvallah» savurarak merdivenleri ikişer ikişer indim ve sokağa fırladım. Ben geçerken, kadınların kapandığı odanın kapısı azıcık aralandı, dört, beş yaşlarında, beyaza yakın sarı saçlı, kırmızı yüzlü, kara dişli bir çocuk üst dudağında tozlanmış ve kurumağa yüz tutmuş iki sümük çizgisiyle, sırıtır gibi beni süzdü, sonra içeri kaçtı.

Sanki bütün bugünün yorgunluğu şu anda üzerime me çöküvermişti. Dizlerim titriyor, sırtıma varıncaya kadar her tarafım sızlıyor, kafamın içi oğulduyordu. Dizginleri koluma geçirerek yürüdüm. Yollarda, tavuklar da dahil olmak üzere, her türlü hayvan pisliğinden, karpuz kavun kabuğundan, çeşit çeşit süprüntüden adım atacak yer yoktu. Evlerin su yolları, çukurları dolmuş, tıkanmış olacak ki, çirkefler kapıların altında açılmış

deliklerden sokağa akıyor, orada bulduğu pisliklerin altında kaybolarak ortalığa keskin ve yapışkan bir koku yayıyordu.

Eskiden dört, beş gazinonun süslediği geniş, çınarlı meydanın bir köşesinde küçük bir kahve ile, önünde iki teneke masa gözüme ilişti. Yarım saat olsun dinlenmek üzere oraya gittim, hayvanı bir ağaca bağlıyarak arkalıksız tahta iskemlelerden birine oturdum.

Uzun boylu, uzun kır bıyıklı, ihtiyarlıktan hafif kamburlaşmış bir adam, karanlık kahveden dışarı çıktı. Beni baştan aşağı süzdükten sonra, kocaman yumruklarını, «Burada ne işin var?» der gibi masaya dayıyarak sordu:

«Kahve mi?»

«Evet, sade olsun!»

İri pabuçlarını sürüyerek gitti, biraz sonra iki fincan kahve ile birlikte geldi. Kendisi de bir iskemle çekip karşıma oturdu:

«Hayır ola? İş için mi geldiniz?»

O zaman bu adamı hatırlar gibi oldum, sorduğuna cevap vereceğim yerde, âdeta yerimden fırlıyarak:

«Siz ne zamandan beri bu köydesiniz?» dedim.

«Elli sene oluyor herhalde... Babam bu köye yerleştiğinde ben onbeş yaşında vardım... Öyle ya... elli sene olacak.»

Şimdi onu iyice hatırlamıştım. Otuz sene önce bu köyde oturan tek müslüman, bu Giritli kahveciydi. O da bizim misafir kaldığımız yüzbaşıyı, çocuklarını, hattâ beni ve kardeşimi hatırladı. Buraya hangi hayalin peşine takılarak geldiğimi öğrenince gözlerini yüzüme dikti, hiçbir şey söylemeden, o da aynı hayalleri arayıp bulmak istiyormuş gibi daldı.

Sevgili bir ölünün başında bekleşen iki acılı insan

gibi, konuşmaktan çekinerek, bir saat kadar karşı karşıya oturduk. Üç dört adım ötedeki hayvan kımıldadıkça nalların kaldırım taşlarından çıkardığı donuk, tok seslerden, bir de ulu çınarların yüksek dallarındaki hafif oğultudan başka ortalıkta çıt yoktu.

Gitmek için doğrulurken dayanamadım, daha çok kendi kendime söyler gibi mırıldandım:

«Bizim elimize geçen her yer böyle mi olacak.»

Karşımdaki, bir hakarete uğramış gibi yüzüme sert bir bakış fırlatarak âdeta bağırdı:

«Bizim ne kabahatimiz var be?»

Eliyle kalktığım iskemleyi işaret etti, kabahatli bir çocuk gibi hemen oturdum. O, gözlerinin sert, fakat aynı zamanda dalgın bakışını hep üstümde tutarak, devam etti:

«Buraya getirip oturttukları mübadillerin de kabahati yoktu. İskeçe'nin, Kavala'nın tütüncüleri... zeytinden, incirden ne anlasınlar? Ağaç dediğin bakım ister, masraf ister... Kıymetini bilmeyene nimetini verir mi? Muhacirler iki sene üst üste mahsul alamayınca ya kestiler, ya sattılar... Cahillikle fakirlik bir olmuş, Sultan Süleymanın mülkü dağılmış... Zaten tefviz işleri de seneler sürdü. Dünyanın dalavereleri döndü. Gelenlerin çoğu meteliksizdi. Para yedirip işlerini gördüremeyince hepsi bir yana dağıldı... Ne olacak? Rumelinde koca çiftlik bırakan adama yüz ağaç zeytin düşmedi de, köyünde bir baskısı olan burda üç fabrikaya sahip çıktı. Senin anlıyacağın, hakkı olan alamadı, hakkı olmıyan binlerce aldı. Ama onlara yaradı mı? Ne gezer!.. Anafor malın kıymetini bilmediler, yok fiyatına elden çıkardılar. Buraların eskiden kalma bir iki derebeyi vardı. Kimi İzmirde, kimi Ankara'da oturur... hepsini onlar kapattı... Emvali metrukeden, ağacı on kuruşa, on beş

kuruşa zeytin, incir bahçesi satın aldılar... «Malımı satmam!» diye inat edenler de en sonunda boyun eğdi. Ne yapsın? Para da, devlet de ağaların elinde. Bunlarla baş olur mu?.. Patronlar istemedikçe, kimse ağacının meyvasını toplatacak işçi bulamaz. Çoluk çocuk kendisi toplasa, yağını çıkartacak fabrika bulamaz. Evvelâ dört senelik mahsulünü, sonra kökünü satar, alır başını gider.»

Önündeki teneke masayı ezmek ister gibi yumruğunu bastı, gözlerini uzun müddet etrafta gezdirdi, sonra devam etti:

«Burası eskiden ne idi, şimdi ne oldu!.. Amma sebebi var. Eskiden burada oturan herkesin kendine göre malı vardı. İncirden, zeytinden ne alırsa burda yer, burda bırakırdı. Bütün bu gördüğün dağların, ovaların nimeti hep burda kalırdı. Şimdi buraların sahibi olan beyler, ne alıyorlarsa başka yere götürüyorlar. Apartıman dikiyor, köşk alıyorlar. Otomobillere, karılara yatırıyorlar. İşçilik diye burada bıraktıkları, aldıklarının binde birini tutmaz. Kalanlar da bununla işte bu kadar geçinebilir... O senin bildiğin Çirkince de işte bu hale gelir... Cennet gibi yerler virane oldu diye gâvurda keramet, müslümanda kabahat arama!.. Eskiden buraların sahipleri burada yaşar, burada işlerdi. Sen sahipli memleketi sahipsiz eden beylerin yakasına yapış... bir daha da öyle demin konuştuğun gibi konuşma... Bizim elimize geçen her yer neden böyle olsun? Burası bizim elimize geçti mi ki? Merak etme, milletin eline bir şey geçmedi; ovalar, dağlar üç beş fırsat düşkününün elinde toplandı.. İşte o kadar...»

Yerinden kalktı, önüne bakarak biraz durdu, sonra: «Haydi sana güle güle!» diyerek kahveye girdi.

Bağladığım yerde huysuzlanmaya başlıyan atı çöz-

düm, eski Çerkes eyerine atlıyarak geldiğim yoldan geri döndüm. Gözlerimi hayvanın iki kulağı arasından ayırmamağa gayret ediyordum. Ovaya ininceye kadar neler düşündüm, hatırlamıyorum. Hayatımda kafamın içini bu derece bomboş bulduğum bir an yoktur. Selçuğa varmadan önce ovada, tozlu yollarda, sağa, sola saatlerce dolaştım. Atı bazan kendi haline bıraktım, bazan çılgın gibi sürdüm. Nihayet, bütün vücudum sızlar bir halde, istasyona döndüm.. Vakit, epeyce ilerlemiş olacaktı. İstasyon kahvesinde iki, üç kişi oturmuş domino oynuyorlardı. İhtiyar öğretmen bir köşede, çenesini bastonuna dayamış, uyukluyor gibiydi. Atın nal seslerini duyunca doğrulup bana doğru birkaç adım geldi. Ben yere atlayınca dizginleri elimden aldı, kahveci çırağına teslim etti:

«Biraz gezdir de, kaşansın... Sonra eve götürürsün! Ocağa seslen de bize iki sade kahve yapsınlar...»

Masanın başından bir müddet hiç konuşmadan oturduk. Sükûtu ilk bozan o oldu:

«Nasıl? Çirkince'yi gördünüz mü?»

«Evet, gördüm!»

Bu sözlerin ağzımdan bir küfür gibi çıktığını farkettim, adamcağızı kırmış olmıyayım, diye yüzüne baktım. Bana, «kendiniz görün hükmünüzü veriniz,» dediği zamanki gibi garip bir gülümseyişi vardı. Ağır ağır doğruldu:

«Bendenize müsaade... Yaş ilerledi, uyku bastırıveriyor. Kahveci de ışıkları söndürdü. Bundan istiskal çıkar... Maamafih siz yolcusunuz, tren vaktine kadar beklersiniz, zaten bir şey kalmadı.»

Gitmek üzereyken durdu, tekrar bana döndü.

«Müsaade buyurursanız,» dedi, «zatıâlinizi haddim olmıyarak bir hususta tenvir edeyim. Teşrif buyurduğu-

nuz köye hâlâ Çirkince diyorsunuz. Halbuki orası artık Çirkince tesmiye edilmiyor. Kaza kaymakamı ile parti erkânı devri-cumhuriyette böyle güzel bir vatan köşesinin adını Çirkince olarak bırakmayı muvafık bulmadılar, Dahiliye Vekâletine müracaat ederek değiştirttiler. Şimdi oranın ismi Şirince'dir... Ya... Şirince...»

Tekrar arkasını döndü, beni, bütün lâmbaları sönmüş olan istasyonda tek başıma bırakarak, bastonunu sürüye sürüye uzaklaştı.

Hanende Melek

KAHVE ocağına giden kapının yanında, üst kısmı küçük bir halı ve etekleri eski bir kilimle örtülü, kürsü kılıklı bir kerevet vardı. Üç kişiden ibaret saz heyeti, yerli hasır iskemlelerin üzerine, göze batan bir ciddilikle oturmuşlardı. İçlerinden biri inmek isteyince, bir metreye yakın bir yerden atlamıya mecburdu. Hanende Melek böyle zamanlarda küçük garson Hamdi'yi çağırarak yardımını ister, bir eliyle onun omzuna dayanıp ötekiyle eteğini tutarak ince bacaklarını aşağı uzatırdı. Bu anlar o civarda oturmuş hovarda müşteriler için mühim fırsatlardı. Baygın, fakat istek dolu gözler derhal o tarafa çevrilir, tatlı bir şey yenmiş gibi pos bıyıklar alt dudakla yalanırdı.

Sigara dumanlariyle nefes buğularından kahvenin pencereleri o kadar sislenmişti ki, dışarıda şarıl şarıl yağan yağmurun ancak sesi işitiliyor, camlardan süzülen damlalar içerden görünmüyordu.

Ortada dolaşan iki garson, tıka basa dolu olan salonda kendilerine güçlükle yol açabiliyorlardı. Çamur-

lu ayakkabıların tebahhurundan hâsıl olan ağır bir koku, yarısından çoğu sarhoş olan müşterileri büsbütün sersemletiyor, zaman zaman sazı bastıracak kadar yükselen bir gürültü, sık sık açılıp kapanan kapıdan sokağa vuruyordu.

Yeni gelenler, iskemlelerin arkasına asılmış duran paltoları düşürerek ve her geçtikleri yerde bir kaynaşma doğurarak uzun müddet dolaştıktan sonra bir yer bulup oturuyorlar ve ıslak kasketlerini çıkarıp başlarını kaşımıya başlıyorlardı.

Keman, ud ve Melek zaman zaman hamle eder gibi seslerini yükseltiyorlardı. Bu sırada gürültü ile saz arasında birkaç dakika devam eden hakikî bir mücadele oluyor, bazan gürültü galip gelerek saz mahçup bir eda ile vızıltısına devam ediyor, bazan da, bir hayat kavgası kadar canla başla yaptığı mücadelenin sonunda kalabalığın biraz susar gibi olduğunu görünce, sevinçle sesini yükseltiyordu. Böyle dakikalarda Meleğin ince, biraz kısık, fakat tesirli sesi salonu doldurur, kendisine çevrilen gözlerde biraz da alâka belirirdi.

•

Camlı kapı ağır ağır açılarak içeriye dâvavekili Hüseyin Avni girdi. Siyah paltosunun yakasını kaldırmış, ayni renkteki şapkasını önüne indirmişti. Hastalıklı gözlerini vapur dumanı bir gözlük örttüğü için yüzünün ancak pek az bir kısmı, sakalları uzamış çenesi görünüyordu. Ucundan yağmur suları süzülen harap bir şemsiyeyi koluna takmıştı. Korkak adımlarla, yıkılmamak için iskemle arkalarına tutunarak ilerledi, saza yakın bir yere geldi. Etrafta oturacak boş iskemle yoktu. Gözleriyle arandı. O civara yerleşmiş bulunan memurlar,

bekâr öğretmenler onun bakışlariyle karşılaşıp kendisini masalarına çağırmıya mecbur olmamak için başlarını önlerine eğmişler veya derin lâkırdılara dalmışlardı.

Bir masanın etrafında oturan ve esrar sigaralarını avuçlarının içinde saklıyan üç kasap Hüseyin Avni'yi masalarına davet ettiler. Hem ihtiyar sarhoşla alay etmek, hem de masalarına efendi adam oturduğunu hanendeye göstererek itibar kazanmak istiyorlardı.

Hüseyin Avni, siyah gözlüklerinin buğusunu ceketinin kolu ile sildi, paltosunun yakasını indirdi. Şapkasını çıkardı. Adamakıllı seyrekleşmiş olan beyaz saçları kafasının çatlak ve lekeli derisine yapışmıştı. Oturduğu alçak arkalıklı yerli hasır sandalyede rahatlaştıktan sonra başını saza çevirerek gülümsedi. Bu sırada uzun, seyrek dişleri, donuk pembe diş etleriyle beraber dışarı fırlıyor, dudaklarının kenarından tükürükler sızıyordu.

Keman çalan uzun kafalı, esmer delikanlı eğilerek davâvekilinin selâmını iade etti. Melek başiyle belli belirsiz bir işaret yaptı; kucağındaki udun üzerine abanarak avaz avaz bağıran ihtiyar sanatkâr ise, dünyanın farkında olmadığı için, şarkısına devam ediyordu.

•

Melek içinden: «Aman yarabbi, bu heriften kurtulamıyacak mıyım?» dedi. Ömründe bu derece iğrendiği bir adama rasgelmemişti. Beş senedenberi hayatını sesiyle kazanıyor, sıkıştıkça vücudunu bu sese yardımcı yapmak mecburiyetinde de kalıyordu. Bu meslekte adam seçmek pek âdet değildi ama, bunun da bir haddi vardı. Zaten bu tiksinmesinde Hüseyin Avni'nin su-

ratının pek rolü yoktu. Meleğe asıl korkunç gelen onun yapışkan bir ifade taşıyan hareketleri ve siyah gözlüklerinin arkasında kirli bir paçavra gibi sallanan bakışlarıydı.

Diğer tutkunlarının ısmarladığı bir çayı bile hakir görmiyen ve bu eli açık hovardayı bir gülümseme ile tediye eden genç kadın, Hüseyin Avni'nin, evinden kim bilir ne sahnelerden sonra alıp kendisine hediye ettiği birkaç altın bileziği bir türlü koluna takamıyordu.

Kahvecinin söylediğine göre bu adam evvelce Hukuk mahkemesi âzasından imiş, sarhoşluğu yüzünden çıkarmışlar, çok az bir tekaüt maaşı alıyor ve üç çocuğu ile karısını dâvavekilliği ederek geçindiriyormuş. Hukuk mezunu olmayıp zabıt kâtipliğinden yetiştiği ve işine gücüne karşı hiç alâkası olmadığı için yazıhanesine günde bir kaç köylüden başka uğrıyan olmazmış. Kahveci:

«Metelik yoktur herifte, nesine yüz verirsiniz?» diyordu. «Günde iki köylüye iki istida yazıp yarım kâğıt alır, onu da lokantacı Mahir'de rakıya yatırır, evde çoluk çocuk aç beklesin. Yaşından da utanmaz, ak sakalına da bakmaz, yazıhanesine uğrıyan altmışlık köylü karılarına saldırır. Dayak yemediği gün yoktur. Şu kahvemize gelen efendilerin hiç birinin ona yüz verdiğini gördünüz mü? Çamur gibi adamdır!»

Melek bu kasabaya geleli iki ay olmuştu ve Hüseyin Avni bir gece bile kahveye gelmemezlik etmemişti. Her akşam üzeri, yazıhanede mi olur, lokantada mı olur, bir miktar rakısını içer, daha ikinci kadehte titremiye başlıyan adımlarla kahvenin yolunu tutardı. Bu genç, sıska ve esmer kadıncağızın biraz çatlak fakat yanık sesi onu çıldırtıyordu. Fakat onun bir kadına ısrarla yapışması için böyle bir sebebe de hacet yoktu. Bütün kadınlardan, en güzelinden en çirkinine, en küçü-

günden en yaşlısına kadar öyle bir hava intişar ediyordu ki, çeşit çeşit olmasına rağmen müşterek bir hususiyeti haber veren bu kâh lâtif, kâh baş ağrıtacak kadar sakil kokular onun hurdalaşmış vücudunda ıstıraplı bir sarsıntı bırakarak yayılıyorlar, zavallıyı uykudan, hattâ düşünmekten mahrum ediyorlardı.

Çürük dimağının nasıl imal ettiği insanı şaşırtan binbir türlü dalaverelerle karısını kandırıyor, bir sandık köşesinde, bir çıkın dibinde nasılsa kalmış olan kıymetli birkaç parça eşyayı aldığı gibi sazlı kahveye gidiyor ve birkaç şarkı isteyip çaldırdıktan sonra, getirdiği şeyleri küçük çırak Hamdi ile Melek'e yolluyordu.

Kemancıyı birkaç kere yazıhanesine çağırıp kuru zeytin ile rakı ikram etmişti. Bir efendiye masa arkadaşlığı etmekten gurur duyan genç çingenenin Melek üzerinde lehinde tesir yapacağını ümidediyordu.

Fakat artık sabırı tükenmişti. Yarımyamalak selâmlardan ve pek kıstırdığı zamanlarda genç kadının ağzından dökülen «Nasılsınız efendim?» yollu bir hatır sormadan başka bir şey gördüğü yoktu. Halbuki ihtiyar etlerini seyrek fasılalarla kamçılıyan ihtiras nöbetleri tahammül edilmez hale gelmişti. Oturduğu yerden Meleğe doğru bakarken, derhal fırlayıp saldırmak istiyen vahşi bir hisse kapılıyordu.

Birkaç akşam evvel kemancı vasıtasiyle kadını yazıhanesine davet ettiği halde bu teklifi, patron razı değil diye reddedilmiş, kemancıdan cevap bekliyerek geçirdiği yirmi dört saat, kız isteyip cevap bekliyen delikanlılara taş çıkartacak bir ümit ve yeis silsilesi halinde geçmişti. İki günden beri sabahtan akşama kadar içiyor ve binbir türlü plânlar kuruyordu.

Ayni masada oturduğu kasaplar, kahvede içki yasak olduğu için çay fincanlarına koydurup getirttikleri

konyakları içiyorlar ve ona da ikram ediyorlardı. Esrar sigaralarının dumanı Hüseyin Avni'nin kırmızı kapaklı gözlerini ve kuru genzini yakıyordu. Melek ihtiyar udînin sesini bastırarak:

Gece kapladı her yeri,
Keder sardı dereleri,
Esmerim vay vay.
Düşman değil, sevda açtı
Sinemdeki yareleri.

Diye bağırdıkça Hüseyin Avni öne doğru eğiliyor, yere düşecek gibi oluyordu.

Bu şarkının bestesinde, sözlerinde ve Meleğin ağlar gibi bir ifade alan söyleyişinde garip bir zavallılık, bir yalvarma vardı, İhtiyar adam ağzının içinde bir şeyler mırıldanıyor, fakat ancak gırtlağını yırtar gibi dışarı fırlayan bir «Ah!» duyulabiliyordu. Bir aralık ufak ve buruşuk bir kâğıda bir şeyler karalıyarak kemancıya gönderdi, biraz sonra saz eski bir şarkıya başladı:

Bir dâme düşürdü beni ki baktı siyahım,
Billâhi bu sevdada benim yoktur günahım!

Bunu, kısa fasılalarla diğer kâğıtlar ve ihtiyarın haline uygun diğer şarkılar takibetti.

*

Kahvenin kapısı aralanarak içeri sekiz, on yaşlarında bir kız başı uzandı. Kıvırcık saçları ıslak bir pösteki gibi ensesine yapışmıştı. Gözleriyle, şaşkın ve kararsız,

etrafı süzdükten sonra oralarda dolaşan Hamdi'yi çağırdı, bir şeyler söyledi.

Hamdi, tek tük evlerine yollanmıya başlıyan müşterilerin arasından sıyrılarak Hüseyin Avni'nin yanına geldi ve kara gözlüklerini düzeltmiye çalışan ihtiyara:

«Bey baba! Senin küçük kız gelmiş, evden istiyorlarmış!» dedi.

Sarhoşun yağlı yüzünün gerildiği ve seyrek sakallarının simdik olduğu görüldü. Bir kedi gibi yerinden fırlıyarak:

«Defolsun beni burada bari rahat bıraksınlar!» diye homurdandı ve yumruğunu kapıya doğru uzattı.

Aralık kapı hemen kapandı, Hüseyin Avni tekrar iskemlesine çöktü.

Kahve adamakıllı tenhalaşmıştı. Kalanlar başladıkları partiyi herhalde bitirmek istiyen birkaç tiryaki oyuncudan ibaretti.

Biraz sonra saz da bitti. Ud torbaya, keman kutuya kondu. Udî, hiç konuşmıyan ve etrafına bakınmıyan bir ihtiyar, önündeki çay fincanını son bir defa diktikten sonra kahveciden gündeliğini alıp gitti. Kemancı, Hüseyin Avni'nin yanına gelerek:

«Nasılsın beybaba!» dedi, başıyla da: «Ne idelim, bir türlü olmuyor işte!» der gibi bir işaret yaptı.

Sarhoş ihtiyar:

«E... Bu ne kadar sürecek ya? Bizde hal kaldı mı ya?» diye mırıldandı.

Melek patrondan parasını almış, kendisini hana kadar götürecek garsonun hazırlanmasını bekliyordu. Astragan taklidi eski bir mantonun içinde vücudu titriyor gibiydi. Siyah dekolte iskarpinleri çamurlanmış ve silinmemişti.

Hüseyin Avni yerinden fırladı. Genç kadına doğru yürüyerek onun koluna yapıştı:

«Ben götüreyim seni, ruhum!» dedi.

Melek vücudunun sıcak bir köşesine ıslak bir el dokunmuş gibi ürperdi.

«Teşekkür ederim... Hacet yok!» diye mırıldandı.

«Hacet yok olur mu ya? Bize de bu kadar cevretmek reva mı ya? İnsanda tahammül bırakmıyorsun vallahi!»

Bu sözlerle beraber kadının zayıf kolunu daha çok sıktı. Melek hızla silkindi. Muvazenesini kaybeden dâvavekili dizlerinin üstüne düşerek alnını iskemlelerden birine vurdu.

Kalktığı zaman, sağ kaşının üst tarafında kırmızı bir şiş görünüyordu.

Bir eliyle gözlüğünü düzelterek:

«Ne demek istiyorsun yani?» dedi, sesi hırıltı gibi çıkıyordu.

Başını kemancıya çevirerek:

«Ulan!» dedi, «Nedir bu yaptığınız? Bu cilve biraz uzun kaçıyor!»

Kemancı kahve ocağı tarafında kayboldu.

Hüseyin Avni tekrar Meleğin koluna sarılmak isteyerek, bir adım attı. Genç kadın korkak gözlerle etrafına bakınıyordu.

Kahvede oyun oynıyanlar ayağa kalkmışlardı. Bir kısmı kasketini alıp gidiyor, bir kısmı ihtiyar avukatla Meleğin etrafına toplanıyordu.

Esrar çeken kasaplar başlarını birbirlerine yaklaştırmışlar, susuyorlardı.

Tavandaki lüküs lâmbaları parlayıp sönerek ömürlerinin azaldığını bildiriyorlardı.

Patron kemancının hesabını kesmiş, o da kalabalığa doğru sokulmuştu.

Hüseyin Avni etrafının farkında değildi. Genç kadının tekrar eline geçirdiği kolunu titrek parmaklariyle sıkarak: «Sen geliyor musun şimdi?» dedi.

Melek kısaca:

«Hayır!»

Diye cevap verdi. Fakat ne yapacağını kestiremiyerek olduğu yerde kaldı ve sağa sola bakındı.

Bu anda, birdenbire sol yanağı üzerinde sarhoşun terli elini hissetti. Birisi saçlarını çeker gibi oldu ve müthiş bir acı duydu.

Başka birisi onu yakaladığı gibi birkaç adım öteye götürdü, bir iskemleye oturttu; bu, kendisini hana götürecek olan garsondu.

Kahveci ile iki çırağı birkaç adım ilerde, yere eski bir çul gibi yığılmış olan avukatı tekmeliyorlar, kafasına gözüne yumruk vuruyorlardı. Biraz sonra çıraklar çamurlara bulanan sarhoşu bacaklarından ve kollarından yakalayıp kahvenin önüne, yağmurun altına bıraktılar.

Melek birkaç dakika iskemlede ses çıkarmadan oturduktan sonra çırağa:

«Haydi gidelim!» dedi.

Dışarı çıktıkları zaman, kahvenin üç ayak taş merdiveninin dibinde Hüseyin Avni'nin hâlâ yattığını, ve yağmurdan iliklerine kadar ıslanan küçük kızının onu kaldırmak için şurasından burasından çekelediğini gördü. Onları birkaç adım geçtiler, kızcağız çıkanları farketmemişti.

«Babacığım, ne olursun babacığım, hadi gidelim!» diye ağlıyordu.

Nezleli sesi, artık biraz hafiflemiş olan yağmurun şıpırtılarına karışıyordu.

Melek yanındaki garsona:

«Şu adamı kaldırıversene!» dedi.

Beraber geri döndüler. Küçük kız hâlâ babasının etrafında dolaşıyor, hıçkırıklarla kesilen bir sesle, kendi kendine söylenir gibi, yalvarıyordu:

«Babacığım, hadi gidelim. Annem söz verdi, içtin diye kavga etmiyecek... Bir şey getirmedin diye de kavga etmiyecek... Hiç kavga etmiyecek...» Bir müddet susuyor, sanki cevap bekliyor, sonra:

«Hadi kalksana, ne olursun!» diye tekrar ağlamıya başlıyordu.

Yanına gelenlerin yüzüne baktı. O nezleli sesiyle, ehemiyetsiz bir yardım ister gibi:

«Kaldırıversenize, ne olur!» dedi. «İki gündür eve uğramıyor, hepimiz açız. O gelmeyince annem büsbütün sinirlenip bizi dövüyor, gidin getirin diyor!»

Melek ve garson, Hüseyin Avni'nin kollarına yapıştılar. Sarhoş sızmıştı. Yerinden güç oynuyordu. Islak paltosu sıska vücudundan daha ağırdı. Ayaklarını yerde sürüyerek birkaç adım götürdüler. Biraz gevşek bırakınca olduğu yere çöküyordu. Hiçbir şey söylemeden onu sürüklemiye devam ettiler. Küçük kız önlerine düşmüş, yol gösteriyordu.

Zifirî karanlık sokaklarda Melek dizlerine kadar çamura battığını hissetti. Her adımda bir çukur vardı. Epeyce uzun bir müddet yürüdükten sonra alçak bir bahçe duvarının önünde durdular. Kız alışkın bir elle iki kanatlı kapının demir halkalarını bulup takırdattı. Biraz sonra içerde bir kapı gıcırdadı, çamurlu bahçede takunyalı ayakların sesi duyuldu, kapının bir kanadı açıldı ve elinde titrek ışıklı bir idare lâmbasiyle sıska bir kadın vücudu göründü.

Gözleri evvelâ lâkayt bir bakışla sarhoşu, sonra

büsbütün mânasız bir ifade ile genç kadını süzdü. Küçük kızın nezleli sesine pek benziyen boğuk bir sesle:

«Demek şimdiki de sensin ha?» dedi.

Melek hiçbir şey söylemedi. İki kadın bir müddet bakıştılar. Garson sarhoşu kapının iç tarafına, duvarın dibine bıraktı. Küçük kız kapının bir kenarında hâlâ ağlıyor ve arasıra burnunu çekiyordu.

Damların kenarından tek tük damlalar düşüyor ve boğuk sesler çıkarak sokağın çamurlarına gömülüyordu.

Melek yavaşça elindeki çantayı açtı, içinden dört beş altın bilezikle bir çift küpe aldı. Kendisine hayretle bakan sıska kadına uzatarak:

«Alın bunları... Bunlar sizin galiba...» dedi. Sonra başını azıçık önüne eğerek:

«Bana bunları boşuna vermişti..» diye ilâve etti.

Gitmek için döndü. Kapının kenarına dayanmış duran küçük kızı gördü. Kendini tutamıyarak onu kolundan yakaladı ve çekti, sırsıklam saçlarından tuttuğu başını göğsüne bastırdı. Sonra iğildi, şaşkın şaşkın kendine bakan kızın yaşlardan ve yağmurdan ıslanmış yüzünü sıkı sıkı öptü.

Bir kabahat işliyormuş gibi çabuk ve sinirli hareketlerle çantasını tekrar açtı, biraz evvel aldığı bir buçuk lira yevmiye ile dünden kalan yirmi, otuz kuruş parayı kızın avucuna sıkıştırdı.

Sonra hiç arkasına bakmadan, yanı başında sessizce yürüyen garsonla beraber, çamurlu yollardan geriye, kendisini bekliyen han odasına döndü.

Değirmen

HİÇ sen bir su değirmeninin içini dolaştın mı adaşım?..

Görülecek şeydir o... Yamulmuş duvarlar, tavana yakın ufacık pencereler ve kalın kalasların üstünde simsiyah bir çatı... Sonra bir sürü çarklar, kocaman taşlar, millet, sıçrıya sıçrıya dönen tozlu kayışlar... Ve bir köşede birbiri üstüne yığılmış buğday, mısır, çavdar, her çeşitten ekin çuvalları. Karşıda beyaz torbalara doldurulmuş unlar...

Taşların yanında, duman halinde, sıcak ve ince zerreler uçuşur. Halbuki döşemedeki küçük kapağı kaldırınca aşağıdan doğru sis halinde soğuk su damlaları insanın yüzüne yayılır...

Ya o seslere ne dersin adaşım, her köşeden ayrı ayrı makamlarda çıkıp da kulağa hep birlikte kocaman bir dalga halinde dolan seslere?.. Yukarıdaki tahta oluktan inen sular, kavak ağaçlarından esen kış rüzgârı gibi uğuldar, taşların kâh yükselen,kâh alçalan ağlamaklı sesleri kayışların tokat gibi şaklayışına karışır... Ve mütemadiyen dönen tahtadan çarklar gıcırdar, gıcırdar...

Ben çok eskiden böyle bir değirmen görmüştüm adaşım, ama bir daha görmek istemem.

*

Sen aşkın ne olduğunu bilir misin adaşım, sen hiç sevdin mi?..

Çoook desene! Sevgilin güzel miydi bari? Belki de seni seviyordu... Ve onu herhalde çok kucakladın... Geceleri buluşur ve öperdin değil mi? Bir kadını öpmek hoş şeydir, hele adam genç olursa...

Yahut sevgilin seni sevmiyordu... O zaman ne yaptın? Geceleri ağladın mı?.. Ona sararmış yüzünü göstermek için geçeceği yolda bekledin, ona uzun ve acındırıcı mektuplar yazdın değil mi?..

Fakat herhalde ikinci bir aşka atlamak senin için o kadar güç olmamıştır. İnsan evvelâ kendi kendisinden utanır gibi olur ama, bilir misin, bizim en büyük maharetimiz nefsimizden beraet kararı almaktır. Vicdan azabı dedikleri şey ancak bir hafta sürer. Ondan sonra en aşağılık katil bile yaptığı iş için kâfi mazeretler tedarik etmiştir.

Ha, sonra bir üçüncü, bir dördüncüyü sevdin, ve bu böyle gidiyor.

Peki ama, bu sevmek midir be adaşım, bir kadını öpmek, onu istemek sevmek midir..

Çırçıplak soyunarak şehrin sokaklarında koşabiliyor musun?..

Bir bıçak alarak kolundaki ve bacağındaki adalelere saplamak ve böylece bir nehre atılarak yüzmek elinden geliyor mu?

Bir şehrin adamlarını öldürmek cesareti sende var

mı? Bir minareye çıkarak bütün dünyaya işittirecek kadar kuvvetle bağırabilir misin?

Aşk sana bunları yaptırabilir mi? İşte o zaman sana seviyorsun derim...

Sen sevgiline ne verebilirsin sanki? Kalbini mi? Pekâlâ, ikincisine? Gene mi o? Üçüncü ve dördüncüye de mi o?.. Atma be adaşım, kaç tane kalbin var senin?.. Hem biliyor musun, bu aptalca bir lâftır; kalbin olduğu yerde duruyor ve sen onu filâna veya falana veriyorsun... Göğsünü yararak o eti oradan çıkarır ve sevgilinin önüne atarsan o zaman kalbini vermiş olursun...

Siz sevemezsiniz adaşım, siz, şehirde yaşıyanlar ve köyde yaşıyanlar; siz, birisine itaat eden ve birisine emredenler; siz, birisinden korkan ve birisini tehdidedenler... Siz sevemezsiniz. Sevmeyi yalnız bizler biliriz... Bizler: batı rüzgârı kadar serbest dolaşan ve kendimizden başka Allah tanımıyan biz Çingeneler.

Dinle adaşım, sana bir Çingenenin aşkını anlatayım...

*

Bir gün karların erimeğe başladığı mevsimdeydi bütün çergi, - otuza yakın kadın, erkek ve çocuk, dört beygir ve iki defa o kadar da eşek Edremit tarafına doğru göçüyorduk.

Can sıkan ve bize hiç uymıyan bir kıştan sonra ısıtıcı güneş ve yeni belirmeğe başlıyan yeşillikler hepimize tuhaf bir oynaklık vermişti. Sırtlarında beyaz ve kısa bir gömlekten başka bir şeyleri olmıyan küçük çocuklar hiç durmadan koşuyorlar, bağırıyorlar ve şose yolunun kenarındaki hendeklerde yuvarlanıyorlardı.

Delikanlılar keman ve kılârnet çalarak yürüyor-

lar, genç kızlar parlak sesleriyle su gibi türükler söylüyorlardı.

Ben de etrafı gözden geçirerek bir köy, bir çiftlik, yanında kalabileceğimiz bir yer araştırıyordum.

İkindiye doğru siyah zeytin ağaçlarının arasında yükselen açık renkli çınar ve kavaklar gözüme ilişti. Burası küçük bir değirmendi. Suyu bol bir çay küçük söğüt ağaçlarının arasından geçtikten sonra dar ve taş bir mecraya giriyor, oradan da dört tane tahta oluğa taksim oluyordu.

İhtiyar çınarlar çukura gömülen eski değirmenin siyah kiremitli çatısını örtüyorlar, ve öntarafındaki geniş meydanı gölgeliyorlardı.

Ağaçların hışırtısını bastıran bir gürültiyle değirmenin altından fıkırdayıp çıkan köpüklü sular iki sıra taze kavağın ortasından geçip ilerideki sazlıkta kayboluyordu.

Burada çergilemek hiç de fena değildi. Yüklü eşeklerle sık sık gelip giden köylülerden değirmenin işlek olduğu anlaşılıyordu. Ve bir kurşun atımı ötede beyaz minaresiyle bir köy görünüyordu.

Daha çadırları kurmadan Atmaca kılârnetini alarak, kanatlarının biri açık duran kocaman kapıya yanaştı, çalmağa başladı.

İçeride sesi duyar köylüler, oraya birikerek dinliyorlardı. Değirmenci de bunların arasındaydı, beyaz sakalını karıştırarak lâkayt gözlerle bakıyordu.

Bilir misin adaşım, bu köylüler tavuk ve oğlak çaldığımızı söyliyerek bizden şikâyet ettikleri halde bizi gene severler.

Aralarında bir kileye yakın buğday toplıyarak Atmaca'ya verdiler. Ve değirmenci buna iki çömlek de yoğurt ilâve etti.

Biz bu güzel kabulden cesaret alarak biraz ötedeki zeytin ağaçlarının arasında çadırlarımızı kurduk.

*

İşler iyi gidiyordu. Kadınlar taze söğütlerden yaptıkları sepetleri yakın köylerde satmakta güçlük çekmiyorlardı. Çalgıcılarımız yarım gün uzaktaki köylerden bile düğüne çağırılıyorlardı.

Atmaca tabiî en baştaydı...

Sen bu Atmaca gibisine daha raslamamışsındır.

Bir kere heybetli delikanlıydı: yağız derisi, yüzüne delice dökülen simsiyah saçları ve koyu gözleri...

Sonra burnu... Uzun, sivri, ucu biraz aşağı kıvrık burnu...

Bunun için biz ona Atmaca derdik...

Başı geniş omuzlarının üstünde bir Arap atındaki gibi dik dururdu ve bir Arap atı ondan daha çevik değildi...

Bütün çergilerde onun cesareti, onun güzelliği, onun çalgısı söylenirdi.

Başka Çingeneler gibi çalmaz o, adaşım: bir kere nota bilirdi. Şehir mektebini okumuş, bitirmişti; sonra içliydi... Sanırdın ki kılârneti çalarken havayı ciğerlerinden değil doğrudan doğruya yüreğinden veriyor.

Geceleri tekbaşına bir ağacın dibine çekilirdi. Biz de çadırların önüne çıkıp yüzükoyun yatar, çenemizi toprağa dayıyarak onu dinlerdik.

Hiçbir sevgilisi yoktu. Ne geçtiğimiz Türkmen köylerindeki al yanaklı güzeller, ne de ince dudaklı Çingene kızları onun bakışlarını bir andan fazla üzerlerinde alıkoyabilirlerdi...

Halbuki çalgı çalarken büyük gözlerle - ordaki ki-

vılcımları söndürmek ister gibi bir nem belirdiğini, esmer yanaklarında, bir ateşe rasgelmiş gibi derhal kuruyan birkaç ufak damlacığın yuvarlanmak istediğini görmüştük.

Çok konuşmaz, konuştuğu zaman da içindekilerden bize bir şey sezdirmezdi. Neler hisseder, neler düşünürdü? Onu bu dünyaya bağlıyan şey neydi? Hiç birimiz bilmezdik. Acaba birisini sevdiği için mi, yoksa hiç kimseyi sevemediği için mi, bu kadar yanık, bu kadar derinden çalıyordu?..

Arasıra uzun müddet kaybolur, başka çergilerde dolaştığı, şehirlere inip büyük beylerin meclisine girdiği söylenirdi.

Kasabadaki efendiler ona akran muamelesi ederlerdi, fakat o davarlardan bizimle beraber koyun uğrular, düğünlerde bizimle beraber çalgı çalardı.

*

Hemen her akşam değirmenin önündeki meydanlıkta toplanıp ahenk yapıyorduk. Şimdilik bir şey anaforlamadığımız için değirmenci de memnundu. Kızıyle beraber büyük çınarın altına bir hasır atıyor, bağdaş kurup oturarak bizi dinliyordu.

Değirmencinin kızı tam bir köy güzeliydi.

Yuvarlak bir yüzü, kalın dudakları, kalçalarına kadar uzanan ince örgülü saçları vardı.

Ama yüzü hep soluktu. Etrafındaki şeylere, kendisiyle alışverişi yokmuş gibi, dümdüz bir bakışı, ve dudaklarının kenarından dökülüyormuş gibi, isteksiz bir gülüşü vardı.

Bu kızcağız sakattı adaşım, küçükken sağ kolunu değirmenin çarklarından birine kaptırmıştı.

Şimdi onun yerinde şalvarının beline iliştirilen boş bir yen sallanıyordu.

Ve bu onu insanlardan ayırıyordu.

Düşünebilir misin güzel bir kızın bir kolu olmazsa bu ne demektir? Derenin üstbaşında çıpıl çıpıl yıkanan genç kızlara karışamıyordu. Vücudunu ve ondaki ayıbı her zaman örtmeğe mecburdu...

Geceleri birbirlerinin evinde toplanıp cümbüş yapan kızlarla da birleşemezdi, çünkü ne tef çalmak, ne de parmaklarının arasına tahta kaşıklar alarak oynamak elinden gelirdi...

Belli ki onun bütün çocukluğu bitmez tükenmez bir hasretle geçmiş; belli ki zeytin dallarına sincap gibi tırmanan, birbiriyle alt alta üst üste güreşen, değirmenin önünde erkek çocuklarla su fışkırtmaca oynıyan akranlarına bir duvara yaslanarak istek dolu gözlerle bakmıştı.

Şimdi bütün bunlara alışmış görünüyordu. Başka insanların yaptığı birçok şeyleri yapmak hakkının kendisinde olmadığını biliyor ve hiçbir şey istemiyordu.

Değirmenin kapısı yanındaki taş sedire saatlerce oturup meydanda eşelenen tavuklara, yahut kocaman çınarın kıpırdıyan yapraklarına yarı yumuk gözlerle bir bakışı vardı ki, adamı ağlamaklı ederdi.

Geceleri babasiyle beraber gelir, onun yanında diz çöküp oturarak bize bakardı...

*

Sözü kısa keselim adaşım, bizim mağrur ve insafsız Atmacamız değirmencinin bu sakat kızına vuruldu.

Tavuslara, sülünlere bakmağa tenezzül etmiyen yabani kuş, kanadı kırık bir çulluğun şikârı oldu.

Eyvah bana ki meselenin çok geç farkına vardım. Ben anladığım zaman alev saçağa sarmıştı... Yoksa çoktan çergiyi toplar, başka yere göçerdim...

Atmaca hiç kimseyle konuşmuyor, düğünlere gitmiyor, zeytinlerin altında tekbaşına çalıyordu. Ama geceleri çınarın altında adamakıllı coşar, gözlerini kıza diker, üfler, üflerdi...

Ve biz titrediğimizi, bağırmak, konuşmak, yahut yerlere atılıp ağlamak istediğimizi hissederdik...

Onun çalışında, bir ateş yığını etrafında haykıran ateşe tapanların, yahut batmakta olan bir gemiye çarpan dalgaların feryadı ve inleyişi vardı.

Atmacanın kanatları düşmüştü adaşım. Sarardıkça sararıyordu. Değirmencinin köye indiği günler kapının yanındaki taş sedirde kızla beraber oturduğunu ve tırnaklarını, parçalamak ister gibi, iki tarafındaki sert kayada gezdirdiğini görünce bu işin böyle gitmiyeceğini anladım...

Bir gece onu çağırdım, derenin altbaşına gittik, kavak fidanlarının arasına oturduk.

Çakıllarda acele acele seken sulardan ve uzaklardan gelen bir kurbağa sesinden başka hiçbir şey duyulmuyordu.

Atmaca önüne bakıyor, niçin çağırdığımı, ne söyliyeceğimi sormuyordu.

Elimi omuzuna koydum, gözlerini bana kaldırdı.

«Seviyorsun!..» dedim.

«Öyle...» dedi.

«Ne yapacaksın?..»

Bu sualin cevabını bulmak ister gibi gözlerini yukarıya, yıldızlı göğe çevirdi; uzun uzun baktı, birdenbire:

«Sen bizim çeribaşımızsın,» dedi, «gezdiğin yerler

benden çok, tecrübelerin fazla, aklın, dirayetin bütün Çingenelerden üstündür. Sana açılmalıyım...»

Gözlerini hiç indirmeden, sanki yıldızlara anlatıyormuş gibi, söylemeğe başladı:

«Onu seviyorum, ne yapacağımı da hiç düşünmedim. Sen benim sevmemin nasıl olacağını bilirsin... Ben ki arkamdan uşaklarını koşturan konak sahibi hanımlara başımı çevirmedim; yedi köye hükmeden eşraf bana gelip: «Kızım senin için yataklara düştü, Çingene olduğunu unutup seni evlât gibi sineme basacağım, yalnız gel, gel de kızımızı kurtar!..» diye yalvardılar da gene cevap vermeden yoluma gittim; işte şimdi bu bir kolu olmıyan kızı seviyorum.

«Onu alamam, onu kaçıramam... Halbuki o da beni seviyor. Bunu bana evvelisi gün ağlıyarak söyledi. «Gel, dedim beraber kaçalım.» Acı acı güldü, «Ağam, dedi, ben senden noksanım, bana sadaka mı veriyorsun?.» Onun nasıl sevdiğimi anlattım: «Bana kolunun yerine kalbini veriyorsun dedim, bir kalb bir koldan daha mı az değerlidir?»

«Tekrar gözyaşları boşandı: «Olmaz, dedi, düşün ki, her karşına çıktığımda senden utanacağım, başım yerde olacak, beni böyle zelil etmek ister misin? Bırak beni, ne olduğumu bilerek ihtiyar babamın yanında kalayım, sen de bir daha buralara uğrama. Bana sakatlığımı unuturarak deli deli rüyalar gördürdün, seni ömrümün sonuna kadar unutamam, ama olmıyacak şeylere beni inandırmağa kalkma, eğer sahiden beni seviyorsan hemen buralardan git!...»

Atmaca burada bir nefes aldı ve gözlerini yere indirdi:

«Düşünüyorum, birleşirsek bu ikimiz için de sahiden azap olacak. Aramızda anlaşılmaz, boğucu bir

havanın dolaştığını hissedeceğiz. Eğer o bana açılamaz, bana naz edemez, bana içinden geldiği gibi sarılamazsa, gözleri her zaman: «Ne diye gençliğini benim için nâra yaktın, sana yazık değil mi?» demek isterse ben ne yaparım? Her sözümden, her tavrımdan alınır; kızsam ona dokunur, düşünceli olsam ona dokunur, sevsem ona acıyormuş gibi gelir, kucaklasam boş olan kolunun yerinde bir sızı duyar ve bunlar hep böyle sürüp gider...

«Ne yapacağımı, bu halin beni nereye götüreceğini sorma, bende artık kuvvet yok, akıl yok, düşünce yok, yalnız aşk var. Mavzer kurşunu gibi çarptığını yere seren bir aşk... Senin Atmacan artık kanatlarını kımıldatacak halde değil!...»

Sustu, son sözler öyle acınacak bir tavırla ağzından dökülmüştü ki, fazla bir şey sormağa, hattâ teselli etmeğe kalkışmadım; ona bu halde ne söz söylenebilir, ne de o söyleneni duyardı.

Koluna girip çadıra kadar götürdüm.

İşler gittikçe sarpa sarmıştı adaşım, Atmacanın hali beni korkutuyordu. Fakat yapılacak hiçbir şey yoktu. Şimdilik işi oluruna bırakmağa karar vererek yattım. Bütün gece, büyük çınarın altında kollarını açarak sabırsızca bekliyen Atmacayı ve dudaklarının kenarında geniş bir sevinç, soluk yanaklarında görülmemiş bir pembelikle ona doğru koşan değirmencinin kızını gördüm. Fakat birbirinin kucağına atılacakları zaman şekli belli olmıyan tuhaf bir cisim ikisinin arasına giriyor, bir çark gibi fırıl fırıl dönerek ve gittikçe büyüyerek onları ayırıyordu.

Günler, kuvvetli bir rüzgârın sürüklediği beyaz bulut kümecikleri gibi birbiri arkasına geçip gidiyor-

lardı. Ve biz, bunların sonunda muhakkak bir fırtına kopacağını seziyorduk. Herkes müthiş bir şeyden korkuyor gibiydi. Bütün çergiyi ağır bir durgunluk kaplamıştı.

İhtiyar ve tecrübeli Çingene karıları bildikleri afsunları okuyorlar, bütün iyi ve fena ruhları zavallı Atmacanın imdadına çağırıyorlardı. O, gittikçe çöken yanakları, nereye baktığı belli olmıyan şaşkın gözleriyle geçerken delikanlılar başlarını yere eğiyorlar, genç kızlar ölü gibi sararan benizleri ve titriyen dudaklariyle arkasından bakıyorlardı.

Kadın, erkek, genç, ihtiyar hiçbir şeye karar veremiyerek bekliyorduk. Sanki serseri bir rüzgâr kafalarımızdan her düşünceyi silip süpürüyor, bizi şaşkın ve meyus buralarda bırakıyordu.

*

Bir gün Atmaca yanıma sokuldu.

«Bu akşam değirmende ahenk yapacağım, ben ihtiyarla konuştum!..» dedi.

Hafif yağmur çiseliyordu. Akşama kuvvetli bir yaz sağanağı gelmesi çok mümkündü. Bunu ona da söyledim.

«Değirmenin içinde çalacağım!» dedi.

«Değirmen geceleri de işliyor, o gürültüde mi?»

Tuhaf tuhaf güldü:

«Korkma!» dedi, «kılârneti o gürültüde de size duyururum. Nefesim daha o kadar kuvvetten düşmedi.»

Yağmur akşama doğru sahiden arttı. Karşı tepedeki palamut ormanına birbiri arkasına yıldırımlar düşüyor, iri damlalar zeytin ağaçlarının siyah yapraklarını garip tıpırtılarla oynatıyordu.

Hepimiz değirmenin içine dolduk. Tavanda sallanan iki tane gaz lâmbası etrafa yarım bir aydınlık serpiyordu ve çarklar, taşlar, tozlu kayışlar dönüyorlar, dönüyorlardı.

Hepsinin birden çıkardığı yırtıcı gürültü yağmurun alçak tavandaki kesik hıçkırığına karışıyor, birbirini kovalıyan gök gürültüleri bu korkuç ahengi tamamlıyordu.

Değirmenci ve kızı duvarın dibindeki sedire oturmuşlardı. Sallanan lâmbalar genç kızın yüzünde acaip gölgeler oynatıyordu.

Bütün gürültüleri bastıran ince bir ses birdenbire yükseldi: kendisini değirmenin karanlık bir köşesine çeken Atmaca çalmağa başlamıştı.

Adaşım, ben o gece dinlediğim şeyleri öldükten sonra bile unutamam.

Dışarıda fırtına gittikçe artıyor ve rüzğar ıslak kamçısını kerpiç duvarlarda gezdiriyordu. Yükselen sular tahta oluklardan taşıyor, haykıra haykıra yerlere dökülüyordu.

İçeride taşlar nihayetsiz bir coşkunlukla homurdanıyor; çılgın gibi dönen kayışlar şaklıyor; birbirine geçen tahta çarkların dişleri ağlar gibi gıcırdıyordu. Ve bunların hepsini bastıran deli bir ses kâh yalvarıyor, kâh hiddetle kıvranıyor, susacak gibi olduktan sonra tekrar yükseliyordu.

Alaca karanlıkta Atmacanın siyah ve parlak gözleri hiç kıpırdamadan genç kıza bakıyorlar, genç kızın acınacak bir perişanlıkla çırpınan büyümüş gözlerine...

Ve öyle şeyler çalıyordu ki adaşım, onları anlatmağa bizim kullandığımız kelimelerin takati yoktur...

Bazan okşıyan, ısıtan bir sabah güneşiydi... Fakat derhal yüzümüzü yırtan, gözümüzü kör eden, içindeki

ateşleri kum tanesi gibi etrafa saçan bir çöl fırtınası oluyor, yahut bağrımıza işliyen bir bıçak haline geliyordu.

Son ve keskin bir çığlıktan sonra Atmacanın ayağa kalktığını gördüm. İki üç adım ilerledi ve kılârneti bir köşeye fırlattı.

Herkes doğrulmuştu. Üzüntülü gözlerle ona bakıyorlardı. O, yüzüne büsbütün dökülen kara saçlarını eliyle geriye attı. Birdenbire çukura gitmiş gibi görünen gözlerle etrafını araştırdıktan sonra onları değirmencinin kızına dikti, uzun uzun baktı...

O dakikayı ömrümde unutamam adaşım; dışarıda fırtına arttıkça artmıştı, duvarlar sarsılıyor, tepemizdeki kiremitler uçuyordu. Ve değirmen, azgın bir hayvan, homurduyor ve dönüyordu. Ve o, lâmbanın sönük ışığında, olduğundan daha büyük, âdeta bir gölge gibi duruyordu. Gözleri genç kızın üzerindeydi. Tahammül edilmez bir acı yüzünün şeklini tanınmıyacak hallere sokmuştu. Kâh esmer derisini şişiren bir kan gözlerinin kenarına kadar fırlıyor, kâh dişlerinin arasında ezilen dudakları bile bembeyaz oluyordu. O dudaklar ki, bir şey söylemek ister gibi kıpırdıyorlardı ve kenarları ağlıyacak gibi aşağıya çekiliyordu.

Bu bakış ancak bir an kadar sürdü. Sonra gözkapakları yavaşça düştüler ve o, yere yıkılacak gibi sallandı. Fakat hemen kendisini topladı. Bir kere daha etrafına bakındı. Sanki bir imdat bekliyor gibiydi: kendisini bu kahredici, bu parçalayıcı ağrılardan kurtaracak bir imdat... Nihayet kafasına bir şey vurulmuş gibi inledi. Gerisin geriye dönerek değirmenin öbür başına, çarkların ve kayışların kudurmuşçasına döndükleri köşeye doğru atıldı.

Bir nefes alımı kadar hepimiz olduğumuz yerde

kaldık, sonra delice bağırarak arkasından koştuk...

Heyhat adaşım, çok geçti. Atmaca yerinden fırlıyan ve «iş işten geçti» demek istiyen gözlerle bize doğru geliyordu.

Sağ kolu yerinde değildi ve oradan oluk gibi kan fışkırıyordu. Birkaç adımdan sonra sendeledi, ayaklarımızın dibine yıkıldı...

*

İşte adaşım, sana seven bir Çingenenin hikâyesi.

Çiçeklerin açtığı mevsimde, senin kollarına yaslanan ve çiçekler kadar güzel kokan bir vücutla uzak su kenarlarında oturmak, ve öpüşmek, yoruluncıya kadar öpüşmek hoş şeydir...

Seni gördüğü zaman zalimce başını çeviren mağrur bir dilberin kapısı önünde ve ay ışığı altında sabaha kadar dolaşmak, bunu candan arkadaşlara ağlıyarak anlatmak, —söz aramızda— gene hoş şeydir.

Fakat sevgili bir vücutta bulunmıyan bir şeyi kendisinde taşımağa tahammül etmiyerek onu koparıp atabilmek, işte adaşım, yalnız bu sevmektir.

Kağnı

BİR tarla meselesi yüzünden Savrukların Hüseyin, Arkbaşında Sarı Mehmedi vurdu.

Otuz evli köy birbirine girdi. Şaşırdılar. Herkes korku içinde candarmaların gelmesini bekliyordu. Halbuki karakol buraya altı saat uzakta idi; köyden kimse cinayet haberini götürmedikçe on beş gün bile uğramazlardı. Bu, köylünün aklına en geç geldi; ondan sonra köyün ihtiyarları kahvede Hüseyin'in babası Mevlût Ağanın etrafına toplandılar. Sarı Mehmedin bir tek ihtiyar anasından gayri kimsesi yoktu. Onu karşılarına aldılar; dâvacı olmaması için kendisine nasihat etmeğe başladılar. İmam

«Ülen kocakarı,» diyordu. «Dâva edersen ne kazanacaksın? Kim gider de Mevlût Ağanın oğlu adam vurdu diye şahitlik eder? Etse bile sen ayda bir iki defa kasabaya gidip her seferde dört beş gününü gâvur edersen tarlanı kim eker, işine kim bakar? Kasaba iki günlük yol, gidersin, şahitlerin gelmedi, haftaya uğra derler mahkemen talik olur. Sen gününü şaşırıp gidemezsin, candarma seni alır götürür, gayri kendin istesen bile

yakanı sıyıramazsın, evin barkın yıkılır. İşte bir kazadır oldu. Cenabıhak böyle istemiş, Allahın emrine mahkeme ile mi karşı koyacaksın? Ne yapsan oğlun geri gelmez. Gel bu işi kapatalım. Sarı Mehmedin sana zaten bir faydası yoktu ki, düğünde seyranda gezer, sattığını iki şinik ekinin parasını avratlara yedirirdi. Bak Mevlût Ağa bundan sonra seni hep kollayacağını söylüyor. Ne dersin?»

Bütün bu sözleri oturduğu yerde başını sallıyarak dinliyen ve çapaklı, ağlamaktan kızarmış gözlerini, budaklı bir dala benziyen iri mafsallı, çatlak derili elleriyle silen kocakarı, imam lâfını bitirdikten sonra da hep ayni şekilde sallanmakta devam ediyordu. Bir demet kuru ot gibi başındaki yamalı ve kirli örtünün altından fırlıyan kınası solmuş kır saçlarını yüzünden ve ıslak yanaklarından çekti. Anlaşılmaz şeyler mırıldandı.

Orada oturanlardan birkaçı daha kocakarının karşısına geçip çömelerek yarı kandırır, yarı tehdideder şekilde uzun uzun söylendiler: «Öyle değil mi, ha? Diyiversene, ha! Aklın yattı mı? Diyiversene!» diye diller döktüler.

Bu sırada ölü dışarıda, kahvenin bahçesindeki peykede bir hasırın üstünde yatıyordu. Üstüne eski ve pis bir keçe örtmüşlerdi. Başucunda iki üç sinek dolaşıyor, vınlıyordu. Biraz ötede, güneşten gözlerini kırpıştıran bir sürü ufak çocuk, ellerinde boylarından büyük değneklerle ve hiç seslerini çıkarmadan bu üstü örtülü ölünün, keçenin alt ucundan fırlıyan ayaklarına bakıyorlardı. Tabanları ve topuğu tamamen delik kalın bir yün çorabın içinde donuk bir sarılık alan bu hareketsiz ayaklar ve bunların üzerinde uçan ve kalkıp inerken güneşe raslayınca yemyeşil parlıyan sinekler onları eğlendiriyordu. Arasıra içlerinden biri uzaklardan kendi-

sini çağıran anasının sesine koşuyor, biraz sonra yine koşup gelerek eski yerini ve kımıldamıyan tavrını alıyordu.

Kahvedekiler yavaş yavaş çıktılar. Kocakarı oğlunun başucuna gidip oturdu. Bir eliyle sinekleri kovmağa, öteki eliyle ihtiyarlıktan ve hastalıktan bir nohut kadar ufalmış olan gözlerini silmeğe başladı. Bir hastanın başını bekliyor gibiydi. Elini ağır ağır sallıyarak sinekleri kovalıyordu. Bir ihtiyar, kısık sesiyle bağırarak çocukları evlerine gönderdi. Diğerleri de yavaş yavaş dağıldılar. Birkaç delikanlı cenazeyi alıp evine götürdüler. Akşama doğru herşey eski haline gelmişti. Sanki uzun bir hastalıktan sonra eceliyle ölmüş kadar sükûnetle ölü yıkandı ve gömüldü. Mevlût Ağa ezandan evvel Sarı Mehmedin anasına iki tane sütlü keçi ile bir torba un ve bir kesekâğıdı şeker yolladı.

Bir ay kadar sonra idi, köye iki süvari candarma geldi. Kahvenin önünde indiler. Bunları görünce muhtarın yüreği «hop» dedi, çünkü bunlar karakolun candarmaları değildi, herhalde vilâyetten geliyorlardı. Candarmalarm biri kahvede hemen kâğıt kalem çıkardı, muhtardan başlıyarak herkesin ifadelerini almıya koyuldu. Öbür candarma köyün meydanında aşağı yukarı dolaşıyordu.

Mesele derhal köye yayıldı. Savrukların Hüseyin'le kavgalı olan ve kasabada pabuççuluk yapan Garip Mehmet, köylülerden duyduğu cinayet işini hemen hükûmete bildirmişti. Müddeiumumi evvelâ kendisi doktoru da alıp gelecekti. Sonra ağustosun bu sıcağında at üstünde günlerce yolculuğu pek gözüne kestiremedi; işi tahkik etmelerini söyliyerek açıkgöz iki candarma yolladı. Doktor, daha ihtiyatlı bulunmak için, eğer bir ci-

nayet varsa cesedi çıkarıp kasabaya getirmelerini candarmalara sıkı sıkı tembih etti.

Sarı Mehmedin anası ifadesinde hiçbir şey söylemedi. Yalnız: «Ben kimseden dâvacı değilim!» dedi. «Oğlun eceliyle mi öldü, vuruldu mu?» sorgusuna bile ayni cümle ile mukabele ediyordu. Oğlunun acısı daha içinden çıkmamıştı, fakat hükûmet kapısına düşmek ona oğlunun ölümünden çok daha korkunç geliyordu. Otuz sene evvel bir kere kasabanın pazarında köylülerden biri bir torba bulgur çaldırmış ve bunu şahit göstermişti. O zaman tam altı ay mahkemeye gidip geldiğini ve tarlaların yüzüstü kaldığını düşünüyordu. Halbuki o zaman daha gençti de...

Sonra Mehmet geri gelecek değildi, Mevlût Ağayı düşman etmekten de hayır çıkmazdı; sonra köyde açlıktan ölürdü. Onun için hep inkâr etti.

İkindi üstü candarmalar mezarlığa gidip köylülerle Mehmedin ölüsünü mezardan çıkarttılar. Ancak yarım metre kadar toprağın altında olan ceset, şiddetle taaffün ediyordu. Herkes beş on adım geri çekildi. Candarmalar Mehmedin anasını çağırarak: «Koş bakalım kağnıyı! Oğlunu kasabaya götüreceksin... Doktor muayene edecek!» dediler.

Kadın: «Yavrumu mezarında bile rahat komadılar!» diye iki yanını dövüyor ve bütün Anadolu kadınları gibi ses çıkarmadan ve pek az hıçkırarak ve çömelerek ağlıyordu. Mütemadiyen sallanmakta ve çatlak, kuru yumruklarını ağzına ve gözlerine götürmekte idi. Candarmanın biri ayağiyle hafifçe arkasından dokundu: «Kalk bakalım!» dedi.

Kadın kağnısını koştu, oğlunun kurtlanmış ölüsünü parça parça olmuş bir yorgana sardı, eski bir şilteyi kağnıya serdi, ölüyü onun üzerine yatırarak hepsini

birden bağladı. Bunları yaparken ikide birde duruyor ve bir müddet ağlayıp kendi kendine söylendikten sonra tekrar başlıyordu. Gece olduktan sonra yalnızca yola düzüldü. Candarmalar daha evvel muhtarı, imamı, Savrukların Hüseyini birbirine bağlıyarak önlerine katmışlar ve yollanmışlardı.

İhtiyar kadın, iki sıska ve küçük, birer eşek kadar küçük öküzün çektiği kağnının arkasında çıplak ayakları taşlara takılarak; elinde değnek, ağlamaktan kısılmış sesiyle öküzlere bağırmağa çalışarak, yürüyordu. Yaz gecelerinin parlak ay ışığı altında çakalların sesini bastıran bir gıcırtı ile ağır ağır ilerliyen bu kağnı, hiç de bir ölü taşıra benzemiyordu: Öküzler sırtlarına vuran aydınlık altında canlı ve gürbüz; yamalı yorgan ve köhne kağnı fevkalâde kıymetli bir madenden yapılmış gibi güzel ve yeni görünüyorlardı. Kadının gölgesi, elindeki değnekle beraber, beyaz taşların, çalıların üzerinden atlıyarak metrelerce uzanıyor, rakseder gibi sıçrıyordu.

Halbuki altmışlık kadın, kağnıdan yayılan ağır koku ile sersemlemiş, sendeliye sendeliye sendeliye yürüyor, bazan birdenbire hızlanan öküzlerin yanında gitmeğe çabalıyordu. Yavaş yavaş ayakları sürüklenmeğe, ağlamaktan, içine akıta akıta ağlamaktan daralan göğsü nefes alamamağa başladı.

Kağnının kenarına tutunarak biraz daha yürüdü. Ayakları birbirine dolaşıyordu. Öküzlere «oooha» diye bağırmak istedi, sesi boğazından çıkmadı; elleri kağnıdan kurtuldu, yere yuvarlandı, tozların içinde tekrar ayağa kalkarak koştu. Karşıdan doğru yeni çıkan serin bir rüzgâr üç etekli entarisini ve şalvarının paçalarını uçuruyor, yırtık yazma başörtüsünü siyah bir bayrak gibi dalgalandırıyordu. Kağnıya yetişemeden tekrar

düştü, yüzü yolun beyaz ve kül gibi ince tozlarına gömüldü.

Kağnı, taşlara çarptıkça, üzerinde bağlı ölüyü iki tarafa fırlatarak ve yükselip alçalan uzun, yanık gıcırtılar çıkararak ve ay ışığının altında ve gecenin sessizliği içinde arkasında hafif bir toz bulutu bırakarak, ağır ağır kendi bildiğine ilerliyordu.

Ses

I

BİZİ Beyşehir'den Konya'ya götüren kamyon, Barsakderesi dedikleri bir boğazda sakatlandı. Şoför ve muavini motör kapaklarını açtılar. Oturdukları minderi kaldırıp onun altından çıkardıkları bir sürü âlet ve edevatı ortaya döktüler. Ondan sonra saatlerce süren bir tamir başladı. Bazan her ikisi makinenin altına sürünüp arkaüstü yatıyorlar ve elleriyle motorun alt kısmını kurcalıyorlar, bazan da biri şoför mahallinde gaza basıyor ve motörü işletiyor ve diğeri bu esnada porselen başlıklı birtakım memeleri yerlerinden oynatıyordu.

İkindi güneşi altında kamyonun muşamba kaplı karöserisi tahammül edilemeyecek bir hal almıştı. Yolcular birer birer atlayıp dağıldılar. Bir kısmı merakla şoförü seyrediyor, ve o dinlenmek için motörden biraz başını kaldırıp duracak olsa:

«Bitti mi?» diye heyecanla soruyordu.

Daha az meraklı birkaç yolcu ile ben ve arkadaşım boğazın garp tarafına, gölge bir yere doğru yürüdük ve

birer taşın üstüne oturup beklemeğe ve etrafımıza bakınmağa başladık.

Kamyonun durduğu yerin biraz ilerisinde, yolun kenarında iki çadır ve bunların etrafında birkaç kazma kürek ile bir el arabası vardı. Daha uzakta ise taş kırmakla ve kum taşımakla meşgul bir miktar yol amelesi görülüyordu.

Güneş arkamızdaki sırta gömüldükçe, karşı taraftaki tepenin üzerine serpilmiş bulunan çam ağaçlarına gitgide kırmızılaşan bir ışık yolluyor, vâdiyi süratle artan bir loşluğa terkediyordu. Serin bir ilkbahar günü idi ve orta yerde akan küçük dere mırıltıya benzer seslerini duyurmağa başlıyordu.

Yoldan birkaç araba ve otomobil gelip geçti. Bizim kamyonun yanında biraz durdular ve şoföre bir şey lâzım mı? diye sordular. İçerisinde boş yer bulunan bir kamyon, vakit geçtikçe telâşları artan ve mütemadiyen şoföre söylenen bizim yolculardan iki kadını aldı, Konya'ya götürdü.

Diğer yolcular grup grup oturmuşlar, bir şeyler anlatıyorlardı. Bizim yanımızda bulunan ve buraya yakın köylerden birinde bakkal olduğunu söyleyen tahta ayaklı bir ihtiyar, kalkıp otomobile gitti, çuvalını sırtladı, şoföre birkaç küfür savurduktan sonra yola düzüldü.

Adamakıllı akşam olmuştu. Yol amelesi, çadırlarına dönerek ateş yakmağa başlamışlardı. Bizim kamyon şosenin bir kenarında muazzam bir hayvan ölüsü gibi hareketsiz duruyordu. Şoför ve muavini, üstleri yağ ve toprak içinde, yüzlerinden siyah terler damlayarak, bir kenara oturup uzunca bir dinlenme yapıyorlardı.

Yolcuların ekserisi bu gibi hâdiselere alışık olduk-

ları için, sadece başlarını sallıyorlar ve sepetlerini, çıkınlarını açarak bir şeyler yiyorlardı.

Bir müddet daha geçip, ortalık adamakıllı kararınca şoför, yol amelesinden bir fener alarak yeniden işine koyuldu. Biz yolcular, birdenbire çöken sükûtun içinde, olduğumuz yerlere uzanmış, kımıldamadan duruyorduk.

Arkamızda güneşin kaybolup gittiği tepenin ağaçları birdenbire mavimtrak ve soluk bir ışığa gömüldü. Arkadaşımın yüzüne baktım. O, gözlerini karşıya dikmişti. Yamacın üzerine seyrekçe serpilmiş olan siyah çamlar, süratle aydınlanan gökyüzüne titrek silüetler çiziyorlardı. Arkadaşım bir müddet bunları seyrettikten sonra:

«Neredeyse ay görünecek!» dedi.

Tam bu sırada, kekik kokuları ve ince çıtırtılarla dolu havayı hafiften gelen bir saz sesi titretti. Müzikle uğraşan ve bir müzik mektebinde vazifesi olan arkadaşım doğruldu. Kaşlarını çatarak dinlemeğe başladı.

Yol amelesinin çadırı tarafından gelen saz sesi, ustaca çalınan bir meyandan sonra, susar gibi oldu ve bir erkek sesi o zamana kadar duymadığımız, fakat bize yabancı da gelmiyen bir halk şarkısı söylemeğe başladı:

Döndüm daldan kopan kuru yaprağa
Seher yeli, dağıt beni, kır beni;
Götür tozlarımı burdan uzağa
Yârin çıplak ayağına sür beni...

Bu sefer ben de doğruldum. Saz tekrar kıvrak bir ara nağmesine başladığı halde, kulağımda hâlâ deminki sesin çınlamaları vardı.

Arkadaşım:

«Bu ne?» demek ister gibi yüzüme baktı.

«Fevkalâde!» diye mırıldandım.
Ses tekrar, ve bütün vâdiyi çınlatırcasma başladı:

Aldım sazı çıktım gurbet görmeye,
Dönüp yâre geldim yüzüm sürmeye,
Ne lüzum var şuna, buna sormaya,
Senden ayrı ne hal oldum, gör beni.

Ömrümde bu kadar gür, tatlı bir erkek sesi dinlememiştim. Bir insan gırtlağından bu kadar mânalı ve sarıcı seslerin nasıl çıkabildiğine hayret ediyordum. Arkadaşım kalktı, beni de kaldırdı. Amelenin çadırına doğru yürümeğe başladık.

Ovada, çadırın önünde, dört beş kişi oturmuşlardı. Etraflarında kazma ve kürek serpilmiş duruyordu. Çadırın kapısına asılmış bir fener sallandıkça, vâdinin içine doğru uzanan ve başları karanlıkta kaybolan gölgeler belli belirsiz kımıldıyorlardı.

Yirmi yaşından fazla göstermiyen bir delikanlı çadırın önünde, yan yatırılmış bir el arabasının üstüne otururak saz çalıyordu. Başı göğsüne yatmış ve gözleri yere dikilmiş olduğu için çehresini tamamen görmeğe imkân yoktu. Fenerin aydınlattığı alnı ter damlalariyle kaplı idi. Sazının uzun sapı, şaşırtıcı bir sür'atle aşağı yukarı kayan parmaklarının altında, canlı bir mahlûk gibi titriyordu. Tellere vuran sağ eli, küçük fakat kendinden emin hareketler yapıyor, bu el sazın gövdesine her yaklaştıkça, insan, sanki, o tahta ile bu et arasında gizli, fakat çok mânalı ve mühim bir konuşma oluyormuş zannediyordu.

Çadırı ve bulunduğumuz yeri bir aydınlık yalayıp geçti, vâdinin öbür ucuna kadar uzandı. Başımızı kal-

dırdık, karşımızdaki sırtı aşıp yukarı fırlayan ayı gördük.

Saz çalan delikanlı da başını kaldırdı ve gözlerini biraz yumarak, tam karşısında beliren bu aydınlık yüzlü dinleyiciyi süzdü. Sonra saza vuran eli yavaşladı, gözleri kapandı, boğazı gerildi ve yüzü kırmızılaştı. Biz hayretle onu seyrederken, ince dudaklarının arasından beyaz dişler göründü ve delikanlı, bu sefer aya hitabeder gibi, şarkısına devam etti

Ayın şavkı vurur sazım üstüne,
Söz söyleyen yoktur sözüm üstüne
Gel ey hilâl kaşlım, dizim üstüne,
Ay bir yandan, sen bir yandan sar beni.

Otomobilin diğer yolcuları da toplanmışlardı. Herkes hayretle bu kıpkırmızı yüzlü gence bakıyorlardı. O, esrarlı bir dil konuşan ellerini sazın üzerinde hareket ettirmeğe başlamış ve gözlerini yere, yahut kucağından fırlamak ister gibi sıçrayan sazına dikmişti. Pek az bir duraklamadan sonra, bu sefer başını kaldırmadan, daha yavaş, fakat eskisi kadar tatlı ve derinden gelen bir sesle şunları okudu:

Sekiz yıldır uğramadım yurduma,
Dert ortağı aramadım derdime,
Geleceksen bir gün düşüp ardıma,
Kula değil, yüreğine sor beni.

Ve sazını, iki kuvvetli vuruştan sonra, yanına bırakarak başını kaldırdı. Orada bulunanlardan birkaçı, yaşa diye bağırdılar. O, gözlerini hiç kimsenin üzerinde dur-

durmıyarak, boşlukta dolaştırmağa başladı. Hafifçe tebessüm etmeğe de çalışıyordu.

Arkadaşım yanına sokularak sordu:

«Senin adın ne oğlum?»

«Ali!»

«Nerelisin?»

«Sıvaslıyım!»

«Sazı nerede öğrendim?»

«Ne bileyim? Küçükten beri çalarım.»

«Söylemeyi?»

«Onu da öyle... Sonra bir iki usta âşık yanında gezdim.»

Arkadaşım bana baktı:

«Harikulâde bir ses, azizim, yıllarca arasak bulamayız. Ben bu oğlanın arkasını bırakmam!» dedi. Sonra tekrar ona dönerek yaşını sordu. Yirmi iki imiş. Cebinden defterini çıkararak bir şeyler not etti ve delikanlının adresini almak istedi. Çocuk evvelâ şaşırdı. Verecek bir adresi yoktu. Bugün burda, yarın orda amelelik yapıyordu. «Beyşehir yolunda Sıvaslı Ali desen olmaz mı?» diye soruyordu. Nihayet Konya'da, gelip gittikçe uğradığı bir hanın ismini söyledi. Dostum onları da kaydetti. Bu sırada, epeyden beri yanımızda durup bizimle saz dinleyen şoför:

«Beyler, otomobil hazır!» dedi.

Delikanlıya birkaç şarkı daha söyletmeğe hazırlanan arkadaşım, diğer yolcuların hemen yerlerinden fırladıklarını, ve torbalarını, çantalarını kavrayıp kamyona doğru yollandıklarını görünce içini çekti, sonra yerinden doğrulmuş olan Ali'ye döndü

«Seni arattırıp bulursam hemen gel. Sana paralı bir iş bulurum, daha usta âşıkların yanında çalışır, sazını ilerletirsin, olmaz mı?»

Ali hiçbir şey anlamadan tasdik etti!
«Olur beyim!»
Omuzuna vurup:
«Haydi bakalım, Allaha ısmarladık!» dedik.
Bütün amele hep birden:
«Selâmetle.»
Dediler ve biz ayrılırken, Ali'nin etrafına toplanıp gülüşerek onunla konuşmağa başladılar. Herhalde, arkadaşımın sözlerini kendi kendilerine izaha ve bundan Ali için parlak neticeler çıkarmağa çalışıyorlardı.

II

Dostum, Ankara'ya geldikten sonra, hakikaten o delikanlının işi ile hiç durmadan meşgul oldu. Onu bir müzik mektebinde yetiştirmeğe muhakkak azmetmişti. Bu kadar üstüne düştüğü bu iş hakkında konuştuğumuz zaman:

«Bilmezsin, kardeşim,» diyordu. «Oğlanın sesi kulaklarımdan gitmiyor, ben bu işin acemisi değilim, aşağı yukarı kendime insan sesi esnafı diyebilirim, fakat böyle bir sesi az dinledim.»

Ben de kendisi gibi düşünmekle beraber, daha akıllı görünmek için şöyle diyordum:

«Hakkın var. Fakat o sesin bizim üzerimizde bu kadar kuvvetli bir iz bırakmasında onu dinlediğimiz gecenin hiç tesiri yok mu idi acaba? Mehtap! Şırıltısı kâh duyulan, kâh kaybolan küçük dere... İki dağ arasında uzanan kıvrıntılı dar vâdi, ve nihayet hiç beklemediğimiz bir amele çadırından tabiatin içine yayılıveren bir ses... Bütün bunlar, o gecenin ürkek sessizliğinde bizi garip bir romantizm içine atmış ve alelâde veya biraz daha iyice bir sesi bize fevkalâde gibi göstermiş olamaz mı?»

Fakat bunlara rağmen, Sıvaslı Ali'yi buldurup Ankara'ya getirmek ve onu burada da dinliyerek sesini terbiye ve inkişaf ettirmek, itiraz edilecek bir fikir değildi. Ne kadar yanılmış dahi olsak, herhalde birinci sınıf bir istidat karşısında bulunduğumuz inkâr edilemezdi.

Arkadaşım şimdiden hülyalar içinde yüzüyordu. Sıvaslı Ali'nin bir gün meşhur ve dünyaca tanınmış bir opera tenoru olarak Avrupa şehirlerinde konserler verdiğini düşünüyor:

«Onun frak içindeki vücudunu ve beyaz yakasından fırlayan kırmızı yüzünü görmek, harikulâde bir şey olacak!» diyordu.

Nihayet istediğini yaptırdı. Birçok yerlere başvurarak Sıvaslı Ali'nin Ankara'ya getirilmesini temin etti. Bu işlerle uğraşan makamlar, zaten yeni istidatlar aramakta idiler. Sık sık imtihanlar yapılıyor ve opera mugannisi yetiştirmek için talebe seçiliyordu. Bu meyanda Konya'ya yazıldı. Pek uzun olmıyan bir araştırmadan sonra bizim genç tenor bulduruldu. Yol parası Konya belediyesince temin edilerek Ankara'ya gönderildi.

İmtihanın yapılacağı mektebin müdür odasına girer girmez, bir kenarda elinde saziyle bekliyen Sıvaslı Ali'yi tanıdım. Yüzü biraz daha kırmızı, bakışları adamakıllı ürkekti. Ökçesi basık ayakkaplarının arkasından topukları delik çorapları görünüyor ve üzerinde bulunduğu halı, tabanlarını yakıyormuş gibi sık sık ayak değiştiriyordu. Sazını bir silâh gibi sağ ayağının kenarına dayamış, sapını iki parmağiyle yakalamıştı. Odada konuşup gülüşenlerin yüzüne bakmıyor, gözlerini yerde ve karşı duvarda gezdiriyordu.

Odadakilerle selâmlaştıktan sonra Ali ile konuştum. Yolculuğun nasıl geçtiğini sordum. «Kötü değil!» dedi. Elindeki saz yeni idi. Gülümsiyerek yüzüne baktım,

derhal anladı: «İndiğim handa buldum, sekiz kâğıt verip aldım. Benim kırık saz ile efendilere çalmak yakışık almaz herhalde!» dedi.

Siyah ve güzel gözleri, şimdi aydınlıkta ve açık olduğu halde, bana o akşam gördüğüm gibi yarı kapalı hissini verdiler. Dikkat edince, bu büyük ve dalgın gözlerin daimî bir rüya içinde yaşadığını farkettim. Bir anda kendimi onun yerine koymak istedim.

Buraya kimbilir neler düşünerek gelmişti? Herhalde dostumun kafasından geçen opera muganniliği ve frakli Avrupa konserleri, ona yabancı idi. Olsa olsa Ankara'da «büyüklerden» birkaç kişinin kendisini dinliyeceğini, belki beş on kuruş vereceğini düşünmüş olabilirdi. Hattâ belki de daha sağlam bir istikbalin kendisini beklediğini sanıyor, beğenildiği takdirde hademelik, kapıcılık gibi bir işe konularak kayrılacağını ve arasıra «büyük» meclislerde saz çalıp beş on kuruş alacağını ümidediyordu. Bazan valilerin bile böyle âşıkları koruduklarını, onlara meclislerinde saz çaldırdıklarını herhalde duymuştu.

Mektebin muhtelif milletlere mensup müzisyenlerinin Türkçe, Almanca, Fransızca konuşmaları, ortalığı doldururken, müdür odasının kapısı vuruldu ve içeriye iki kişi girdi. Bunlardan biri, bir maarif müfettişi idi. Biraz evvel vekâlete müracaat eden ve imtihan edilmek isteyen bir çocuğu getiriyordu. Orta mektep mezunu olduğunu ve sesini hocalarının beğendiğini söyliyen bu çocuk sarışın, oldukça şişman, dalgalı saçlı, cesur bakışlı bir delikanlı idi. Odada bulunanlar: «Hay hay!» dediler. Zaten bir tenoru imtihan edeceklerdi, ikisini beraber de dinliyebilirlerdi.

Hep birlikte çıktık. Arkadaşım memnun ve kendisinden emin bir tavırla imtihan odasını açtı. Burası par-

ke döşeli, bir tarafında yeni kurulmuş sahnemsi bir yer bulunan geniş bir salondu. Sahneye yakın köşelerden birinde de bir kuyruklu piyano vardı. Oda birdenbire doldu. Grup grup Türkçe ve Frenkçe konuşmalar başladı. Bazan münakaşalar birbirini bastırıyor ve anlaşılmaz bir gürültü benim bile başımı ağrıtıyordu. Genç bir Alman kadını piyanoya geçip tuşlara dokundu. Sıvaslı Ali ömründe hiç görmediği bu âlete hayret dolu bir göz attı, sonra, ihtimal acemilik göstermemek için, lâkayt bir hal almağa çalıştı. Bu sırada genç müzisyenlerden biri sahneye beyaz boyalı demir bir iskemle koyarak Ali'ye:

«Otur bakalım!» dedi.

Diğer bir müzisyen atıldı:

«Canım, iskemleye oturup şan yapılır mı? Ayakta söylesin!»

«Amma yaptın ha, ayakta saz çalıp şarkı söyliyen halk şairi gördün mü?»

Bu münakaşa esnasında Ali, gözleriyle odanın bir hastahane ameliyathanesine benziyen beyaz, çıplak duvarlarını, büyük, perdesiz pencerelerini seyrediyor ve odayı sesleriyle dolduran bu bir sürü adama, ameliyat masasına yatacak bir hastanın doktorlara bakışına benzeyen ürkek nazarlar fırlatıyordu.

Benim yanımdaki genç müzisyenlerden birine:

«Bunu iskemleye oturtup söyletmek doğru olmaz, bağdaş kurup söylemeğe alışmıştır, belki sıkılır!» dedim.

O bir an «doğru» der gibi bana baktı, fakat sonra:

«Yok canım, ne münasebet! Frenklere karşı bağdaş kurup oturtmak olur mu? Herifleri kendimize güldürürüz!» dedi.

Ali, beyaz demir iskemleye, ateş üstüne oturuyor-

muş gibi, ilişti. Sazı tutan eli titriyor ve kırışan alnından kirpiklerine ve ayva tüylü yanaklarına terler süzülüyordu.

Konuşanlar yavaş yavaş seslerini kestiler. Herkes bir köşeye yaslandı veya bulabildiği bir iskemleye oturdu, gözlerini sahnenin ortasında tek başına kalıveren Ali'ye dikti.

Genç adam iki dizini sımsıkı birbirine yapıştırmış, dişlerini sıkmıştı. Sazı kucağına aldı. Fakat bir türlü yerleştiremedi ve şaşırıp etrafına bakındı. Üzerine dikilen gözleri görünce büsbütün şaşırdı. Terler sarı mintanına arka arkaya damlamağa başlamıştı. Sağ eline kiraz kabuğundan tezenesini aldı, tellere birkaç kere dokundu.

Bu sesler onu bir ân için açar gibi oldular. Yüzüne sükûnete benzer bir ifade geldi. Biraz daha çaldıktan sonra söylemeğe hazırlanarak boynunu oynattı. Öksürmek isteyip utanıyormuş gibi bir hali vardı. Nihayet gözlerini üzerimizden çekip tavanın bizim tepemizdeki köşesine dikerek, bir halk şarkısına başladı.

Sesi yine güzel, fakat birtakım hışırtılarla karışıktı. Yükselince pek belli olmayan bu yabancı sesler alçaklara inince derhal kendilerini gösteriyorlardı. Ali de bunun farkında idi. Kendini toplamak istedi, fakat bu hareketiyle ancak boğazının adalelerini biraz daha gerdi ve yüzü daha çok kırmızılaştı.

Müthiş bir gayret sarfediyordu. Çenesinin yanlarından aşağı doğru uzanan ve iki çelik direk gibi kımıldamadan duran yuvarlak, katmerli et parçaları açıkça görünüyordu. Ali göğsünden kuvvetle fırlattığı sesi bu cenderenin arasından geçirebilmek için ter döküyordu. Nihayet şarkıyı bitirdi ve sazı eline alarak ayağa kalktı.

Alman müzisyenlerden biri derhal:

«Fena değil, fena değil... Ötekini de dinliyelim...» dedi ve başıyla sarışın genci gösterdi.

Yüzünde kendinden emin bir tebessümle sahnenin dört ayak merdivenini çıkan delikanlı hemen, hattâ odadakilerin susmasını bile beklemeden, plâklara geçmiş bir halk şarkısına başladı. Evvelâ, hafif ve tatlı çıkan sesi, yavaş yavaş büyüdü ve bütün odayı dalga dalga doldurdu. Hakikaten güzel söylüyordu. Birkaç yerde, hanende taklidi, bayağı hünerler yapmağa özenmesine rağmen, mükemmel bir ses materyeline sahip olduğu meydanda idi. Şarkıyı bitirir bitirmez yine deminki Alman «Bravo!» diye söylendi. «Bu çocuğu yetiştirebiliriz!»

Bu aralık sözlerim Ali'ye ilişti. Bu odada olanların hiçbiriyle alâkası yokmuş gibi gözlerini boşluklarda gezdiriyor ve canı sıkılan bir adam tavrı alıyordu. Piyanodaki genç kadın, eliyle onu yanma çağırdı. Namzetlerin kulak terbiyeleri denenecekti. Sağ eliyle basit bir melodi çalarak Almanca:

«Bunu aynen tekrar et!» dedi.

Türk müzisyenlerden biri izah etti:

«Piyanoya göre söyle bakalım!»

Ali bir bana, bir de gözleriyle arıyarak dostuma baktı. Ben, «Eyvah!» dedim. Zavallı delikanlı ömründe görmediği, sesini duymadığı, adını işitmediği bir âletin karşısına getirilmişti. Kendisine söylenen sözün mânasını bile anlamıyordu. İzah etmek istedim:

«Oğlum, bu hanımın çaldığına göre ses çıkar.»

Piyanodaki kadın aynı melodiyi tekrar etti, Ali büyük bir gayretle tekrar boynunu gererek:

Bir haber yolladım cânan iline...

Diye başladı. Oradakilerden birkaçı güldü ve Ali derhal sustu.

«Yok, iki gözüm,» dedim, «şarkı söyliyecek değilsin, bu sesleri çıkaracaksın.»

Sıkıntı içinde gırtlağından birkaç ses fırladı, orada canı sıkılmış gibi duran Almanlardan biri eliyle sarışın tenoru çağırarak, «bu söylesin» dedi.

Piyanonunun arka arkaya çaldığı birkaç küçük melodi bir ses nehri halinde ve berrak olarak delikanlının ağzından dökülüyordu. İşi çabuk bitirmek isteyenler, usulen Ali'ye bir şarkı daha söylettiler. Bu sefer birinciye nazaran çok fazla gayret sarfeden ve herşeyin bu bir tek şarkıya bağlı olduğunu sezen Ali, en güzel şarkısını söyledi. Hiç de fena değildi. Hattâ orada bulunanlar: «Mükemmel!» der gibi başlarını sallıyorlardı. Fakat şarkı bitip Ali saziyle bir kenara çekilir çekilmez onu derhal unuttular. Sarışın delikanlı yine plâklardan öğrenme bir tango söyledi. Muhakkak ki güzel bir sesi vardı. Artık imtihan kâfi görülerek bu çocuğun ne yolda yetiştirilmesi lâzımgeldiğine dair münakaşalara geçildi. Bütçe meselesi ortaya atıldı. Haziran'dan evvel talebe olarak alınırdı, alınamazdı gibi sözler oldu. Hiç kimse aynı odada bir kenarda bir de Sıvaslı Ali'nin bulunduğunun farkında değildi. Onu tâ buralara kadar getirten dostum, münakaşa edenlerin yanında, hiçbir şey dinlemeden duruyordu. İkimiz de Ali'nin yanına gitmeğe cesaret edemiyor, hattâ onun yüzüne bile bakamıyorduk.

Ben yavaşça gözlerimi kaldırınca, hayret içinde kaldım. Ali'de hiç de fecî bir halde bulunan bir insan tavrı yoktu. Boş gözlerle biraz evvelki gibi duvarları süzüyordu. Sanki bu odadakiler onu zerre kadar alâkadar etmiyen kimselerdi. Yüzünde en ufak bir teessür, en kü-

çük bir hiddet yoktu. Hattâ oldukça uzun süren bir sıkıntıdan, bir işkenceden kurtulmuş gibi sâkin, dinlenen bir hali vardı. Gözleri sarışın tenora rastladıkça bir müddet duruyor, belki biraz hayret ve merakla onu süzüyordu. Bu bakışlarda küçük bir haset, hattâ gıpta aradım ve bulamadım.

Sazı yine silâh gibi sağ ayağının yanında idi ve bu ayağı gayet küçük bir hareketle yerden kalkıyor ve tekrar parkelere dokunuyordu. O zaman içimde bir şeyin burkulduğunu hissettim. Genç adamın bütün yeisi, bütün inkisarı, bütün kırılan ümitleri; bu ufak ayak hareketinde kendini gösteriyordu. Vücudunun her tarafına hâkim olan, yüzünün en ufak bir ürpermesiyle bile içindekileri dışarı vurmayan, gözleri sonsuz bir derinlik ve sükûnet içinde yumuşak bir ışıkla parlıyan bu adam farkında olmadan kendini sağ ayağının bu minimini ve sinirli kımıldamasiyle boşaltıyordu. Ömrümde hiçbir insan yüzü, hiçbir ağlayış bana bu kadar acı, bu kadar mânalı görünmemişti.

Kendimi toplıyarak, onun yanına doğru yürüdüm. Onunla muhakkak konuşmak, ona bir şeyler söylemek lâzımdı. Konya'ya nasıl dönecekti? Cebindeki son parayı vererek bu sazı almıştı? Şimdi ne yapacaktı?

Yanına gider gitmez ayağının hareketi durdu. Arkadaşım da gelmişti. Çabucak hazırladığı bir yalanı söylemeğe başladı:

«Ali, evlâdım! Senin sesini beğendiler ama, yaşın biraz büyük. Buraya yirmiden fazla olanları almıyorlar. Senin için uğraşıp hususî bir şey yaptıracağız. Fakat uzun sürer belki, sen Konya'ya dön, biz işin olunca seni buldurur, haber veririz.»

Ali bütün bunları, fevkalâde ehemmiyetli bir şeymiş gibi, kaşlarını hafifçe kaldırarak dinliyor, âdeta ez-

berlemeğe çalışıyordu. Fakat gözleri bana ilişince irkildim. Nedense bu siyah ve büyük gözler bana sahibinin bu lâfların bir tekine bile inanmadığını ifşa eder gibi geldi.

Herhangi bir şey yapmış olmak için:

«Gelin, bir lokantada yemek yiyelim!» dedim.

Odadakilerin münakaşası hâlâ devam ediyordu. Bizim çıktığımızın farkına bile varmadılar.

Bir kebapçıda karnımızı doyurduk ve bu esnada hemen hemen hiçbir şey konuşmadık. Onu kandırmağa imkân yoktu. «Seni çağırıp zahmet verdik, affedersin!» de denilemezdi.

Ben bunları düşünürken kebapçıdan çıktık. Ali bir şey söylemek ister gibi birkaç kere yutkundu ve boynunu bükerek:

«Sizi mahçup çıkardım, beyim, sakın kusura kalmayın!» dedi.

Sonra, hayret edilecek bir şeyden bahsediyormuş gibi, gözlerini hafifçe açarak ilâve etti:

«Ben o odada bir türlü sesimi bulamadım!»

Ve yanımızdan ayrılıp gitti.

Ertesi sabah, aramızda topladığımız birkaç lirayı kendisine vermek ve onu Konya otobüslerine bindirip selâmetlemek için Haymana hanına giden arkadaşıma hancı, Sıvaslı Ali'nin, sazını iki liraya satıp yol parası yaptığını ve şafakla kalkan bir kamyona binip Konya yolunu tuttuğunu söylemiş.

Sabahattin Ali, Türk hikâyesinde sosyal-gerçekçi tavrın öncülerinden sayılmaktadır.

Genellikle bürokrasi-halk çelişkisine dayanan hikâyeleri duygulu ve coşkun anlatımı yanında, yaşadığı yıllardaki Anadolu gerçeklerini yansıtması bakımından da ayrı bir önem taşır.

Elinizdeki kitapta yazarın eserlerinden yola çıkılarak kişilik özellikleri, bunların hikâye kahramanları ile olan bağıntıları ve ele aldığı meseleler incelenmektedir.

Kapak düzeni : Selim Yağmur

